

ילקוט ווהלין

55 שנה לילקוט

65 שנה למדינת ישראל

מס' 62

אב תשע"ג - אוגוסט 2013

ילקוט וזהלן

65 שנה למדינת ישראל

55 שנה לילקוט

מס' 62

אב תשע"ג - אוגוסט 2013

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורדין 10, גבעתיים 53583
טלפקס. 03-5717621

העורך הראשון וחברי המערכת: יהודה מרין ז"ל
בוריס בריק ז"ל
אברהם ביבר ז"ל

המערכת: יוסף גליצקי
ציפי קרליץ

עריכה: ציפי קרליץ

עריכה לשונית: טובה פרידלנד

**מאמרים, כתבות, שירים, דברי זכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.**

ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:

wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל לוי-אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

תוכן עניינים

5	דבר יו"ר האיגוד
7	יום י"ד באלול
8	הטיול לעמק יזרעאל, לאה פלוט
10	מכתב תודה
11	אבנים - סיפורו של פסל
12	יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ג, ראובן בן שחר
14	ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה, מיכאל רונן
17	קדושי קהילות ווהלין, אסף וליקט: יעקב מור
20	החינוך העברי בוהלין, נורית פייגה-ספקטור
27	מזכרונותיו של תלמיד יהודי, שמואל ספקטור
	עדויות
33	מכתבו של צעיר מזוהיל
34	עדותו של סנדר אפלבאום
38	דרכם האחרונה של קדושינו, יצחק פיינר
40	אם אשכחן קוריץ
	שברי זיכרון
41	ביערות, בגרנות ובמקלטים, יעקב קורן
58	מזכרונותי, משה מרשלק
	דמויות בעיירה
61	זלמן השוחט, אברהם אפלבאום
62	הדיין הזקן, אברהם אפלבאום
64	המוזיאון ברפאלובקה, אברהם אפלבאום
	ווהלינאים כותבים
66	הפניה לרוחות, ראובן רברמן
68	שירים, מלכה נתנזון
70	האפיקומן, גדי כפיר
72	בר מצווה, גילה ברוך
	מסעות לוהלין - אוקראינה
74	מסע אל בורות המוות - פרקי קוריץ, אסתר וינשלבובים
80	שני עזריאל, אסתר וינשלבובים
81	רשמים מטיול באוקראינה, ישראל בן דור
85	רשמים ממסע שורשים למזריטש, רחל שלום
86	מסע שורשים של משפחת אינגבר, אוגוסט 2009, יוסי אינגבר
	לזכר חברים
89	לזכרו של בוריס בריק, מרים מלצר
90	כך צריך היה לעשות
91	משה גורביץ, הספד מאת בנו קובי גורביץ
94	שעתו היפה, ישראל בן דור
98	דברים לזכרו של פרופ' ישעיהו פרידמן ז"ל מלוצק, יעקב מור
100	ספרים חדשים

יאיר אפל, יו"ר איגוד יוצאי ווהלין מניח זר לארצות האנדרטה לזכר הפרטיזנים
והלוחמים היהודים יוצאי ווהלין, ערב יום הזכרון, תשע"ז

זר ארגון הפרטיזנים, תשע"ז

דבר יו"ר האיגוד ואיר אפל

חברים, ווהלינאים יקרים,

כמעט 71 שנים עברו מאז השמדת קהילות ווהלין. אני מבקש לשתף אתכם בהרגשתי בערב יום השואה האחרון שחל ב 8 באפריל 2013.

הגעתי, כמדי שנה, לטקס למרגלות האנדרטה לזכר הקדושים, הפרטיזנים והלוחמים היהודים, בני ווהלין, שחרפו נפשם ונלחמו בצורר הנאצי. ישבתי מכונס בתוך עצמי, ובראשי עלו מראות וסיפורים ששמעתי וחווייתי בילדותי. נזכרתי ביקרים שאבדו לנו בשנה החולפת, אברהם ביבר ז"ל ובוריס בריק ז"ל, שהיו ההוגים והמארגנים של האזכרה והטקס לזכר הפרטיזנים והלוחמים, והשנה אינם עמנו עוד. נזכרתי באלפי היהודים שגוועו בגטאות, באחרים שנורו למוות ביערות והושלכו אל הבורות.

חשבתי על אבי מולידי בן ציון אפל ז"ל, שנפטר רק לפני חצי שנה. אבא איננו, ואין לי למי לספר מה היה בטקס. עיני מלאו דמעות כשנזכרתי בסיפורים שלו, בהסבריו עת ערכנו יחד מסע אל העיירה שאיננה עוד, אל החיים שהיו ונעלמו באחת.

השנה, בעת הנחת הזר לזכר הקורבנות, הרגשתי הייתה שונה!

הם אינם, ואין מי שיספר. נותר רק חלל גדול, ריק. הרגשתי את כובד המשא. באותו רגע הבנתי שכעת רק עלינו מוטל התפקיד לשאת בנטל הזיכרון, לספר, לתעד ולשמר את המורשת של יוצאי קהילות ווהלין.

בטקס המשותף עם העירייה, באולם, התכבדתי בהדלקת הנר השישי, בשם בני דור ההמשך, ונשאתי דברים כמדי שנה. בעומדי על הבמה הבטתי לעבר הקהל

באולם. האולם לא היה מלא כתמיד. מספר הניצולים בקרב הקהל היה נמוך מאשר לפני שנה.

את מה שהרגשתי בטקס הנחת הזרים, הבעתי בדברים שנשאתי: "משנה לשנה דור הניצולים הולך ומתמעט ועלינו בני הדור השני להמשיך את דרכם. אני חש את כובד המשא שמונח על כתפינו. כעת עלינו לספר לדורות הבאים את שאירע להורינו ולבני משפחותיהם. עלינו לזכור ולהזכיר ולעשות ככל יכולתנו ששואה נוספת לא תהיה. לזכר הסבתות, הסבים, הדודה והדודים שלי שנרצחו על אדמת ווהלין, ולזכרו של אבי, אספר את אשר שאירע למשפחתי. באחד הלילות, לאחר שברחו מהגטו וניצלו מהרצח שביצעו הגרמנים והאוקראינים בתושבי העיירה, נתפסו הורי אבי ואחותו ביחד עם עוד כ-40 יהודים במעבה היער, עת ניסו למצוא מסתור בעיירה דומברובקה. הבנדרובצים שתפסו אותם הפשיטו אותם מבגדיהם וסגרו אותם במרתף למשך הלילה. דודתי הינדה, אחותו של אבי, ניסתה להימלט ונורתה ברגלה, וכך פצועה, עירומה ושותתת דם הושלכה למרתף עם כולם. בלילה קרא סבי יעקב לשתי נערות-אחיות, שהיו עמם, הושיב אותן בפינת המרתף ואמר להן: "אני אציל אתכן, אתן תינצלו ותספרו לעולם מה קרה. תחפשו את בניי (אבי בן ציון ואחיו שמילק ז"ל)

ותספרו להם".

סבי השאיר בידן פתק עליו רשם לבניו באידיש "נעמט נקומא" (תנקמו).

הוא כיסה אותן בערימה של ירקות שהיו במרתף: גזרים, בצלים ותפוחי אדמה, עד שלא הבחינו בהן.

עם עלות השחר הגיעו הרוצחים, הוציאו את כולם מן המרתף, הובילו אותם אל פלג נחל בפתחו של היער הסמוך וירו בהם למוות.

שתי האחיות ניצלו. הן יצאו בלילה מן המחבוא, מתוך ערימת הירקות, וברחו מהמקום.

הן פגשו את אבי, סיפרו לו על סופם המר של בני משפחתו ומסרו בידיו את הפתק של סבי. אבי מילא את צוואתו של אביו.

אחיו שמילק אפל נרצח שלשה חדשים לפני השחרור ע"י בנדרובצים שהכירו אותו והיו חבריו מבית הספר. הוא ביקש

מהם אוכל והם ירו כדור בראשו.

אבי ושתי האחיות שניצלו, עלו לארץ ישראל והקימו משפחות. זהו הניצחון הפרטי שלהם והניצחון של העם היהודי על הצורר הנאצי.

בשנת 1993 זכיתי להתלוות לאבי ז"ל ולאחת האחיות, חנה בר ז"ל למסע לעיירת הולדתם. זכיתי לשמוע את הסיפור ממקור ראשון במקום בו הוא התרחש, לראות את המרתף ואת הפלג בקדמת היער בו הוצאה משפחתי להורג.

לזכרם ולזכר כל הקדושים שנרצחו בחבל ווהלן נמשיך את השושלת, לא נשכח ולא נסלח. עם ישראל חי לנצח נצחים.

ישנם עוד אלפי סיפורים שלא סופרו ולא תועדו, וזו כעת המשימה שלנו!

שלכם

יאיר אפל - יו"ר

עצרת זיכרון והנחת זריק ליד האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים
יוצאי ווהלן, תשע"ג

יום י"ד באלול

השונות, והכריז עליו כ"יום השנה" הכללי לקהילות ווהלין. כל בן-ווהלין יחרוט על לוח ליבו את התאריך הזה, בו יתייחד עם זכר קדושי היקרים שנקטפו לפני זמנם בידי עריצים וטמאים, ויראה בו אחד התאריכים ההיסטוריים של האומה בדרך הקוצים הארוכה שלה. (מתוך: ילקוט ווהלין י"א תש"י,

www.wolyn.org.il/collection-231. בשנת 2012 קיבלה הנהלת האיגוד החלטה לקיים אחת לשנה אזכרה כללית לכלל קהילות ווהלין.

באזכרה שהתקיימה בספטמבר 2012 השתתפו יוצאי 15 קהילות שחדלו לקיים אזכרות.

ביום י"ד באלול חל יום הזיכרון לקדושי ווהלין, קרבנות ההשמדה בגזירות תש"א-ב'. תאריך זה הוא תאריך מוסכם וסמלי בלבד: הטבח בקהילות ווהלין התבצע לראשונה בתאריכים שונים בשנת תש"א. בכל קהילה נערכו פעולות השמדה ו"אקציות" פעמיים וגם שלוש פעמים עם הפסקות ביניהן, וההשמדות האחרונות התרחשו בשנת תש"ב. משהורם המסך מעל פני ווהלין השסועה, ונתגלה האסון הלאומי על כל מראותיו, ובהתחשב בחומר שנמסר ע"י הניצולים ובסיפורים - קבע ארגון יוצאי ווהלין בארץ ישראל את יום י"ד באלול כתאריך ביניים בין ה"אקציות"

האזכרה לקדושי ווהלין, תשע"ג

השנה תתקיים האזכרה ביום רביעי

כ"ב באלול תשע"ג, 28 באוגוסט 2013

פרטים נוספים באתר האיגוד <http://www.wolyn.org.il>

הטיול לעמק יזרעאל – אוקטובר 2012 לאה פלוט

המכובדים. בתוך המבנה המקורי היו עשרות פריטים תלויים מהתקרה, כמו אסל ודליים וגלגלים מסוגים שונים. על הקירות תלויים אוספים של תמונות מחיי העיירה ו"החדר" וגם חפצים מההווי של בעלי המלאכה השונים בתקופה ההיא (החייט, הסנדלר, הנפח, שואב המים). לא נפקדו גם תמונות של תלמידי ה"חדר" עם רבם.

ישבו סמוכים על שולחנות ערוכים בכיבוד קל, ובמיוחד נהנינו מ"המנה העיקרית": סיפורים, שירים ומנגינות מפי בעל המקום, גדי יעקב. המספר-מנחה המופלא הזה העביר בצורה מעניינת, מרתקת וממחישה (בעזרת סרטים) את הווי העיירות הקטנות והנשכחות הללו. יעקב גם הפליא לספר על הרפתקאותיו במזרח אירופה, עת

ביום סתווי וסגרירי בחודש אוקטובר 2012 יצאנו לטיול, שאורגן בעזרת חברת "זיו", לעמק יזרעאל. כבר מתחילת הטיול הייתה אוירה נעימה של אנשים בעלי רקע ועניין משותפים. המנחים היו מדריכי טיולים מיומנים, שהיו מקור ידע היסטורי ותנ"כי בלתי נדלה, ושיתפו אותנו בסיפורי ארץ-ישראל. בטיול היו שתי אטרקציות עיקריות ומרשימות. הראשונה הייתה ביקורנו בכפר חסידים, במוזיאון המיוחד "יענקליס שטעטל", עיירה יהודית משוחזרת. לשעה קלה חזרנו במנהרת הזמן לעיירה היהודית במזרח אירופה. המקום מלא באוספים ובפריטים הקשורים לעיירה היהודית. כבר בחצר נתקלנו בבאר עתיקה אופיינית ובעגלות עליהן הסיעו את בעלי הבתים

נהניס ז' יענקלס סטאטע

במקום מאות פריטים עתיקים ומקוריים מימי ההתיישבות, עשרות סיפורי חלוצים וגם סיפורי חפצים.

לאחר שגמענו, בעניין רב, את הספורים המרתקים, יצאנו להתאוויר במרפסת התצפית אל הנוף המרהיב והאוויר הצלול. אבל מסיפורים ומאוויר, "לופט געשעפטן", לא נעשים שבעים, ונסענו לארוחת צהרים טעימה ומשביעה בקיבוץ דברת.

החלק האחרון בטיולנו, שתוכנן למופת על ידי חברי ההנהלה של איגוד יוצאי ווהלין והמזכירה היעילה והחביבה שלהם זהבה, היה הביקור בתחנה הישנה של רכבת העמק באזור טבעון. עיינו צפו בקטר הישן ובקרונות הצבעוניים, ושמענו בעניין רב את הסיפור ההיסטורי של רכבת העמק מפי המדריך שלנו. שבנו הביתה מלאי חוויות ומלאי התלהבות, "רצוצים אך מאד מרוצים" ...

פרטים על הטיול הבא יפורסמו באתר האיגוד: <http://www.wolyn.org.il>

נדד במקומות נידחים לחפש פריטים משמעותיים ולצרפם לאוספים שלו. הייתה זו חוויה חד-פעמית שאסור להחמיצה!

המשכנו במסענו אל ה"מוזיאון לראשית ההתיישבות", הממוקם בקיבוץ יפעת ומוקף בהרים עטורי ירק. המדריך שלנו הוסיף פרטים רבים על המקום ועל ההיסטוריה של העמק. המדריכים מטעם המוזיאון ידעו לספר בהרחבה ובצורה מעניינת את ספור החלוצים בעמק.

סיפורם הקשה והמאתגר של בני העלייה השלישית, אשר התמודדו עם תנאי הסביבה הקשים והקימו התיישבות לתפארת. המוזיאון מחולק לאגפים שונים, אשר מייצגים צדדים שונים בהווה היומיומית של החלוצים: המרפאה על "צידה" הרפואי, האוהלים הדלים שהכילו ציוד מינימלי והוארו על ידי עששיות, "הריהוט" העשוי מארגזים והפתילות ששימשו לבישול. יש

"חדר האוכל" במוזיאון בקיבוץ יפעת

לאחר הטיוט התקבלו במשרד האיגוד תגובות חיוביות בכתב ובע"פ.
להלן אחת התגובות שהתקבלה באימייל:

בהבה יקרה ,

רציתי להודות לך אישית על יום מרגש ומיוחד שהתקיים
במסגרת הפעילות של היכל יהדות ווהליון לצור הראשון
ולצורות ההמשך . הפעילות הייתה מתוכננת להתקיים בצורה
הארץ, אך בעקבות האירועים שהיו בצורה התוכנית כמעט התבטלה. את לא
זכרת בצדק הקלה ותק יום אחד התארגנת לשינוי המסלול, הודעת באופן אישי
על השינוי לכל מי שגרש לטיוט וזאת לכל אחד מהשתתפים שהצטרפו בצדק.
באורח פלא ! הצברים התבצעו כאילו תוכננו מראש.
אנו משתתפי הטיוט, זכינו ליום מרגש ולסיורים מעניינים המצברים על העבר של
העיירות וההתיישבות העובדת עם העלייה לא"י.
*הזיקור המיוחד במזיאון השטעטל בכפר חסידים
*הזיקור במזיאון ביפעת עם הדרכה מקצועית על תולדות הישוב...
וארוחת צהריים בקיבוץ דגרת.
לאורך מסלול הנסיעה הייתה הדרכה עם הסברים לכל נוסעי האוטובוסים.
אין מילים על הביצוע, ההתארגנות המופלאה והחוויות בסיורים.
ישר כוח!
תזרכי ותזרכו על הפעילות הדרכה בהיכל,
המשק פעילות מקרבת, מחזקת ומשמרת את העבר,
מצפה בכיליון עיניים לפעילות הזאה. בהערכה גבוהה וזתודה.
בתיה מראור, קהילת רטנה .

זר קהילת רטנה,
תשע"ג

אבנים

אבנים - סיפורו של פסל

בערב סתווי של חודש נובמבר 2012 התאספו ווהלינאים באולם "צוותא" וצפו בהצגה "אבנים":

הם מציירים ברגישות, תוך מתן אינטרפרטציה ויזואלית עשירה, את סיפורם של השרידים המתפוררים, אשר הגיעו מאירופה לישראל, והפכו לחלק מאומה קטנה הנאבקת על קיומה. זוהי יצירה בעלת שפה תיאטרונית ייחודית, העוסקת במיתוס הגבורה, במאבק לחיים ובניצחון הרוח. מופע בינלאומי עטור פרסים מבית היוצר של "אורתו-דה", אחת מעשר היצירות הטובות בעולם.

מופע בהשראת פסלו של נתן רפפורט "בדמייד חי" הנציב על חורבות גטו וורשה בפולין וב"יד ושם". המופע מבוסס על הדמויות החצובות בפסל המתעוררות לחיים ומספרות את סיפורם האנושי של מורדי הגטאות, מימי מלחמת העולם השנייה ועד ימינו אנו. את המופע מבצעת קבוצה של שישה אמני תנועה, העובדים בתיאום מלא ובדיוק, ללא מילים, מלווים בפס קול ייחודי ומשתמשים באביזרים.

אתחך "אבנים" צילם: דוד איזלמן

יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ג

דברי מר ראובן בן שחר, ראש העיר גבעתיים בטקס שהתקיים בהיכל יהדות ווהלין

היא: לא.

אבל הם החליטו. הם ויהודים אמיצים
אחרים ברחבי אירופה, החליטו משהו שהיה
חדש בהיסטוריה של היהודים, שהתרגלו כי
אחרים מחליטים עבורם.

ליהודים בגלות לא הייתה אפשרות להחליט.
השליטים בארצות מושבות היהודים
החליטו עבורם.

הציונות הייתה מהפכה: הבה נהיה אדונים
לגורלנו ולמעשינו בארץ ישראל - אמרו
הציונים החדשים.

הם, מפקדי תנועות הנוער הציוניות בגטו
הארור וגם במקומות אחרים, הם היו חלק
מהרוח החדשה של היהודים. הרוח האומרת
כי - אנחנו נחליט על גורלנו. הרוח הזו דחפה
קדימה את האירוע הגדול: מרד גטו ורשה.

הם החליטו איך ומתי ימותו. הם החליטו
שאם נגזר הגורל, ואם המוות הוא תחנתם
הבאה, אזי המוות לא יהיה בטרבלינקא
ובמאידנק לשם נלקחו דיירי גטו ורשה.

הם אמרו לעצמם:

מקום המוות: כאן בגטו ורשה.

מועד המוות: חודש אפריל 1943.

צורת המוות: קרב של גיבורים.

גיבורים שכמותם כמעט שלא היו בהיסטוריה.
כאלף לוחמים נגד אחד הצבאות האדירים
בהיסטוריה של האדם.

והם אמרו בקול גדול וצלול: לא נמות שם
במחנות המקוללים.

בשנת 1968 סיפר הגיבור יצחק צוקרמן,
אנטק, סגנו של מרדכי אנילביץ' מפקד
המרד:

בכל שנה כשמתגלגל מעגל השנה, והחוגה
תשלים את מסעה על פני הלוח, יבואו
הימים של אחרי פסח, ימים של העלאת
הזיכרון, זיכרון השואה, העלאת זיכרון חללי
צה"ל וכמובן יום השמחה של כולנו: יום
העצמאות.

והערב, יום הזיכרון לשואה

ב 19 באפריל, החודש הזה ממש לפני שבעים
שנים, פרץ מרד גטו ורשה. המרד הסתיים
כחודש אחרי כן ב 16 במאי. מעט יותר
מאלף נערים ונערות צעירים יצאו למרד נגד
הצורר הגרמני.

450,000 יהודים רוכזו בגטו הנורא, 100,000
מתו ממחלות ולמעלה מ 13,000 נהרגו
בחודש המאבק בנאצים.

אחינו היהודים, קרובינו, הרוגיני הגיבורים
שם בגטו - האם הם חשבו כי הם יכולים
לנצח את הרשע הגרמני של אז? התשובה

היטלר לא ניצח, רוחכם היא זו שניצחה.
ואת הרוח הגדולה שלכם אנחנו נזכור,
איתה אנחנו חיים, היא כיוון הדרך שלנו...
זו הבטחה מוחלטת.

לסיום מילה אישית מפני, בנם של ניצולי
שואה.

התמנתי לראש העיר היפה הזאת, ונשבעתי
כי זיכרון השואה יהיה חלק בלתי נפרד
ממעשי בעיר. וכך הקמנו את מועדון
"קפה אירופה", את המפגשים החברתיים-
תרבותיים ואת הפעילויות השונות של ניצולי
השואה בעיר.

בעיר שלנו יש ותהיה אוזן קשבת ופעילות
מתמדת של ניצולי השואה ובשיתופם.

אני בנם של גיזלה ואפרים מורגנשטרן. אימא
ואבא, בילדותנו השבעתם אותנו הילדים,
שלעולם לא נשכח את הימים ההם ואת
משמעותם. אני ראובן בנכם, יכול לומר לכם
הערב, מעל גבי בימה זו, בערב יום הזיכרון
לשואה, שאכן אני מממש את הצוואה
שלכם, הצו של אלו ששרדו, הצו של אלו
שלא שרדו והצו של המורדים האמיצים שם
בגטו ורשה.... אנחנו זוכרים !!

"אלה נערים יהודיים, אחרי שנים של עוני,
מחסור והשפלה - הפגינו כוח לעמוד כנגד
משמידיהם, ולבחור בעצמם איך ימותו,
והבחירה הייתה: או למות בטרבלינקה....

או במרד הנורא בגטו"

לו אז, כשנכנס בשערי גטו ורשה, היה
מישהו שואל את אנטק צוקרמן, האם יש
סיכוי ולו הזעיר ביותר כי בעוד 70 שנים
- בחודש אפריל, בארץ ישראל !!! יישבו
יהודים במאות כנסים במדינת ישראל;
כנסים הנערכים בערב זה ומוקדשים לזכרו
ולזכר חבריו הצעירים האחרים מהגטו -
האם הגיבורים צוקרמן וחברו אנילביץ היו
מאמינים כי זה יכול להיות?

קרוב לוודאי שצוקרמן היה עונה שזה בלתי
אפשרי לחלוטין. הוא היה אומר שאלה
הבלים.

והנה אנחנו היום הזה כאן בעיר גבעתיים
במדינת ישראל, מעלים את זכרם של יהודי
גטו ורשה בכלל ושל הגיבורים בפרט.
עבורי יש לדברים משמעות ברורה וצלולה:
אנחנו היהודים חייבים להיות אלה שהם
הם האדונים לגורלם ולמעשיהם.

עבורי המילים המפורסמות "לא עוד"

שאמרנו אחרי השואה,

משמעותן היא אחת:

לא עוד אחרים יחליטו
עבורנו אודות מעשינו
וחיינו.

הרעיון הזה יכול להתממש
רק במדינת היהודים,
מדינת ישראל.

מרדכי אנילביץ' מפקד המרד
איננו, ויצחק אנטק צוקרמן
גם הוא איננו - אבל

אנחנו כאן כדי לזכור אותם,
כדי לומר להם בקול צלול
ובהיר: אנילביץ' וצוקרמן,

אנחנו מודיעים לכם כי

ראלן בן שחר, ראש העיר, מניח את זר עיריית גבעתיים
תש"ע

ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ג

מיכאל רונן

כמו כל הילדים ב"חדר" ובבית ספר פולני ובהמשך - רוסי. כבר כילד קיבלתי החלטה שאני לא מרשה לאף אחד להשפיל אותי, להרביץ לי, אני לא נכנע. כך קרה שבהפסקות בבית הספר היינו שמונה ילדים יהודים שמחזירים לגויים שהרביצו לנו.

עם פלישת הנאצים גידרו רובע בעיירה, שהפך לגטו, בו ריכזו את כל יהודי העיירה ויהודים מכפרי הסביבה. את הגברים ואת הבחורים הצעירים לקחו מיד לעבודה, לכריתת עצים, תיקון גשר ועוד. הגברים לא חזרו. סיפרו לנו סיפורים שטוב להם, ואף קיבלנו מכתבים עם מידע שיקרי. הנשים, הילדים והזקנים נשארו בגטו.

היה רעב וכילד בן 12 התחמקתי דרך חור בגדר הגטו והלכתי לחפש בשדות תפוחי אדמה. ככה הכרתי את הדרך מחוץ לגטו. לעיתים התקרבתי לבתים של האיכרים ושמעתי דיבורים שעומדים להרוג את היהודים. סיפרתי לאמי, לאחי ולאחותי ואמרתי להם שחייבים לברוח. הם לא האמינו לי ואמרו: לא יכול להיות שהגרמנים התרבותיים ינהגו כך.

יום אחד לקראת חיסול הגטו, באוגוסט 1942 שמעתי שקורה משהו. התגנבתי למרתף של בית שהיה סמוך לכביש הראשי. דרך חלון קטן ראיתי אוקראינים עם רובים עוברים מבית לבית מעמיסים בצעקות נשים ילדים וזקנים על עגלות. באותו מרתף הסתתרו גם אבא וילד בן עשר. פניתי לאב ואמרתי לו, אני עומד לברוח ומוכן לקחת את הילד שלך איתי. הוא סרב, ואני ברחתי מהגטו במחשבה למצוא מקום מסתור לי ולמשפחתי.

אחי ואחותי,

נפלה בחלקי הזכות להופיע בפניכם, כדובר ביום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ג ברחבת האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים מאזור חבל ווהלין, שבחזית היכל הנושא את השם ווהלין. ההיכל מהווה הנצחה לאחת הקהילות המפוארות שהיו בפולין, עד שקם עליה הצורר הנאצי.

אני מיכאל רונן לבית פצניק מהעיירה סטפאן שבחבל ווהלין. רוצה לספר לכם על תושייה של ילד יהודי בן 12 ועל נוצרים אדוקים, אוקראינים ופולנים, שבלעדיהם לא הייתי עומד לפניכם כאן היום.

נולדתי ב-1 במאי 1930 הצעיר משלושה ילדים, סימה אחותי הבכורה וסנדר אחי האמצעי. הורי, יעקב ואודל, העניקו לנו בית חם וחיים ברווחה כלכלית. אמי הייתה תופרת מוכשרת ויהודים וגויים היו מזמינים אצלה מצעים. הייתה לנו מחלבה אותה ניהל אבי. המחלבה יצרה וסיפקה מוצרי חלב מחלב שהיה מגיע מכפרי הסביבה. עד פלישת הנאצים ביוני 1941, למדתי

וכך יצאנו לדרך. בדרך פגשתי אוקראיני עם עגלה. הוא שאל אותי, ילד לאן אתה הולך? כשעניתי לו הוא אמר לי, אל תלך בכיוון הזה, שם הורגים יהודים. לאחר 24 שעות הגענו לכפר הפולני ווירקה. דפקתי בדלת אחד הבתים הסמוכים ליער. את הדלת פתחה לי פולניה קתולית אדוקה ששמה היה מיכאלינה. הצעתי לעבוד ולעזור במשק תמורת מקום ללון ואוכל. כיוון שהייתה זקוקה לעזרה היא הסכימה. אז אמרתי לה שאני לא לבד ויש עוד שלושה ילדים איתי, שגם הרגו את ההורים שלהם וגם הם יעזרו בכל מה שתרצה. אמרתי לה: יום יבוא ואלוהים יעזור לך, ואני אדאג לך ואחזיר לך על המעשה הטוב שעשית. היינו מספר חודשים בביתה, עד היום שבו הפולנים החליטו לעזוב בשל ההתקפות של האוקראינים עליהם.

ביקשתי מהפולנייה לקחת את הבנות אתה ולשמור עליהן כאילו היו בנותיה, ואני עם ליזר הנער הלכנו לכיוון פינסק, לאזור הביצות, כדי להגיע לפרטיזנים. בשל גילנו הצעיר הפרטיזנים לא רצו לקבל אותנו. בינתיים מצאנו מקום לגור אצל אוקראיני

הלכתי דרך השדות ואמרתי בלבי שאחפש איכר אוקראיני בשם בוטקו שהיה קונה סחורה אצל אבי. ידעתי שהוא דתי, וכאדם מאמין גם אם לא ייתן לי להישא, יעזור לי. ואכן כך היה. כשהגעתי אל ביתו בשעות הערב המוקדמות, בוטקו ביקש ממני לטפס על עץ גבוה ולהסתכל לכיוון העיירה. מהעץ ראיתי שהגטו בוער. הבנתי כי אין לי לאן לחזור. אמרתי לו שאני רוצה להגיע לכפרים הפולנים, ששם אהיה יותר בטוח. הוא אפשר לי ללון, הנחה אותי איך להגיע לכפרים הפולנים ונתן לי אוכל: תפוחי אדמה מבושלים, ביצים קשות, לחם וכלי למים. בארבע בבוקר יצאתי לדרך.

בדרכי בשדות המרעה בין הפרות הרובצות שמעתי בכי של ילדים. ניגשתי אליהם וראיתי שתי בנות, הניה ופירל, ובן בשם ליזר מהעיירה שלי סטפאן, שהיו בערך בגיל שלי. הם הצליחו לברוח לפני שהעלו אותם לעגלות שהובילו לבורות ההריגה. הם הרגישו אבודים ולא ידעו מה לעשות. נתתי להם לאכול ואמרתי להם שלא ידאגו ושהם יכולים לבוא איתי. שאני אלך קדימה ואתן להם כל פעם סימן אם המצב בטוח.

רותי לאוסטיג, מנחה את הצרת הזיכרון, תשע"ז

זר קהילת סטנליאן, תשע"ג

ז"ר פראקסי שחורי אונרית פיגה-ספקטור,
זר זיה"ס להוראת השואה, תשע"ג

מכת השטונדיסטים. יום אחד הוא אמר לנו שהגרמנים נסוגים והמלחמה עומדת להסתיים. אנחנו החלטנו לעזוב וללכת בעקבות הפרטיזנים לכיוון העיירה שלנו. ככה הגענו בתחילת 1945 לסטפאן עם כיבושה מחדש על ידי הרוסים.

לימים הסתבר לי כי גם הבנות ניצלו בזכות מיכאלינה ששמרה עליהן כעל בנותיה. ככה ניצלו ארבעת הילדים בזכות תושייה של נער אחד בן 12 ובזכות אנשים טובים. בתחילת שנות השישים לאחר שאיתרתי את מיכאלינה בעיר גדנסק בפולין, זכיתי לקיים את הבטחתי. שלחנו לה חבילות מזון וכסף, וגם דאגנו שהיא תקבל את אות חסידת אומות העולם. זכינו להינצל, הקמנו משפחות, זכינו לילדים, נכדים ונכדות. אני שניצלתי מהתופת, אני שגורשתי לקפריסין, הגעתי לארץ, נלחמתי על עצמאותנו, ראיתי איך ניצולי שואה קמים מן האפר והחורבן ומקימים מדינה שהיא בית לכולנו. אני פונה אליכם הדור הצעיר, שימרו על המדינה, היו מעורבים במה שקורה, היו אזרחים טובים ותורמים. תפילתי ותקוותי שיבוא היום בו בנינו ובנותינו יחיו בשלום ובשלווה במדינת ישראל, ולעולם לא יתנסו בחוויות הקשות שאנחנו חוונו.

שבתאי ראזנצ'אק ואסתי ליטצק
שרים את "סיר הפרטיזנים", תשע"ג

קדושי קהילות ווהלין

ישובים בהם הוקמו אנדרטאות לזכר הנרצחים

אסף וליקט: יעקב מור

1. אוליקה	30. טויבוטה	59. סרניק
2. אוסטילוג	31. טוצ'ין	60. פובורסק
3. אוסטראה (אוסטרוג)	32. טור	61. פולימו
4. אוקונין	33. טורצ'ין	62. פוריצק
5. בורומל	34. טרוביץ	63. פיטידני
6. בכוב	35. טרוינובקה	64. פרוחוד
7. ברזנה	36. טרוכנברוד (ט"ל)	65. צ'ארטוריסק-סטרי
8. ברסטצ'יקה	37. טרוסטנצה	66. צ'יטביטניה
9. גלושא רבתא	38. טריסק-טוריסק	67. צימו
10. דובנא	39. לובומל	68. קאמין קושירסקי
11. דומברוביצה	40. לוביישוב	69. קובל
12. דמידובקה	41. לודביפול	70. קולקי
13. דרושקופול	42. לודמיר	71. קוסטופול
14. האשט	43. לוצק	72. קוצקוב
15. הולביי	44. לוקץ-לוקצי	73. קוריץ
16. הורוכוב	45. לנוביץ'	74. קושרי
17. הלשה וייקה (גלושא)	46. מולינוב-מלינוב	75. קיסיליין
18. ויסוצק	47. מזיסטי	76. קרמניץ (קרמנו)
19. וישניביץ'	48. מזיריץ'	77. ראטנה
20. ולדימרץ	49. מיזוך'	78. רדזיבילוב
21. ורטנויב	50. מלינצה	79. רובנה
22. ורבה	51. מנייביץ'	80. רוזיישץ'
23. ורקוביץ'-אוזיראן	52. מצ'יוב (לוקוב)	81. רוקיטנה
24. זדולבונוב	53. סארני	82. רפאלובקה
25. זווייהיל	54. סודצה	83. שאצק
26. זופייבקה	55. סופיובקה (נכחדה)	84. שומסק
27. זורבניקי	56. סושיבאבא	85. שקורטה
28. ז'יטומיר	57. סטפאן	
29. חוטשוב	58. סנקביצ'ובקה	

מקורות לרשימה:

ספר הנצחה שנכתב באוקראינית ורוסית ע"י אלכסנדר נקוניצקי ז"ל מלוצק, הוצא בשנת 2006 ומכיל חומר רב אודות הקהילות והנצחתן.
מפה באנגלית (הובאה ע"י א. ביבר ז"ל) המפרטת את המקומות בהם נמצאות מצבות זיכרון לקהילות השונות.
מפה בעברית של קהילות ווהלין במהלך מלחמת העולם השנייה משנת 1944, נלקח מספר הזיכרון של העירייה טוריסק.

הערה: אם ידוע לכם על אנדרטה שהוקמה בישוב שאיננו נמצא ברשימה שלעיל, אנא העבירו את שם הישוב לידיעת הנהלת איגוד יוצאי ווהלין.

זת/זה, המערכת

זרי קהילות ווהלין, תשע"ג

זר קהילת טראנקנבראד-לאז'יש, תשע"ג

זר קהילת לאז'קיר, תשע"ג

זר קהילת קובל, תשע"ג

זר קהילת ראז'יש, תשע"ג

זר קהילת אנויבויז, תשע"ג

זר קהילת טאז'ין, תשע"ג

החינוך העברי בוהלין

נורית פייגה-ספקטור

הלאומית, והפעילות הציונית קיבלה תנופה משמעותית. בשנת 1917 הוקמה הסתדרות "תרבות" במוסקבה, בראשותו של הלל זלטופולסקי ובתו שושנה פרסיץ. המטרה הייתה לקדם חינוך ויצירה של תרבות עברית בגולה, באמצעות הקמת רשת חינוך עברית.

ברחבי רוסיה הוקמה רשת בתי-ספר יסודיים ותיכונים מודרניים, אשר שפת ההוראה בהם הייתה העברית. באודיסה ובקייב הוקמו בתי-מדרש מיסודם של מוהליבר וכהנשטם אשר מטרתם הייתה להכשיר מורים ללימודים כלליים בשפה העברית, בעיקר עבור בית-הספר העממי. בתי-הספר היו בעלי זיקה ארגונית וכספית להסתדרות "תרבות" במוסקבה.

בעיירות הקטנות ובערי השדה, הושפעו העסקנים הציוניים המקומיים מן הפעילות שנעשתה בערים הגדולות וניסו להתארגן ולהקים בתי-ספר עבריים. באוקראינה, ליטא ולטביה זכתה היוזמה לעידוד ולתמיכה מעשיים מצד השלטונות, אשר ראו במערכת החינוך העברית, דרך להרחיק את השפעות התרבות הרוסית מן האוכלוסייה המקומית. כך החלו לקום, גם ברחבי ווהלין, בתי-ספר עממיים עבריים וגני ילדים עבריים, בתמיכתם של השלטונות.

חבל ווהלין חולק בשנת 1921 בעקבות הסכם ריגה בין בריה"מ לפולין. כשליש מן החלק המזרחי שהכיל את מחוז ז'יטומיר נשאר באוקראינה הסובייטית בעוד ששני שלישים האחרים נותרו בידי הפולנים והוגדרו מנהלית "גליל ווהלין". השלטון הפולני הביא עמו יציבות פוליטית ונתן דחיפה לתנועה

ראשיתו של המחקר הזה על החינוך העברי בוהלין, בעבודה שהגשתי באוניברסיטה העברית, במסגרת החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה חברתית. ביקשתי אז ללכת בעקבות סיפוריו של אבי על בית הספר שבו למד בוהלין בשנות השלושים של המאה הקודמת. אבי, די"ר שמואל ספקטור, איש "יד ושם", היסטוריון וחוקר שואת יהדות ווהלין, היה חניך רשת החינוך "תרבות". כמו רבים וטובים שעברו במרוצת השנים במערכת החינוך העברית, הגיע גם הוא לארץ ישראל אחרי מלחמת העולם השנייה בהשפעת החינוך שספג. ידיעת השפה העברית, ההיכרות עם נופי הארץ, השירים והערכים החלוציים הפכו את בוגרי מערכת החינוך העברית מהר מאוד לחלק מהמרקם המקומי, וסייעו בקליטתם המהירה בארץ. מאמר זה מוקדש לזכרם של אבי וכל שאר תלמידי ובוגרי מערכת החינוך העברית בוהלין.

רקע היסטורי

שורשיו של החינוך העברי המודרני טמונים ב"חדר המתוקן" שנוסד ברוסיה בראשית המאה העשרים. בחדר המתוקן למדו הילדים את תלמודם בעברית, ולא בידיש כפי שהיה נהוג עד אז, כאשר ללימודים המסורתיים של תלמוד תורה נוספו מקצועות מודרניים חדשים כמו שפת המדינה וחשבון.

התמוטטות משטר הצאר והמהפכה הקומוניסטית בשנת 1917 הביאו להתעוררות לאומית של העממים השונים בברית המועצות. בקרב האוכלוסייה היהודית קיננה תחושה, כי קרב מועד התחייה

אלו למדו, בנוסף ללימודים הכלליים, גם לימודי דת. היהודים למדו יהדות במקום שיעורים על הדת הקתולית. הגימנסיות הפולניות העניקו תעודת גמר ממשלתית אשר אפשרה לנער היהודי להמשיך וללמוד מקצוע במוסדות ההשכלה הגבוהה, בעוד שהגימנסיות העבריות של "תרבות" לא קיבלו הכרה כזו, ובגוריהן נאלצו להשלים שנתיים לימודים כלליים במוסדות פולניים על מנת להתקבל ללימודי גבוהים.

הלימודים בבתי-הספר הפולנים היו חינם, והיהודים לא שילמו שכר לימוד.

לנוכח עובדות אלו, ניתן היה לצפות כי רוב היהודים ישלחו את ילדיהם לבתי-ספר פולנים ומערכת החינוך היהודית תהיה מצומצמת ובעלת השפעה על חוגים קטנים בלבד, אולם לא כך היו פני הדברים. מערכת החינוך העברית הלכה וגדלה משנה לשנה. היא התפשטה למקומות חדשים והכתה שורשים עמוקים יותר בערים הגדולות.

ההיסטוריונים מעריכים כי בפולין כולה למדו כ-35% מהתלמידים היהודים ברשת חינוך ציונית ("תרבות", "יבנה"). בוהלין למדו ברשתות הציוניות כ-66% מהילדים היהודים.

האחוזים הגבוהים מצביעים על הצלחתה של רשת החינוך העברית בוהלין ועל האהדה הרחבה לרעיון הציוני.

מרכז ופריפריה: הקשר עם ארץ ישראל

מוסדות החינוך מיסודה של "תרבות" בפולין הוקמו במתכונת זהה למוסדות החינוך הציוניים בארץ ישראל. המדיניות החינוכית ותכנית הלימודים של בתי הספר בא"י אומצו ע"י בתי-הספר העבריים של "תרבות". מדי שנה התקיימה השתלמות למנהלי בתי הספר, במסגרתה למדו את

החינוכית-עברית באזור. ניתן לראות מעבר ממוסדות בודדים, שהיו פרי יוזמתם של עסקנים מקומיים, לתנועה גדולה ומאורגנת בעלת מרכז ממוסד ומאורגן.

בשנת 1922 התכנסו בוורשה, נציגי מוסדות החינוך של "תרבות" מכל פולין, והקימו גוף מרכזי ארצי של "תרבות" בפולין. בפלך ווהלין ישב הוועד הגלילי בעיר רובנו (רובנה) והוא היה כפוף למרכז הארצי בוורשה. הקמתם של הגופים הגליליים והארציים לא הייתה הגורם להקמת מוסדות החינוך ברחבי ווהלין. כאשר הוקם המרכז בוורשה, היו כבר קיימים מוסדות חינוך עבריים רבים, שהיוזמה להקמתם באה מן הפעילים המקומיים ובתמיכת האוכלוסייה המקומית, ולא באופן יזום מלמעלה.

כלומר, צמיחת בתי-הספר היא ביטוי מוסדי לאווירה התרבותית ולתפיסות האידיאולוגיות שהיו קיימות באוכלוסייה. למעשה, גם לאחר הקמת המרכז בוורשה הוקמו מוסדות חינוך עבריים רק במקומות ישוב בהם עלתה דרישה לכך. קבוצת הורים מעוניינים ופעילים ציוניים מקומיים היו עורכים אספות הסברה ואוספים כספים כדי לשכור או לבנות חדרי לימוד. המרכז בוורשה היה שולח מורים, וההורים היו שולחים את ילדיהם לבית הספר החדש. רוב בתי-הספר צמחו בצורה זו ועם הזמן התפתחו למוסדות רציניים.

ההורים דאגו לאחזקתו השוטפת של בית הספר ושילמו את משכורות המורים. שכר הלימוד היה דיפרנציאלי ונקבע בהתאם ליכולת ההורים. היו ילדים שלמדו חינם, בעוד שאחרים שילמו סכומי עתק. שכר הלימוד נקבע על ידי ועד ההורים של בית הספר בהסכמת ההורים שקיבלו על עצמם את העול.

לצדם של מוסדות החינוך הציוניים התקיימו בתי-ספר פולנים ממשלתיים. בבתי-ספר

ההורים והמורים על ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל, לימד אותם את השיר "אל יבנה הגליל" שהיה "להיט" בא"י באותה התקופה.

הקשר בין ארץ ישראל לוהלין התקיים אפוא, באמצעות אפיקים שונים ומגוונים. המרואיינים למחקר, שהיו תלמידים באותה תקופה, סיפרו כי מהארץ נשלחו סרטונים (של פנס קסם) "חינוכיים", על מקווה ישראל, על העבודה העברית ועל הפועל העברי. היו גם סרטונים שסיפרו על החיים בקיבוץ. לעיתים אף הגיעו לרובנו (רובנה) סרטי קולנוע מהארץ, למרות שסרטי קולנוע, בכלל, היו דבר נדיר באותם ימים. סרט כזה הגיע לאחר העדלאידע הראשונה שנערכה בת"א בשנת 1929.

הכיתות בבתי הספר היו מקושטות בתמונות שהגיעו מארץ-ישראל. תמונות של צמחייה ונוף, תמונות של מוסדות חשובים (האוניברסיטה העברית) וכן תמונות של מנהיגים ואנשי רוח (ויצמן, ביאליק). זאב צור-נמל מספר, כי מהסוכנות שלחו דגמים של קיבוצים בארץ-ישראל, כמו מרחביה, או עין-חרוד. התלמידים בשיתוף עם המורים היו מרכיבים את הדגם ומציגים אותו בפינת הכיתה אשר נקראה "פינת ארץ-ישראל".

בכל בית ספר היה נהוג שיעור זימרה אותו ייחדו ללימוד שירים ישראלים ועבריים חדשים. ברוב בתי הספר התקיימה מקהלה אשר הופיעה בפני ההורים והתלמידים בחגיגות בית הספר, או באירועים בעיירה. בעת ביקורו של ביאליק ברובנה, נערכה קבלת פנים לכבודו. בית-הספר ערך את התכנית והמקהלה הופיעה במחרוזת שירים פרי עטו של ביאליק.

לצד המקהלה התקיים בבית הספר העברי חוג דרמטי. חבריו היו מופיעים בהצגות לפני תלמידי בית הספר בחגים, בימי זיכרון או באירועים חשובים אחרים. פעמים רבות

החידושים האחרונים של מערכת החינוך בארץ.

מקצועות הלימוד כללו (לצד מקצועות לימוד פולנים) טבע וגיאוגרפיה של ארץ-ישראל ולעיתים אף חקלאות מעשית. כמו כן למדו היסטוריה של עם ישראל וספרות עברית חדשה (ביאליק למשל). תנ"ך ותושב"ע למדו עם פרשנות לאומית חילונית ולא על פי המסורת.

ספרי הלימוד ואביזרי ההוראה הגיעו מארץ-ישראל. המחלקה לתפוצות בסוכנות הייתה בקשר קבוע עם מרכז "תרבות" בוורשה, ומהמרכז בוורשה הופצו ספרי הלימוד ואביזרי ההוראה ברחבי ווהלין. הם שלחו בדרך זו עיתונות כללית ועיתונות פדגוגית ("הד החינוך") באורח קבוע. זאב צור-נמל, שהיה ממחדשי בית הספר העברי "תרבות" בקוסטופול, ושימש כמנהל בפועל של בית הספר, מספר, כי מארץ ישראל נשלחו תווים ומילים של שירים חדשים שזה עתה חוברו. המורים היו לומדים את השירים החדשים ומלמדים אותם בכיתותיהם. כך קרה שבארץ-ישראל וברחבי ווהלין שרו אותם שירים בעת ובעונה אחת.

דרך נוספת ל"יבוא" ההווי החלוצי, היו השליחים השונים שהגיעו מארץ ישראל. שליחי תנועות הנוער שנשלחו כדי לעשות נפשות לתנועותיהם, או לגייס נוער להכשרות חלוציות. הם הביאו עמם את ריקודי העם הישראליים, את הווי תנועות הנוער ואת המתח האידיאולוגי בין הזרמים השונים בציונות. (אם כי באינטנסיביות פחותה מזו שהייתה בארץ-ישראל).

הארגונים השונים של ההסתדרות הציונית (קק"ל, קרן היסוד) שלחו שליחים לאסוף כספים, וגם הם מלאו תפקיד בהעברת התרבות מארץ-ישראל לוהלין. למשל, משה סטבסקי (איש קק"ל וקרן היסוד) אשר נאם בקוסטופול בפני התלמידים,

על פרי ההדר ועל התאנה ולטעום מהם. את הפירות קיבלו מהקרן הקיימת, ובתמורה אספו הילדים כספים למענה. היות והפירות היו נדירים, הייתה חלוקת הפירות ואכילתם מלווה בסיפורים ובחגיגה של ממש.

פורים היה חג בו נערכו משתאות, שרו משירי ארץ-ישראל ורקדו מריקודיה לצד ריקודים אחרים, סלונים. הילדים התחפשו לדמויות מתוך המגילה, ערכו נשף תחפושות, העלו הצגות על אחשוורוש ושלחו זה לזה משלוח מנות.

צור-נמל מספר, כי לאחר שקיבלו מארץ ישראל את התמונות על העדלאידע הראשונה בת"א (1929), ניסו לחקות אותה בעיירה. ברובנו (רובנה) הייתה תזמורת יהודית שניגנה במסיבות פורים מוסיקה סלונית פופולארית. נראה אפוא כי בעיר הגדולה, שם ניכרו יותר השפעות תרבותיות אירופאיות, היה סגנון השמחה מושפע בהתאם.

ל"ג בעומר היה חג של יציאה אל הטבע. בני הנוער נהגו לצאת לעיר הסמוך לעיר ולערוך פיקניק בחיק הטבע. ביער היו עורכים תחרויות ספורט ושרים משירי ארץ-ישראל. צור-נמל מספר, כי המורים נהגו לספר בפיקניק על האקלים ועל הפרי והצומח בארץ-ישראל. ברובנו (רובנה) היה הפיקניק מאורגן על ידי תנועות הנוער. היציאה לעיר הייתה חגיגה בפני עצמה, וכללה שיירה של מאות ילדים על אופניים לבושים בתלבושת התנועה אליה השתייכו.

זה היה מפגן נוכחות מרשים של תנועות הנוער. בחגיגות השתתפו גם מורי בית-הספר ומנהליו.

בשבועות היו תלמידי הכיתות הנמוכות והגן מופיעים בתהלוכה כשהם נושאים סלי ביכורים ושרים שירי שבועות (כמו "סלינו על כתפינו"). היו אוספים כסף בשביל הקרן הקיימת כדי שתקנה אדמות בארץ-ישראל.

הייתה הפעילות הדרמטית חורגת מהחוג, והיו מביימים הצגות במסגרת הכיתה. הטקסטים להצגות נלקחו מספרו של יצחק כצנלסון, אשר קיבץ בספרו כמאה וחמישים הצגות לבתי הספר. ההצגות עסקו ברובן בנושאים תנ"כיים והיסטוריים.

ידיעות על המתרחש בארץ-ישראל הועברו על ידי המורים לתלמידיהם בזמן הלימודים. בבתי-הספר התקיימו שיחות קבועות על ארץ-ישראל, על המתרחש בה. השיחות נוהלו על ידי המורה לספרות או המורה לדברי ימי ישראל. בשיחות הללו סיפרו המורים לתלמידיהם על התיישבויות חדשות, על פעולתם השוטפת של המוסדות הציוניים ועל המצב הפוליטי בארץ-ישראל.

בית הספר וחגי ישראל

היו חגים שנחוגו לפי המסורת הדתית בחיק המשפחה, וחגים בעלי אופי לאומי - חילוני אשר נחוגו במסגרת בית-הספר או תנועת הנוער בהתאם לנרטיב הציוני.

לקבוצה הראשונה שייכים ראש השנה, יום כיפור, סוכות ופסח, אשר נחוגו בחיק המשפחה ובבית הכנסת ונשאו אופי דתי מסורתי. בחגים אלו נהגו לסעוד עם המשפחה ולהתפלל בבית הכנסת.

לקבוצה השנייה משתייכים שאר החגים ובעיקר ל"ג בעומר, חנוכה וט"ו בשבט.

אפילו לחגים כמו פורים ושבועות, שנהוגים בהם לקרוא מגילות בבית הכנסת, חדרו תכנים וצורות חגיגה חדשות.

חנוכה נחוג במסגרת בית-הספר, ביחד עם ההורים. התלמידים היו מדליקים נרות ומופיעים בפני ההורים. מקהלת בית-הספר הייתה שרה משירי חנוכה (אותם שירים ששרו הילדים בארץ-ישראל), והתלמידים היו מעלים הצגה על החשמונאים.

ט"ו בשבט נהגו בבית הספר ובגנים להביא מפירות ארץ-ישראל לפני התלמידים, לשוחח

לשיעורים פרטיים אחרי שעות הלימודים. בלוצק היו אנשים כאביו של דוד פרי-טל, אשר התפרנסו בכבוד ממתן שיעורים פרטיים בלבד. ברובנו (רובנה) הפכו רבים מתלמידי הגימנסיה "תרבות" למורים לעברית בעצמם, ולימדו בשיעורים פרטיים תלמידים מבתי הספר הפולנים. דברים אלה מעידים על פריחתה של העברית המדוברת בכל שכבות הציבור, ולא רק בקרב החוגים המקורבים לבתי-הספר העבריים.

זאב צור-נמל מספר, כי מורי בית הספר בקוסטופול נהגו להופיע בבית הכנסת שבעיירה, בין מנחה ומערב, ולספר לקהל הרחב על ארץ-ישראל. היות ובית הספר קיבל מהארץ עיתונים, תמונות וידיעות דרך מרכז "תרבות" בוורשה, היו מורי בית הספר מקור אינפורמציה עיקרי לנעשה בארץ-ישראל. העובדה שהעברת האינפורמציה נעשתה במסגרת ממוסדת ובמקום מרכזי כמו בית כנסת, מעידה על הזיקה החזקה של כלל האוכלוסייה בעיירה למפעל הציוני. תלמידי בית הספר בקוסטופול נהגו להופיע פעמיים בשנה בפני כל העיירה בהצגות בעברית, באולם התיאטרון המקומי. בגימנסיה ברובנו (רובנה) היה ניסיון לייסד תיאטרון חובבים עברי שיציג בפני הקהל המבוגר של העיר. התיאטרון הציג תקופה מסוימת, אבל לא הצליח להתחרות בתיאטראות בידיש, בשל העדר טקסטים בעברית המתאימים לקהל מבוגר. הניסיונות הללו מעידים על שאיפתו של בית הספר לחרוג בפעילותו מעבר לכתליו, ולערב את כלל האוכלוסייה.

הקשרים בין בית הספר לבין תנועות הנוער

תנועות הנוער היוו מסגרת חינוכית משלימה ולא תחרותית לזו של בית הספר העברי, ועל כך מעידים הקשרים הדיפוזיים ביניהם.

במרכז החגיגות עמדה הזיקה לאדמת ארץ-ישראל ותנובתה - איסוף כספים למען הקרן הקיימת, לימוד על פירות הארץ ועל אקלימה ושירת שירי החלוצים. נעדרה בחגיגה הזיקה המסורתית לארץ-ישראל כאדמת קודש. דבר זה בולט דווקא בחג השבועות, שהוא חג מתן התורה. בבית-הספר העדיפו להבליט את האלמנט החקלאי שבו, בדומה למה שנעשה בקיבוצים ובהתיישבות החקלאית בארץ-ישראל; ביטוי להזדהות תרבותית-ערכית עם היושבים בארץ-ישראל.

גם בבתי הכנסת נהגו לציין אירועים חשובים שקרו בתולדות הציונות. היו מציינים כל שנה את יום הצהרת בלפור, את יום פטירתו של הרצל וכו'. למאורעות בארץ-ישראל היה תמיד הד בוהלין. בעת קניית החולה, ערכו הילדים מגבית בעיר או בעיירה, כדי לסייע בקניית האדמות. כשנדע על מאורעות הדמים בארץ-ישראל בשנים 1929, 1936, שרר אבל בישובי ווהלין. המבוגרים התכנסו בבתי הכנסת ואמרו קינות, והנוער ערך בבית-הספר ובתנועה כינוסי מחאה.

הקשרים עם האוכלוסייה היהודית בעיר

בית הספר העברי השפיע על מעגלים רחבים בקהילה, מעבר לתלמידים או להורים שהיו קשורים אליו. במסיבות ובאירועים שנערכו בבית הספר השתתפו גם ילדים שלמדו בבתי ספר אחרים (פולנים). והיה גם מפגש בין הקבוצות השונות בתחרויות ספורט. מפגשים אלו השפיעו על התלמידים מבתי הספר הפולניים, והם למדו את השירים העבריים ואת הריקודים הישראליים. חלק מהם אף הצטרף לתנועות הנוער, יצא להכשרות ועלה לארץ ישראל.

הוריהם של רבים מתלמידי בתי הספר הפולנים, לא היו מרוצים מלימודי העברית במסגרת בית הספר ושלחו את ילדיהם

הופיעו לפנייהם בשירים ובהצגות בעברית על נושא החג.

צור-נמל מספר, כי כאשר הגיעו לבית הספר סרטונים המתארים את עין חרוד ותל יוסף, שעלו אז להתיישבות של קבע, באו הורים לבית הספר לחזות בפלא. ההורים היו באים לבית הספר להאזין לשליחים או למבקרים שהגיעו מארץ ישראל ובאו לנאום בפני התלמידים.

במקרים רבים אירחו ההורים את השליחים בביתם וארגנו אספות, בהן סיפרו אורחיהם על ארץ-ישראל.

סוף מעשה

הפריחה התרבותית-רוחנית של החינוך העברי נמשכה לאורך שנות השלטון הפולני. בשנת 1939 עם הכבוש הסובייטי של פלך ווהלין, בא סופה של מערכת החינוך העברית. הסובייטים פירקו את בתי הספר העבריים ופתחו במקומם בתי ספר בשפת היידיש, אוקראינית או רוסית, כחלק מתהליך הפיכת המקומיים לאוכלוסייה סובייטית ללא שאיפות לאומיות. האוכלוסייה היהודית "הצביעה ברגליים" ופחות ממחצית התלמידים היהודיים שהלכו קודם לבתי ספר עבריים, עברו לבתי הספר בשפת היידיש. הפעילות הציונית ירדה למחתרת. שנתיים אחר כך, ביוני 1941, נכנסו הגרמנים לאזור, ומאבקם של היהודים לקיום רוחני ותרבותי הפך למאבק הישרדות לחיים.

סיכום: בין פולין לא"י

רשת החינוך "תרבות" הייתה מכשיר ל"יבוא תרבותי". מהמחלקה לתפוצות של הסוכנות דרך מרכז "תרבות" בוורשה ועד למוסדות החינוך השונים, היה מעבר מלא של ערכים, מיתוסים, והווי של ארץ-ישראל החלוצית. תלמיד בית ספר בוהלין גדל בעצם בארץ-ישראל. הוא הכיר את שמות הרחובות של

תנועות הנוער היו מקיימות פעילות לגיוס חניכים בבית הספר. רוב תלמידי בית הספר היו חברים בתנועת נוער כלשהי, ועל פי רוב הפעילים המרכזיים בה. מערכת החינוך של "תרבות" הייתה מאגר כוח האדם העיקרי של תנועות הנוער החלוציות. על מנת למנוע קונפליקטים בין התנועות השונות, היה בית הספר ממנה מורה שישדיר את היחסים בין התנועות ואת פעילותן. צור-נמל מספר, כי תנועה שרצתה לפעול ביום לימודים, חייבת הייתה לקבל את רשותו לכך. פעולות רבות נערכו בשיתוף פעולה בין מורי בית הספר ותנועות הנוער כמו פיקניק ל"ג בעומר, או ההתרמות בט"ו בשבט, בהן התלוו חברי תנועות הנוער הבוגרים לתלמידי הכיתות הנמוכות בבית הספר.

בית הספר היה מכניזם מתווך בין זרמים אידיאולוגיים שונים. המורים הקפידו לתת לכל תנועות הנוער פתחון פה באורח שווה, וכתוצאה מכך ישבו בכתה אחת זה לצד זה חברי תנועות נוער שונות. מכניזם זה הפחית את המתח האידיאולוגי בין התנועות השונות, והפך אותם למחנה מלוכד הפועל למען הרעיון הציוני. צור-נמל, אשר היה ידוע כרוויזיוניסט בדעותיו, נתבקש ע"י סניף השומר הצעיר בקוסטופול לביים מסכתות על הנביאים, שהתנועה רצתה להציג, ונענה בחיוב. הייתה הפריה תרבותית הדדית בין בית הספר והתנועה, ולגיטימציה לדיפרנציאציה פוליטית.

הקשרים עם הורי התלמידים

הורי התלמידים מימנו את פעילותו השוטפת של בית הספר העברי הן על ידי תשלום שכר לימוד גבוה והן על ידי תרומות לרכישת ציוד, לעריכת מסיבות ואירועים אחרים. החגיגות בבית הספר נעשו בשיתוף עם ההורים. בפורים ובחנוכה נערכו מסיבות, בהן ההורים הכינו את הכיבוד, והתלמידים

אביו, משה ספקטור עמד בראש קבוצת הורים ופעילים שפעלו להקמת בית הספר בשנת 1927.

ברוך גל-און - יליד רובנה, אביו היה מנהל הגימנסיה הריאלית הרוסית ואמו מורה באותו בית ספר. סיים את בית הספר "תרבות" ברובנה.

אברהם קליון - היסטוריון, יליד רובנה, למד בגן ילדים עברי ובבית ספר עממי של "תרבות".

דוד פרי-טל - יליד לוצק, למד בצעירותו ב"חדר". אביו היה מורה לעברית.

ביבליוגרפיה

ספר לוצק, ת"א תשכ"א.

ספר קוסטופול, עורך אריה לרנר, ת"א תשכ"ז.

ספר רובנה, עורך אריה אבטיחקי, ת"א תשט"ז.

ספקטור שמואל - שואת יהודי ווהלין 1941-1944, הוצאת יד ושם, ירושלים תשמ"ו, ע"ע 41-15.

רוזנהק שמואל - מערכת החינוך היהודית בפולין בתוך הקובץ בית-ישראל בפולין בעריכת ישראל היילפרין, י-ם תשי"ד, כרך ב' ע"ע 142-155.

רוזנהק שמואל - החינוך בוהלין של פולין, בתוך ספר יזכור של קהילת סארני, ת"א תשכ"א.

רוזנהק שמואל - התנועה העברית ו"תרבות" בתוך אנציקלופדיה של גלויות וורשה כרך א' ת"א. ע"ע 329-340.

Worsley Peter et al (ed) - Modern Sociology, Penguin Middlesden, England, 1978 pp 67-69

תל אביב, את נקודות ההתיישבות, את האקלים ואת הצומח. הילד עסק מהבוקר ועד הערב בארץ-ישראל. בבוקר בבית הספר ובערב בתנועת הנוער.

החגים נחוגו בדרך כלל בבית הספר ובתנועה, כשהאלמנט המרכזי הוא - אהבת ארץ-ישראל ועבודת האדמה לפי התפיסה הציונית.

ההעברה הממוסדת של תכנים הפכה את בתי הספר בוהלין לסניפים של מוסדות החינוך בארץ-ישראל. האחוזה הגבוהה של התלמידים ברשת "תרבות" אומה, כי רוב הילדים היהודיים בוהלין למדו בבתי ספר ארץ-ישראלים, למרות שהתגורר רחוק מא"י. המרכז התרבותי של יהודי ווהלין היה בא"י, בעוד שחייהם התנהלו במציאות אחרת, תחת שלטון פולני. נעדרת כאן חפיפה בין המערכת הפוליטית-חברתית ובין המערכת התרבותית.

מצב זה מזכיר את חזונו של אחד-העם, אשר דיבר על ארץ-ישראל כעל מרכז תרבותי ועל מזרח אירופה כעל השוליים התרבותיים של העם היהודי. במרכז, בארץ-ישראל, נוצרת התרבות העברית החדשה, הנורמות, הערכים והסמלים של אומה המתחדשת בארצה. יצירה זו מועברת לפריפריה התרבותית על יד רשת החינוך הפורמאלית והלא פורמאלית (תנועות הנוער), והופכת את הפריפריה למאגר אנושי של המרכז. אין מדובר אפוא בהזדהות או בזיקה מסוימת, אלא בהפנמה של תרבות אחרת, בראיית עצמך כשייך לחברה הנמצאת מעבר לים.

ראיונות

זאב צור-נמל (בורנשטיין) - ממחדשי בית הספר העברי בקוסטופול

שמואל ספקטור - יליד קוסטופול היה תלמיד בית הספר העממי של "תרבות",

מזכרונותיו של תלמיד יהודי

שמואל ספקטור

הקדמה

ד"ר שמואל ספקטור היה בן 77 כשהחליט לשבת ולכתוב את זיכרונותיו למען הדורות הבאים. כמי שהקדיש את חייו לקידום המחקר וההנצחה בנושא השואה וכהיסטוריון של יהדות ווהלין, התאפיינה כתיבת הזיכרונות שלו במפגש מתמיד בין האישי לקולקטיבי. החוויות האישיות, שבנסיבות אחרות היו נשכחות או מתעמעמות עם הזמן, זוכות להארה מחודשת ומעמיקה על רקע המאורעות ההיסטוריים של התקופה. ואילו אנו כקוראים זוכים להצצה ורואים איך התמודדו ההורים והתלמידים עם שאלות של חינוך ושל זהות בתקופה שבה עבר מחוז ווהלין מידי הפולנים לידי הרוסים ועד לכיבוש הגרמני.

שמואל ספקטור נולד בעיירה קוסטופול בשנת 1924. קוסטופול הייתה עיירה קטנה סמוכה לעיר רובנה, שפרחה וגדלה בעשור הראשון לחייו. בין השנים 1921-1931 הכפילה עצמה אוכלוסיית העיירה מכ-3,000 נפש ל-6,500 איש (לפי מפקדי האוכלוסין שנעשו). 40% מתוכם (כ-2,700 נפש) היו יהודים. בעוד שבערים הגדולות פרחו תיאטרות ויצאו לאור עיתונים יהודים, הייתה העיירה קוסטופול מקום שבו החינוך היה המוקד המרכזי של חיי הקהילה. כך הוקמו בעיירה גם גן ילדים עברי וגם בית ספר יסודי שהשתייך לרשת "תרבות". בוגרי בית הספר שרצו להמשיך במסגרת החינוך העברי, המשיכו ללמוד בגימנסיה "תרבות" בעיר רובנה הסמוכה.

סיפורה של משפחת ספקטור מייצג את עוצמת הזיקה ליהדות ולציונות של בני קוסטופול בפרט ומחוז ווהלין בכלל. משה ספקטור, אביו של שמואל, עמד בראש קבוצת הורים מהעיירה שהקימה את בניין בית הספר "תרבות", כדי שלימודי העברית יתקיימו במקום ציבורי ראוי. שמואל רוזנהק, מי שהיה ראש עסקי "תרבות" בוהלין, מספר שפגש את משה ספקטור לאחר ששמע שהקימו ב"ס בקוסטופול. "אמרתי לו: אינכם זקוקים כלל לא לעצתנו ולא לעזרתנו". ספקטור ענה לי: "בצל החכמה בצל הכסף", לאמור: "יש לנו כסף וחכמה בצל, וכיוון שהתחלנו בהקמת בית ספר, יהא זה בניין ראוי לשמו, ובית ספרנו ידביק את כל אלה שקדמיהו ואף יעלה עליהם" (ספר קוסטופול עמ' 136).

מבחר הקטעים המובאים כאן מתוך זיכרונותיו של ד"ר ספקטור, פותחים לנו צוהר לעולמו של תלמיד יהודי במערכת החינוך העברית והמקומית לפני השואה:

ראיתי אצלה תצלום של חגיגת ט"ו בשבט של הגן, ובו אני, וכן אבי כנראה, בתוקף היותו יושב-ראש ועד "תרבות" בעיירה. בגיל שש נכנסתי לבית הספר העברי של "תרבות" בעיירה. ממוריו ומנהליו זכורים לי תנעז, זאב בורנשטיין (צורנמל) והאחרון ישעיהו פרנקל. רעייתו של בורנשטיין לימדה

בגיל חמש הלכתי לגן עברי של רשת "תרבות". הגננת הייתה סוניה גורין, לימים יעקובי, ממייסדות כפר ויתקין, ואמו של מי שהיה שר בממשלת ישראל, גד יעקובי. בגן קיימנו הווי יהודי לאומי, וציינו את כל החגים הלאומיים, כגון חנוכה, ט"ו בשבט ועוד. כשביקרתי אצל סוניה כשהייתה בחיים,

אותן לכאן, רכשו בולים של הקרן הקיימת והדביקו על המעטפות. אנו הילדים שימשנו כדוורים, וחילקנו את משלוחי הברכות ברחבי העיירה. ההכנסות ממכירת הבולים היו קודש לקרן הקיימת.

בית הספר זכור לי לטובה. המורים היו בדרך כלל מסורים לעבודתם, על אף השכר הדל, שלא תמיד שולם במועדו. המוסד היה פרטי והתקיים משכר הלימוד ששילמו התלמידים, ואלו בחלקם באו ממשפחות עניות, שלא ויתרו על חינוך עברי לאומי, למרות שהמדינה הציעה לימודים בחינם בשפה הפולנית.

במחצית הראשונה של שנות השלושים ניהל את המוסד זאב בורנשטיין (צורנמל), וכשעלה לארץ החליפו ישעיהו פרנקל. בורנשטיין היה מנהל מלא אנרגיות ומסירות, בעל כישרונות רבים. הוא ארגן את כל החגיגות והמסיבות, כתב, ביים ואפילו צייר את התפאורות.

כשבנו את בניין בית הספר, הוא הנחה לבנות קיר בין שתי כיתות גדולות כמחיצה מתפרקת מדיקט (לבד) וכך נוצר אולם שבו התקיימו הכינוסים והחגיגות.

כנס חגיגי אחד זכור לי עד היום - התרמה לייבוש ביצות החולה, באמצע שנות השלושים. לפני כן למדנו את הפרטים של המבצע הלאומי מחומר שסיפקה לנו הקרן הקיימת. בכנס הייתה מסכת, דקלומים ונאומים, הכול בשפה העברית. הבמה והאולם קושטו בתמונות שסיפקה הקרן הקיימת, וכן בציורים שציירו התלמידים.

כפי שהסתבר שנים אחר כך, הלהיטות לייבש את הביצות הייתה לא כל כך במקומה, וכעבור חמישים שנה נאלצו להציף חלק מהשטח המיובש.

הכתות, בעיקר העליונות, היו קטנות - היו בהן כעשרים תלמידים, והמורים יכלו להתמסר לכל אחד ואחד. מקצוע התנ"ך נלמד כשהתלמידים עם כיסוי ראש, למרות

את השפה, ההיסטוריה והגיאוגרפיה של פולין בפולנית. שני הראשונים עלו לארץ, הראשון היה מורה בתל אביב, והשני בפתח תקווה ובכפר ויתקין. שאר המורים התחלפו לעתים תכופות, כי בתי הספר העבריים נחשבו פרטיים, והתקיימו משכר לימוד שגבו מתלמידיהם, וזה בקושי הספיק לתשלום שכר למורים. בית הספר נוסד ביוזמתו של שמואל רוזנהק, עסקן "תרבות" ידוע ומפקח על בתי הספר האלה בוהלין. הוא עלה לארץ והיה מורה בבית הספר הריאלי בחיפה.

אבי היה בוועד של "תרבות" בעיירה, והיה מעורב מאד בענייני בית הספר. הוא נמנה על אלה שדאגו לבנות בניין למוסד, ותרם את הגג שלו.

ב 14 באפריל 1928 נערכה חנוכת הבניין החדש, ואבא התכבד בגזירת הסרט. אחותי הגדולה הניה, סיפרה לי שהיא למדה אז בגימנסיה העברית ברובנה. אבא ביקש ממנה שתבוא להשתתף בחגיגה, והיא אכן באה. בניין בית הספר עדיין משמש כמקום לימוד, ובביקור שערכנו אסתר ואני ב 1992 מצאנו אותו כמעט ללא שינוי, ואף יכולתי להצביע בפני השרת על מקום חדר המורים שלא השתנה.

בית הכנסת שליד בית הספר, שבו היינו מתפללים בשבתות ובחגים, נהרס כליל על ידי הנאצים, ונשאר ממנו רק מגרש ריק.

בית הספר העברי היה תמצית עולמנו. לא רק לימודים התקיימו בו, מסביבו התרכזה הפעילות החברתית והתרבותית שלנו. אחרי הצהרים באנו לשחק בכדור במגרש הנרחב שהיה ליד בית הספר. חגיגות שונות, בעיקר אלה שהיו קשורות בחגי ישראל כמו חנוכה, פורים, ל"ג בעומר, התקיימו בו. זמן מה לפני ראש השנה הוקם דואר של הקרן הקיימת בכמה מהכיתות, ויהודי העיירה שביקשו לשלוח ברכות "שנה טובה" הביאו

שנמצאו בקרבת מסילת הרכבת. רובם הגדול היו לא יהודים - אוקראינים ופולנים. הם היו מתנכלים לנו, מקללים ואף מרביצים. לכן אנו התלמידים היהודים נמנענו מלהיכנס לקרון הזה, והכרטיסנים הפולנים התעלמו מכך. יום אחד הצליחו התלמידים הגויים לשכנע כרטיסן, וזה הכריח אותי להיכנס לקרון התלמידים. ידעתי מה מחכה לי, ולכן התיישבתי בסמוך לדלת הקרון. כעבור כמה דקות קיבלתי אגרוף בסנטר עד ש"ראיתי כוכבים", ועוד הספקתי לראות את הנער המכה, שלמד בגימנסיה האוקראינית ששכנה ברחוב של הגימנסיה העברית. לאחר המכה קמתי מהר, נופפתי בתיק כדי להתגונן ממכות נוספות וברחתי לקרון אחר, שם מצאתי כמה תלמידים יהודים, ויחד עם חברי החלטנו להחזיר לנער המכה כגמולו.

שבית הספר היה מוסד חילוני. לימודי הטבע לא היו משופעים באביזרי לימוד, אך הספיקו כדי להבין את הנלמד. במקצוע המלאכה למדו הנערים גרות, והנערות תפירה ורקמה. בקיץ 1937 סיימתי את הכיתה השביעית של בית הספר בעיירה, ונרשמתי לגימנסיה העברית "תרבות" ברובנה, שם למדו אחיותי הניה וינטה. באותה עת הגעתי לגיל מצוות. בפולין הייתה נהוגה הנחה משמעותית בנסיעות ברכבת הממלכתית לתלמידים בבתי ספר יסודיים ובמוסדות תיכוניים מוכרים. עד סוף דצמבר 1937 נחשבתי עדין תלמיד בית ספר יסודי, ולכן נרכש עבורי כרטיס חודשי מוזל, ונסעתי כל יום לרובנה ללמוד. ברכבת היה קרון מיוחד לתלמידים, שכן נסעו עשרות רבות של נערים מהעיירות

המחזור השני ואורי בית הספר "תרבות" דאיר קוסטופול תרצ"ג (1933)

ילד שני מן הכיתה: זאב צורנא (זארנשטיין); ילדת שנייה מימין: אלנה זאבה.

את/ק: http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5:The_second_class_of_%22Tarbut%22_school_in_Kostopol,_Poland_in_1933.jpg

בחורף נוסף סגין - מעיל ארוך. כמו כן היה כובע מצחייה לנערים וברט לנערות. מסביב לשרוולים ולאורך התפר של המכנסיים ומסביב לכובע היה פס כחול. לתלמידי שתי הכתות האחרונות שנחשבו כליצאון, הפס היה אדום. כמו כן, על שרוול ימין היה תפור מגן דוד ועליו מספר הגימנסיה, ואילו לנ, בתי ספר משוללי זכויות ממשלתיות, לא נתנו מספר. אי לבישת המדים גררה קנסות כספיים.

היו שתי כתות מקבילות, בכל אחת מהן כ-40 תלמידים. באחת הרוב היו בני רובנה, ובשנייה הרוב היו בני עיירות הסביבה. בהדרגה נוצרו חיי חברה, שהתבטאו בערבי ריקודים בבתים של בני רובנה האמידים. פעילות של תנועות נוער לא הותרה, כנראה, בין כותלי הגימנסיה. כמו כן נערכו כמה נשפים גם במסגרת הגימנסיה. אחד מהם זכור לי במיוחד, כי נערך באולם התעמלות שבנייתו טרם הושלמה. הקירות החשופים כוסו בגלילי בד בצבעים שונים, שהושאלו על ידי סוחרי הבדים היהודים בעיר. תזמורת נגנה, והאימהות של התלמידים הכינו תקרובת עשירה.

קרוב לסוף השנה נערך טיול ליערות האורן הגדולים שבסביבות העיירה קליבן, לשם הגענו ברכבת, וצעדנו ברגל כמה קילומטרים. יש לציין שהמחנך הקפדן היה הפעם נופת צופים, התבדח הרבה, ועשה מעשי שובבות שונים.

לקראת שנת הלימודים 1939-1940 החליט משרד החינוך להפוך את בית הספר המקצועי בעיירה לגימנסיה פולנית ממלכתית. הלימודים שלנו ברובנה עלו להורים הרבה כסף, כולל שכר לימוד וכלכלה. לכן החליטו ההורים שנירשם לגימנסיה החדשה. הנהלת המוסד נזקקה לתלמידים לכיתות הגבוהות יותר, וקיבלו אותנו ברצון.

שנת הלימודים אמורה הייתה להיפתח ב 1

בסוף הלימודים ארבנו לו על יד הבניין שלנו והרבצנו לו מכות רצח. הוא כנראה התלונן למנהל שלנו, ד"ר רייס, שהיה אישיות בפני עצמה, וזה קרא לי למשרדו. ללכת אליו פחדו כולם, כי חששו מעונש לא קל. הוא שאל אותי בקשר למכות שהכינו את התלמיד האוקראיני, ואני סיפרתי לו את כל האירוע. הוא חיך ואמר שיודיע למנהל האוקראיני שכבר העניש אותי. הוא ביקש להבא לעשות זאת כך שלא יכירו אותנו...

הגימנסיה העברית "תרבות" ברובנה הייתה משוללת זכויות ממשלתיות, כלומר לא העניקה תעודת בגרות ממלכתית. דבר זה מנע המשך לימודים אקדמאים בפולין, והבוגרים נאלצו לנסוע לארצות חוץ. כך עשתה אחותי הניה, שנסעה ללמוד רפואה בזינבה, ובן דודי, דוד גורנישטיין שנסע ללמוד רפואת שיניים בבורדו שבצרפת. בגרות ממלכתית ניתנה רק בתי ספר שלימדו את כל או את רוב המקצועות בפולנית. בגימנסיה שלנו נלמדו כל המקצועות בעברית, ורק בשנים האחרונות החלו ללמד ביולוגיה והתעמלות בשפת המדינה. כמובן שנלמדו השפה הפולנית, הספרות וההיסטוריה של פולין. כמו כן נלמדו עוד שתי שפות: אנגלית, שבאה במקום הגרמנית לאחר עליית הנאצים לשלטון, וכן לטינית (רומית). זו האחרונה הפכה למורא לתלמידים, שכן הלימוד התבסס על שינון בעל-פה ותרגום משפה לשפה. המורה ללטינית היה מאד קפדן, ונאמר עליו שיש לו זוג עיניים מאחורי ראשו.

מחנך הכתה היה המורה למתמטיקה, שטיף, שהיה זקן קפדן, תבע משמעת ברזל, הרבה בעונשים, ואנו פחדנו מפניו.

תלמידי התיכון בפולין חויבו ללבוש מדים, נערים - ז'קט כחול כהה עם כפתורים בצבע כסף ומכנסים ארוכים באותו צבע, בנות - חולצה וחצאית כחולים כהים.

ובחלקם מורים שנשלחו מאוקראינה הסובייטית, כולל המנהל החדש. הוא היה איש מפלגה וכמעט תמיד שיכור, וממגפיו הסריח העטרן שבו מרח אותן. הוא לימד את כיתתנו היסטוריה של העת החדשה; היה פותח את הספר וקורא ממנו מילה במילה. בשיעור הבא בחר תלמיד לפי היום, ודרש ממנו לסכם את הפרק. התלמיד בדרך כלל קרא מילה במילה מהספר, וזכה לתגובה מצדו - טוב, טוב. כאשר הגענו לפרק "לנין וטרזקי והמהפכה המתמדת", שוב ניסו לקרוא מהספר כתשובה לשאלתו, אך הוא לא קיבל את התשובות, ורשם לתלמידים ציון בלתי-מספיק. יש לשער שכאיש מפלגה הוא ידע בעל פה נושא זה, וגם ייתכן שהפעם לא שתה לכבוד הנושא. עם המנהל הייתה לנו עוד היתקלות. בערב השנה החדשה (1940), ערך בית הספר נשף, שכלל ריקודים עד שעה 11 בלילה. אנו ביקשנו להאריך את הריקודים, אספנו כסף בינינו ושילמנו לתזמורת. כשחזרנו ללימודים קיבלנו מהמנהל גערות רבות, והוא טען שברית המועצות איננה קבצנית שצריכה נדבות, והיה עלינו לבקש ממנו, והוא היה מסדיר את הדבר.

החיים היהודיים הלאומיים בברית המועצות אמנם חוסלו, אבל בתוקף סעיף בחוקת החינוך ניתן לקבוצה של הורים (כנראה מעל ארבעים) לדרוש ולקיים חוג שבועי ללימודי השפה וספרותה. ואכן קמו בבית ספרנו שני חוגים ללימוד לשון יידיש וספרותה. הלימודים התקיימו אחר הצהריים, והמורה היה לא אחר מאשר זה שלימד לימודי דת-ישראל לילדים יהודים בבתי ספר פולנים. הידע שלו ביידיש היה כמו של כלל תושבי המקום.

קוריוז נוסף קשור לבית הספר הסובייטי. במעבר מהכיתות השביעיות לשמיניות לתשיעיות ולעשיריות נערכו כל שנה

בספטמבר 1939, ויום לפני כן, ב 31 באוגוסט, ברך המנהל הפולני של הגימנסיה את התלמידים, והרב נשא תפילה. זאת הייתה הפתיחה הרשמית של שנת הלימודים. לא היה לה המשך, כי למחרת, ב 1 בספטמבר 1939, פרצה מלחמת העולם השנייה שנפתחה בפלישת גרמניה לפולין.

ב-17 בספטמבר חצה הצבא האדום את הגבול והתקדם לתוך מחוז ווהלין. היה זה במסגרת הסכם ריבנטרופ - מולוטוב לחלוקת פולין בין שתי המדינות.

בראשית אוקטובר 1939 נפתחו מוסדות החינוך, והגימנסיה בעיירה הפכה לתיכון עשר-שנתי אוקראיני. אני נתקבלתי לכיתה התשיעית, בה היו רוב התלמידים יהודים, ומיעוט פולנים ואוקראינים. היה עלינו להתרגל לסדרי המשטר הסובייטי. עד נובמבר אותה שנה היה נהוג בברית המועצות שבוע עבודה של חמישה ימים, והיום השישי היה יום מנוחה. אז שונה הדבר, ויום ראשון נקבע כשבתון. אנו התלמידים היהודים התקוממנו, דרשנו שהשבת תוכרז כיום מנוחה. ביום השבת הקרובה לא באנו ללימודים. מארגנת הקומסומוול (הנוער הקומוניסטי) של בית הספר קראה לנו, וטענה בפנינו שבברית המועצות לא שובתים, והדבר שעשינו עלול להתנקם בהורים שלנו. הרמז שלה הובן ויותר לא שבתנו. אגב, אותה בחורה צעירה הגיעה לבושה בחצאית עד הקרסוליים. הבנות שלנו היתממו ושאלו האם זאת האופנה בברית המועצות. היא הודתה בפניהן שבשל המחסור ומיעוט הבגדים לובשים אותם תקופה ארוכה, כך שתמיד יתאימו גם בזמן שגדלים.

הלימודים התנהלו בשפה האוקראינית, וכן למדנו שפה וספרות רוסית ושפה זרה-גרמנית ברמה מאד נמוכה. צוות המורים היה מעורב, בחלקם מורים פליטים, כולל המנהל הפולני הקודם (שלימד מתמטיקה),

ביצוע תמרונים צבאיים. אני הוכשרתי במסגרת זאת כמדריך ללוחמה בגזים, והדרכתי בערבים קבוצות של פועלי מפעלים וקואופרטיבים שונים.

אחרית דבר

ב-22 ביוני תקפה גרמניה את ברית המועצות. ששה ימים אחר כך שלח אביו של שמואל את בנו מזרחה לכוון זייטומיר. הייתה זו הפעם האחרונה ששמואל ראה את הוריו. בשנת 1946 הוא עלה לא"י, הקים משפחה והתיישב בירושלים. במסגרת עבודתו רבת השנים ב"יד ושם" הוא כיהן כמזכ"ל המוסד, המנהל הראשון של מרכז ההדרכה ומנהל פנקס הקהילות. בשנת 1986 יצא לאור ספרו על שואת יהודי ווהלין, שהתבסס על עבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטה העברית. הוא נפטר בשנת 2006. יהי זכרו ברוך.

בחינות מעבר, שיטה שלא הייתה מוכרת לנו. במהרה למדנו לדעת שטופסי הבחינות בפיסיקה, במתמטיקה ובביולוגיה הוכנו על יד המורים שעוד מונו על ידי השלטון הפולני. בלחץ ובאיומים מתונים הצלחנו לקבל מהם את טופסי הבחינות ולהתכונן להן. לגבי המקצועות האחרים, פשוט ארגנו פריצה למזכירות בית הספר, וצוות מעתיקים מהיר העתיק את הטפסים. מבצע זה נעשה ביום ראשון, כשהיה לנו ברור שהמנהל האוקראיני יהיה שתוי לחלוטין, ואילו את השמש הפולני השקו ביין כמה תלמידים פולנים מבוגרים מהכיתה העשירית. בסוד העניינים היו רק נציגים מהכיתות, וחלוקת הטפסים נעשתה כך שלא יתגלה מקורם. תלמידי הכיתות העליונות השתייכו למסגרת חצי צבאית, מעין גדמ"ע. למדנו להשתמש בנשק קל ומעט שדאות. בחורף 1940-1941 אף אורגן לנו מסע סקי למרחק גדול תוך

זר קהילת קוסטובול, תש"ע

עדות

מכתבו של צעיר מבני זוהיל

פורסם ב"פארווערטס" ומובא גם בספר "קידוש השם" בהוצאת "למד"

בעריכת ש. ניגר

היהודים לרווחה, ואז יכלו גם לקבור את חלליהם. יצויין כי בזוהיל הייתה מלחמה בין היהודים והפרטיזנים לבין הנאצים והאוקראינים, ועל כותב דברי ימי התקופה ההיא מוטל להדגיש, שיהודי זוהיל לא הלכו לטבח ללא התנגדות חריפה. בתעודה שנמצאת אצל מפקד הגרניזון הזוהילי נאמר, כי "בפעולות הנגד של היהודים הושמדו יותר ממחצית סוסיו וכלי הרכב שלו ויותר משני שלישים של חילותיו".

בתחילת שנת 1942 היו חודרים לזוהיל אנשים מקוריץ, מקרמניץ ומהיערות שבסביבה ונלחמים בגבורה נגד הנאצים. כן התמסרו לפעולות הצלה של שרידי שארית הפליטה. הודות להם הגיע חלק מהם לארץ ישראל, ובזה הסתיימה פרשת הגבורה של בני זוהיל.

ביום אחד הוציאו את אלה שעדיין נשארו בעיר, זקנים וזקנות, שההליכה הייתה קשה עליהם. כמעט כולם החזיקו תינוקות על זרועותיהם, תינוקות יתומים שהוריהם נהרגו. את אלה ריכזו בשטח שלפנים עמד עליו בית הכנסת הצרנובולי. משם הובילו אותם לבית הקברות הישן. הקברנים עמדו הכן לפעולה. לא נשמעה אף אנחה אחת. אפשר היה לראות כיווץ שפתיים, עינים מלאות זעם כלפי הרוצחים ולשמוע את שירת "אני מאמין", ששואת החורבן הפכה אותה ל"שמע ישראל".

אך הנה קרה דבר פלא: שני יהודים, שעבדו

הדבר היה בסוף שנת 1941. הגשר ברחוב ז'יטומיר נהרס לחלוטין, אח"כ שוב הופיעו הנאצים בעיר, תפסו את רחוב סיסלה והבתים הסמוכים לרחוב, כגון פולונסקאיה וז'יטומירסקאיה ומשם החלו תעתועיהם... לראשונה פקדו על ועד הקהילה היהודית שימציא יהודים לעבודות כפייה. דרישתם זו הייתה מכוונת כלפי זקנים וילדים. לאמיתו של דבר, כזו הייתה האוכלוסייה של העיר. בני הגילים האחרים עזבו את העיר או שגויסו לצבא על ידי השלטונות הרוסים.

חיות הפרא הנאציות חשבו להם שהרכב הגילים של העיר יקל עליהם את מעשי ההתעללות באוכלוסייה חסרת המגן, אולם נחלו אכזבה מרה. כמו מתחת לאדמה היו מופיעים בחשכת הלילה אנשי מחתרת והיו פוגעים בגרמנים ושורפים את מחסניהם ובתי מגוריהם. פעם גם העלו באש את רחוב סיסלה, והגרמנים ניעורו בבהלה בחצות הלילה והחלו לנעם כמנוסת עכברים שנטרפת ספינתם.

נבצר מהם, מהרוצחים, לכבות את הדליקה שאחזה ברחובות ז'יטומיר ופולנאה וברחובות הסמוכים להם. מצבם העגום אילצם לסגת לעיירה קורסטישוב.

ההגנה העצמית היהודית בזוהיל, שלזכותה יש לרשום פעולות רבות בעבר משנות 1905-1919 הראתה את כוחה ואת נחת זרועה גם לנאצים והשמדה מהם רוצחים. עם נסיגת הגרמנים לקורסטישוב, נשמו

בסביבת תחנת הרכבת, הופיעו פתאום כשגרזנים בידיהם והתחילו לרוצץ גולגולות של הנאצים. מובן שאותם השניים נורו בו במקום. אולם מחזה דמים זה הפיח רוח עוז בליבה של נערה בת 16, ומפיה יצאו דברים נסערים שנשאה אל עם האדונים; דברים שנחקקו לעד בלב אלה שנשארו לפליטה מאותו מחול-מות.

וכה דיברה הנערה: "אתם חיות אדם. אנו נפרע מכם, לא רק בנקמת "עין תחת עין". לא תמצאו מרגוע לנפשכם ולא תגיעו למנוחה. דמנו, דם קרבנות נקיים, יתבע נקמה וגמול. הדם ירתח בגלים סוערים, ולא יידום עד שעריכם תחרבנה ובתיכם יהרסו ותקומה לא תהיה לכם"...

עדויות של סנדר אפלבוואם

תרגום חופשי מתוך עדותו של סנדר אפלבוואם, ינואר 1966
העדות בפולנית נגבתה על ידי מאטה הולנדר

"לעד ישנה גישה חיובית ורגישות לכל מה שניצל מאבדון יהודי אירופה".
העד היה בן 13, עת פרצה מלחמת העולם השנייה. בגיל 13 נאלץ להיאבק על חייו כשעל כל צעד ושעל אורבת לו סכנת מוות. יש לציין את גישתו החיובית וההומאנית לאותם מחסידי אומות העולם שהגישו עזרה שלא על מנת לקבל פרס:
האיכר ברטודה שהסתיר 2 נערות יהודיות ונרצח ע"י הגרמנים יחד עם 2 הנערות. היערן, בולסלב זברסקי תושב הכפר אנטונובקה שהסתיר יהודים ויעץ להם איך לברוח ולהינצל.
הכומר מוולדימרץ שקרא למאמינים בזמן התפילות לעזור ליהודים.
אנשים אלה, בזכות התנהגותם האנושית בתקופת השפל והחושך ששררה אז, ראויים ששםם יפקד וימנה בין חסידי האומות.
עם כניסת הגרמנים הוקם יודנראט שבראשו עמדו יעקב אייזנברג, האחים צרניאק, בן ציון ז"שוק ואחרים. הם שרתו בנאמנות את הקהילה. כולם נרצחו ב"אקציה הראשונה".
הוקמה משטרה יהודית שבראשה עמד ז"שוק. לאחר מספר חודשים הוקם גטו שהציאה ממנו הייתה אסורה. מספר

יהודים נרצחו בחיפושיהם אחר אוכל מחוץ לגטו.
בגטו שרר רעב, ואנשים חלקו ביניהם את המצרכים הדלים שהיו איתם.
הוקמה ועדת נשים שדאגה לנצרכים.
בעיירה לא היו הרבה גרמנים. השלטון היה בידי האוקראינים, שהיו יותר אכזריים מאשר הגרמנים. עלי לציין שיחסם של האוקראינים בעיירה שלנו היה הרבה יותר טוב מאשר היחס אל היהודים בעיירות בסביבה. ראוי לציין מפקד המשטרה האוקראינית, אנדי מוחה, שהיה מיוחד אם יו"ר היודנראט אייזנברג. הוא ניסה לא פעם למנוע שדירת בתי היהודים ואף החזיר חפצים שנשדדו לבעליהם היהודים.
האקציה באלול 1942: בקיץ, על יד בורות פתוחים, נערך מפקד של יושבי הגטו. לאחר המפקד הורשו היהודים לחזור לבתייהם. כעבור חודש שוב הצטוו היהודים להתאסף, בתואנה שיש לבדוק אם בינתיים לא ברחו יהודים מהגטו. התהלכו שמועות שהגרמנים שולחים גברים לעבודה וכן שמועה שהפולנים חופרים בורות המיועדים ליהודים.
מזכיר היודנראט הודיע במפורש שאין דרך, אלא להרעיל את עצמם.

מלאה זבל ושחת, ושם הסתתרתני.
השוטרים האוקראינים דרכו עלי עם
מגפיהם, חיפשו בכל פינה, אולם אני שכבתי
מתחת לערימת הזבל ושתקתי.

השומרים מצאו מספר יהודים וביניהם נערה
יהודייה. היא הכירה את אחד השומרים,
שהיה חברה לספסל הלימודים והתחננה
בפניו שישאירה בחיים. הוא לעג לה "שתקי
יהודייה, הסוף שלכם הגיע" וירה בה. על
ידי נורו עוד מספר יהודים, שנתפסו על ידי
האוקראינים.

הפצועים וההרוגים נאספו ונזרקו לבורות
והבורות כוסו באדמה על ידי הגויים.

עד לרדת החשיכה שכבתי מתחת לזבל,
ובחשכת הלילה חמקתי ליער, שהיה במרחק
מספר ק"מ מהעיירה. אני לא רציתי לחזור,
כל החוזרים נורו.

ביום הסתתרתני בנבכי היער, כי המשטרה
האוקראינית ערכה מצוד אחר יהודים
מסתתרים, הביאה אותם לעיירה ושם
הרגום.

בלילות חזרתי על פתחי הבתים של איכרים,
ובדרך כלל לא סרבו לתת לי פרוסת לחם.
הפצע ברגלי לא דימם, אולם הכאב לא
פסק. הקור הוא שהציק לי ביותר.

הפגישה עם אבי

אחרי למעלה מחודש של נדודים ביער,
כשהקור הציק לי, החלטתי להיכנס
למשפחה מסוימת, שידעתי שהיא הכירה
את משפחתי בכפר וידמיה.

הפולניה קיבלה אותי בחום, האכילה אותי,
החליפה את בגדי וחבשה את הפצע ברגל.
היא אמרה שאוכל לשהות בביתה עד סוף
המלחמה. גם אבי פנה במקרה, כעבור כמה
ימים לאותה פולניה בבקשו עזרה.

פגישתנו הייתה חוויה שלא אשכח לעולם.
אבל המזל לא האיר לנו פנים. פועל שהיה
מועסק אצל משפחה אצילה זאת, ראה את
אבי וצעק בקול רם "משטרה, כאן יהודים".

יום לפני ה"אקציה" הציע מפקד המשטרה
ליו"ר היודנראט, ידידו אייזנברג, עזרה כדי
שינצל, אולם הלה סרב, באומרו שאת גורל
אחיו הוא בעצמו חייב לשאת אתם, ואמנם
הוא ירד ראשון לבור ושם נורה. שלושה
ימים לפני ה"אקציה" ברחו מספר יהודים
ליערות. הגרמנים והאוקראינים הקיפו את
הגטו וציוו על כולם להתרכז.

אמי התחננה בפני שאברח בהזדמנות
הראשונה. דבריה שכנעו אותי. עמדנו
צפופים בשוק, בציפייה לתוצאות משא ומתן
שהתנהל בין חברי היודנראט לבין ה-ס.ס.

בינתיים נשמעה ירייה ראשונה, ומישהו צעק
בקול רם "יידן ראטעוועט זיך" - יהודים
הצילו את עצמכם. האנשים התחילו לברוח
לכיוון היער, ירו מכל הצדדים ואני שמעתי
את קולה של אמי

"למה אתה עומד, ברח!"

אלה שנשארו הובלו לבורות שהוכנו, ונרצחו.
על אמי שמעתי שהיא נפצעה קשה בזמן
הבריחה. אנשים רצו לעזור לה, אולם היא
לא רצתה לסכסם, וכך היא נפטרה בשדה
פתוח.

אחי נרצח בבורות כיתר יהודי וולדימרץ
ויחד עם חברי היודנראט.

אחותי ברחתה, הגיעה לכפר וידמיה, אל פולנים
שהתגוררו שם, אך הם גירשוה. האוקראינים
תפסו אותה והביאוה לוולדימרץ, שם נורתה
כרבים שנתפסו.

אבי הצליח לברוח ויחד אתו עברתי את
תלאות המלחמה ביער.

הבריחה ליער

התחלתי לברוח, ירו מסביב. פעם אחת
הפניתי את ראשי וראיתי את אמי רצה
בכוון היער, יותר לא ראיתי. פתאום
הרגשתי כאב ברגל ודם ניגר ממנה. הבנתי
שנפצעתי. שוטר אוקראיני רדף אחרי וצעק,
"עמוד עמוד!". המשכתי לברוח. דילגתי מעל
גדר גבוהה, הגעתי באפיסת כוחות לאורווה

כשנשאל ברטודה על ידי הגרמנים למה הוא מסתיר יהודים, ענה בגאווה "את גופי אתם יכולים לרצוח, אבל נשמתי תישאר נקייה". הוא נורה בפתח ביתו.

את ברטודה יש לראות כחסיד אומות העולם. יהי זכרו ברוך.

ביערות ובין הפרטיזנים

רעבים וקפואים מקור ברחנו ממקום למקום. עברנו כ-30 ק"מ כשסכנת מות אורבת לנו על כל שעל, עד שהגענו למקום בו פגשנו קבוצת יהודים שמנתה כ-80 איש. צעירים, זקנים, נשים וילדים מהעיירות ומכפרי הסביבה. הם הקימו אהלים מכוסים ענפים, באמצע עמד תנור עליו הבעירו מדורה. העשן יצא דרך חור בגג. זה לא היה הכי בטוח, אולם לא הייתה כל דרך אחרת. בלילות הלכו יהודים לכפרי הסביבה והשיגו מזון מהשדות או בגניבה.

גם כאן שרצו היערות קבוצות אוקראינים, ולא פעם נרדפו היהודים על ידם. יום אחד נרצחו שישה יהודים בעקבות הלשנה של אחד האיכרים האוקראינים, ששמו התפרסם לשמצה בכל הסביבה.

במרחק כ-50 ק"מ ממקום מחבואנו נמצאו פרטיזנים. ביניהם היו כל מיני טיפוסים חשודים, שגם התנפלו על יהודים חסרי מגן ושדדו מהם את כל "רכושם" הדל, ואפילו היו שהרגו יהודים.

החל מאביב 1943, לאחר מפלת הגרמנים על יד סטלינגרד, השתנה המצב לטובה. התחילו להופיע קבוצות פרטיזנים מאורגנות של רוסים, צנחנים, יחידות כגון זו של גנרל קופבך.

המשמעת בין הפרטיזנים הייתה חזקה. אסור היה להרוג או לשדוד יהודים. בין הפרטיזנים היו יהודים רבים, בעיקר הצעירים שהסתתרו ביערות. הם השתתפו בכל הפעולות כגון הורדת רכבות, הריסת גשרים ותחנות משטרה, לחמו שכם אחד

בלית ברירה, ביקשה הפולניה מאתנו לברוח היערה, אחרת המשטרה תהרוג אותנו ואת משפחתה כאחד.

האיכר האציל ברטודה

אחרי שעזבנו את ביתה של הפולניה האצילה דוז'ינסקי, הסתובבנו ביער בחיפוש אחר הפרטיזנים. היה מסוכן לשהות ביער. קבוצות בנדיטים אוקראינים ארבו ליהודים על מנת להרוג אותם ולקבל תמורתם ק"ג סוכר או מלח שהוענקו לכל "ראש חי או מת".

אבי החליט ללכת לכוון כפר שבו הכיר הרבה איכרים.

עברנו בכפרים אחדים. בדרך פגשנו את יעקב דיק וכן את השוחט מנחם מרפאלובקה, שכמונו חיפשו מחבוא. הגענו לאיכר עשיר ששמו ברטודה, אצלו רצינו להיודע איך להגיע למקום שבו הסתתרה קבוצה גדולה של יהודים שברחו מהשחיטות, ושם הייתה אמורה להיות גם קבוצת פרטיזנים. האיכר קיבל אותנו בחמימות רבה. האכיל אותנו והיה מוכן להסתיר אותנו, למרות שבאזור, כדבריו, שורצות חיות רעות בדמות אנשים. האיכר היה אדוק וצטט בפנינו פסוקים מהתנ"ך על עם ישראל וכו'.

הסתתרו אצלו כבר שתי נשים צעירות יהודיות מאחד הכפרים.

ברטודה האכילנו בכל טוב שהיה בביתו. לרוע מזלנו, בא אליו איכר לטחון קמח בטחנתו וגילה אותנו. למרות שהיה ידיד, החלטנו לעזוב את ביתו. בקשנו משתי הצעירות שתעזובנה, אולם הן לא הסכימו לעזוב את האיכר האציל, שנתן להן מכל טוב שהיה בביתו. ברטודה צייד אותנו במזון בשפע, והלכנו דרך היער לכוון הכפר.

כעבור כמה שבועות נודע ששני אוקראינים הלשינו עליו שהוא מסתיר יהודיות. הגרמנים ערכו חיפוש, מצאו את שתי הנשים והרגו אותן במקום.

שהסתתרו ביערות. אבי נסע לוולדימרץ, שם החל לעבוד. אני הצטרפתי לבטליון ולחמתי נגד משתפי פעולה במשך מספר חודשים. כעבור זמן הרגשנו שהאנטישמיות מתפשטת גם בין שורות הקומוניסטים והחלטתי יחד עם אבי לברוח מוולדימרץ. הגעתי לקובל ומשם ללובלין - ששחררה כבר.

מטרתי - ארץ ישראל.
בסוף שנת 1944 נשלחתי עם קבוצה לבוקרשט. משם, לאחר המתנה של מספר חודשים, הגעתי ארצה יחד עם אבא קובנה. אבי הגיע דרך איטליה לארץ ישראל בשנת 1948 ונפטר בשנת 1961.

זר קהילת וולדימרץ, תשנ"ג

עם הרוסים נגד הגרמנים והאוקראינים. בסוף 1943 כמעט כל הצעירים היהודים היו ביחידות הקרביות של הפרטיזנים. במחנה נשארו רק זקנים וילדים, שעבדו בשביל היחידה הקרבית, כיבסו, תפרו, בישלו, סרגו, כל מה שניתן היה לעשות, ותמורת זה זכו לאוכל ולהגנה מטעם היחידה. קראו למחנה "מחנה משפחה". אבי ואני שהינו "במחנה משפחה" כזה.

לידנו הייתה יחידה פרטיזנית שמפקדה היה יהודי. בשלהי 1943 הפציצו הגרמנים את כל האזור מהאוויר, ונאלצנו לברוח ולהחליף מקומות מסתור מפני הפצצות.

יחידת הפרטיזנים החליטה ללכת לכון הבוג, ואבי ואני החלטנו להישאר במקום, אולם לא יכולנו להישאר זמן ממושך. ההפצצות נעשו תכופות וחזקות יותר, ופעם חדרו הגרמנים לתוך היער, בו נמצאו פרטיזנים ו"מחנה משפחה".

החלטנו לעזוב את המקום, ללכת לכון פינסק ולהתחבא שם בביצות פינסק, שהיו מסוכנות למי שלא הכיר את הסביבה. שם לא דרכה רגל גרמנית.

שבוע תמים הלכנו דרך יערות לכיוון פינסק. בדרך נפגשנו עם הרבה יחידות פרטיזנים. על יד פינסק נתקלנו בקבוצה גדולה של פרטיזנים שכינוייה היה "פינסקיה בריגדה". בנוסף לפרטיזנים נתקלנו גם במשפחות שלמות של פולנים שברחו מאימת הגרמנים והאוקראינים, שערכו בהם טבח. בסביבות פינסק נשארו עד לשחרור על ידי הצבא האדום בחורף 1944.

חזרנו לעיירה רפאלובקה, שכולה הייתה תפוסה על ידי הצבא האדום. את הצעירים שבינינו לקחו מיד לצבא ושלחו לחזית.

אני הייתי בן 16 ולא גויסתי, גם אבי לא גויס, הוא היה מעל גיל 50.

ברפאלובקה אורגן בטליון מיוחד שתפקידו היה לחסל גרמנים ומשתפי פעולה אוקראינים

דרכם האחרונה של קדושינו יצחק פיינו

הודעת עדות שנאספה על ידי הוועדה ההיסטורית במינכן בשנת 1946.
הועברה על ידי "יד ושם".

בזה התנחמו אחינו - עד שבא ערב שבועות 1942 הנורא. ברחוב עוד היה חשוך, אנשים ישנו שינה עמוקה. נדמה היה לנו שיורים. התעוררנו משנתנו והבנו שאין זה חלום, אכן יורים ממש. תחילה נשמעו יריות בודדות, אך ככל שעבר זמן התגברו היריות. נבהלנו מאד. בדירה שלנו גרו מספר משפחות. כולם ניגשו בריצה לחלונות וראו מראה נורא: מגרשים משלוח יהודים - גברים, נשים, ילדים ותינוקות, שההורים נשאו על ידיהם. היהודים הללו היו מוקפים גרמנים ומשטרה אוקראינית. הביאו במיוחד מאות שוטרים מזייטומיר - רוצחים אמיתיים שהצטיינו ביחסם הרצחני ליהודים. מי שנפל לידיהם כבר לא יצא חי.

המפקד האוקראיני, דניליוק, נסע ברחבי העיר וחילק הוראות איך לנהוג ביהודים. הובילו את כל היהודים אל ה"גלאווא" - ראש המינהל האזורי, שמו קרז'ניובסקי, רוצח חסר רחמים, שהיה סופר הקהילה (האוקראינית). בדקו אותם ולקחו כל מה שהיה להם והעבירו אותם לצד השני.

לאחר שכל היהודים עברו את הביקורת בא ה"לאנדווירט" (מפקד המחוז החקלאי) הגרמני של קוריץ עם כמה פקידים גרמנים, ופקד שכל היהודים יסתדרו בשורות. הם עברו בין השורות, בדקו כל אחד ביסודיות, מי שמצא חן בעיניהם שאלו אותו מה גילו ומה מקצועו. אנשים צעירים ויפים צוו לסור הצדה ולהסתובב בגבם לכל האחרים, כך בחרו 200 צעירים חזקים והפרידו אותם מן השאר.

השחיטה הגדולה בערב שבועות 1942 הייתה למעשה השמינית. לפניו היו שבע שחיטות "קטנות".

בתחילה דרשו הגרמנים מן היהודים שלנו מאות אחדות של יהודים לעבודה, ודווקא את הכוחות הטובים ביותר ואת האנשים המשכילים, בהבטיחם ששולחים אותם לעבודה "טובה" יותר ושהם יהיו בסדר גמור.

הובילו אותם כ-15 ק"מ מקוריץ, הכריחו אותם לחפור בור וירו בהם באכזריות. מעשים נוראים כאלה חזרו על עצמם פעמים אחדות, אך לא נשאו אופי של חיסול מוחלט. החורבן הגדול בא על יקירנו ואהובינו בערב שבועות 1942. ימים אחדים קודם לכן, באחד הערבים, נודע לכמה יהודים, שהגרמנים והמשטרה האוקראינית הביאו 100 גויים מהכפרים השכנים, כדי לחפור בורות בשביל יהודי קוריץ. הם הוחזקו תחת משמר כבד, ולא הרשו לאיש מהם ללכת לביתו, משום החשש שמא יימצא "חלילה" גוי שיספר ליהודי קוריץ לאיזו מטרה חפרו את הבורות....

הידיעה האיומה נודעה לאוכלוסייה היהודית, אלא שהיהודים לא רצו להאמין ואמרו שגורמים סתם פאניקה. הייתכן! איך יכול לקרות כדבר הזה? כך סתם, לקחת אנשים חיים ולירות בהם? נכון אמנם, טענו, שפה ושם ירו ביהודים, אז נשאלת השאלה מתי לא ירו ולא שחטו יהודים? אך כאן מדברים על השמדה - כזאת לא יכול לקרות, מעוררים בהלת-שווא.

הורוביץ ובתה הסיה. הנערה הייתה יפהפייה. היא זהרה מתוך הבור, והרוצחים החליטו שעוול להכרית פרח צעיר ויפה זה. הגרמנים ביקשו מהסיה לצאת מהבור. אמרה הבת, שבלי אמה היא לא תזוז ממקומה. הרוצחים לא יכלו לשאת את ה"חוצפה" ומיד ירו בה.

עוד מקרה היה עם הרופא האהוב שלנו יעקב (יני) הרשנהורן. לגרמנים נודע שהוא רופא טוב, הוציאו אותו מן הבור ואמרו לו ללכת לביתו. הוא ביקש שישחררו גם את אשתו. הגרמנים לא הסכימו לזה. הצית הדוקטור סיגר, ירד לבור והורה להרוג אותו. היו מקרים רבים שילדים לא רצו לעזוב את הוריהם, והורים את ילדיהם והם החליטו למות על "קידוש-השם" יחד.

הרבי שלנו, רב לייזריל, הוא, משפחתו והחסידים שלו הסתתרו בחורבה לא רחוק מן הנהר. כבר היה אחרי 12 בצהרים כשהבחין בהם גוי והלשין למשטרה. באו גרמנים ושוטרים אוקראינים ותפסו אותם. קודם לכן הודיעו לרבי שהם יודעים שיש ברשותו זהב רב, כסף וחפצים. אם ימסרו להם הכול, ישחררו אותם. הרוצחים קבלו חבילה גדולה, נתנו לרבי לשאתה, וגרשו אותו עם חסידיו ועם משפחתו לקוזק לבורות...

זר קהילת קארלי, תשס"ז

מיד באו גויים רבים עם סוסים ועגלות ריקות וגם כמה משאיות "גרוזוויקות". הגרמנים והמשטרה האוקראינית התחילו לחלק גברים לחוד, נשים לחוד וילדים לחוד. הגברים והנשים הוקפו מיד בשמירה חזקה וגורשו לקוזק לבורות. גברים ונשים חלשים הושיבו במשאיות.

את הילדים השליכו לעגלות בדיוק כפי שמשליכים אבנים. הרוצח היה תופס את הילד, איפה שלא יהיה: ביד, ברגל, בראש, בחולצה. כך העמיסו עגלות מלאות ילדים, אחד על השני, והובילו אותם לקוזק. כשנפל ילד מן העגלה, היו המוביל או השוטר זורקים אותו בחזרה לעגלה כמו שזורקים אבן.

בקוזק כבר היו מוכנים חמישה בורות עמוקים, 8-10 מטר רוחב, 4-5 מטר עומק. לבורות הוליכו מדרגות, שנחפרו במיוחד, כדי שהקורבנות יוכלו לרדת ב"נחוחות" לעומק הבור.

הביאו את כל היהודים למרחק רבע ק"מ מן הבורות. הושיבו אותם על האדמה והפקידו עליהם שמירה חזקה. אחר כך לקחו גברים ונשים, שישה כל פעם, והובילו לבור. לפני כן היה עליהם להתפשט עירומים כביום היוולדם. בבור השכיבו כל קורבן

עם הפנים כלפי מטה. שם עמדו 6 גרמנים עם אקדחים וירו לכל אחד כדור בראש.

עם הילדים ההתרחשות הייתה שונה. הביאו את כל העגלות שהיו בהן ילדים אל הבורות, ומן העגלות השליכו אותם חיים לבורות. כשרוקנו תכולת שתי עגלות, זרקו פנימה שני רימונים ופוצצו את הילדים.

ליד הבורות אירעו מקרים שכדאי לספר עליהם: בעיר שלנו היה גביר גדול בשם הורוביץ. יחד עם כל היהודים שגורשו הייתה גברת

בנר שני של חנוכה התקיימה בהיכל יהדות ווהלן הקרנת הבכורה של הסרט:

אם אשכחך קוריץ

יוזם ומפיק הסרט: משה ירונסקי
במאית: שוש בן חמו

הסרט שהופק ע"י ארגון יוצאי קוריץ בישראל מספר את סיפורה של קהילת קוריץ מהקמתה בתחילת 1025 לספירה ועד סופה המר בסיום מלחמת העולם השנייה. הסרט מתאר את חיי היום יום בעיירה, את חיי התרבות, היהדות, העזרה ההדדית, הארגונים ותנועות הנוער שפעלו בה והשפה העברית אותה למדו ולימדו. תלאות הניצולים מהעיירה משואה לתקומה, וחזרתם לעיירה להקמת שלוש האנדרטאות לזכר בני הקהילה שנרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם האוקראיניים. הסרט הינו אנדרטה חיה לזיכרון ולהנצחה ומעידה על רצונם של בני הדורות השני והשלישי לדעת, להכיר, לראות ולפקוד את בורות המוות ליד העיירה. הסרט זכה לשבחים רבים על היותו סרט מעמיק ומרגש.

ארגון יוצאי קוריץ בישראל

"אם אשכחך קוריץ תשכח ימיני"

אם אשכחך קוריץ תשכח ימיני

בימוי: שוש בן חמו | תסריט: משה ירונסקי - ארגון יוצאי קוריץ

שברו זיכרון...

יעקב קורק ז"ל

ביערות, בגרנות ובמקלטים

יעקב קורק

נולדתי בפולין בתאריך 4.5.1918 בעיירה אוזיראן, פלך ווהלין, מחוז רובנו. אוזיראנה בפולנית פירושו אגם. מסביב לעיירה היו אגמים, ולכן היא נקראה בשם זה.

אבי, משה קורק ז"ל, נולד באוזיראן בשנת 1884.

למעלה ממחצית מתושבי העיירה היו יהודים והיתר היו אוקראינים נוצרים. בגיל ארבע התחלתי ללמוד את ה א"ב אצל "מלמד דרדקי", עד אשר ידעתי לקרוא בסידור. אחר כך ההורים העבירו אותי לחדר, שם למדתי חומש, רש"י וגמרא, כפי שהיה מקובל באותם ימים. למדתי גם בבית הספר העממי הפולני כדי לדעת את שפת הארץ. המצב הכלכלי בבית היה די טוב. אבי התפרנס ממסחר וגם קצת מחקלאות. בעיירה שלנו היו כמה יהודים שהיו גם עובדי אדמה.

הבית בו גדלתי היה בית ציוני במלוא מובן המילה. אבי ז"ל היה ציוני דתי, אחי, אחיותיי ואני היינו חברים בתנועות ציוניות כמו "השומר הצעיר", "החלוץ", "בית"ר". היו ויכוחים בבית איך ראוי להגשים את הציונות, היו גם ויכוחים ברחוב בין המפלגות, אפילו הגיעו לידי מכות. חלמנו על ארץ ישראל ושאפנו לעלות ארצה ולהגשים את הציונות. חלמנו להקים מדינה ליהודים, חלמנו שנהיה כמו כל העמים.

מגיל צעיר התעניינתי בכל הנעשה בארץ

שנקראה אז פלסטינה. כל יום קראנו עיתונים שהביאו ידיעות מהארץ. לביתנו הגיעו שליחים מהארץ, והיו ביניהם כאלה שגם התאכסנו אצלנו. אני זוכר את ריקודי ההורה שרקדו בביתנו בעצמה כזו עד שהקירות רעדו. שתי אחיותיי, מניה ויפה, עלו ארצה כבר בשנת 1935 ואני שהייתי עוד צעיר, נשארתי עם ההורים. חשבנו לעלות ארצה יחד, אבל הגורל רצה אחרת.

כאשר הגרמנים פלשו לפולין בשנת 1939 נחתם הסכם בין שר החוץ הגרמני ריבנטרופ לבין שר החוץ הרוסי מולוטוב לחלוקת פולין בין שתי המדינות. את החלק המערבי קיבלו הרוסים, כולל אוקראינה, האזור בו גרנו, עד נהר הבוג. ההסכם החזיק מעמד עד יוני 1941, כשהגרמנים תקפו את הרוסים ובימים הראשונים של המלחמה כבשו את כל האזור, כולל פלך ווהלין באוקראינה. ביום ראשון ה 22 ביוני 1941 הגרמנים פלשו לאזורנו.

אותו יום ראשון בשבוע היה יום קיץ יפה.

גדולה. התחלנו להרגיש את כובד האסון שהתרחש עלינו, אבל לא עלה בדעתנו שגם את החיים ייקחו.

אחרי שהכניסו את כולם לגטו, הגרמנים התחילו לשלוח את כולם, גברים ונשים, לעבודות כפיה בחקלאות ובשדה התעופה ברובנו, מרחק כעשרים ק"מ מאוּזיראן.

אני עבדתי לא רחוק מהגטו יחד עם עוד כמה בחורים שרובם היו חברים שלי. במרחק של כשני קילומטר היה מקום שהרוסים הכינו עוד בשנת 1939 לאיסוף מספוא, קש ואוכל לסוסים. הגויים, בדרך כלל האוקראינים, היו מביאים את המספוא ואת הקש לשטח הזה, ואנחנו היינו מסדרים ערימות גדולות בגובה של בתים בני שלוש-ארבע קומות.

עד עלות היטלר לשלטון היו יחסינו עם השכנים האוקראינים די טובים. לא הייתה בינינו אהבה מיוחדת, אבל הסתדרנו אתם גם במסחר וגם בעבודה.

כשהגרמנים הגיעו, פרצה החוצה שנאתם של האוקראינים. הגרמנים גם הבטיחו להם שאחרי שינצחו במלחמה, יקימו להם מדינה אוקראינית עצמאית. הבטחה זו גרמה להם להרים ראש ולהתחיל להתנקס ביהודים. פעם אחת בזמן העבודה בא אוקראיני והביא עגלה עם קש. כשראה אותנו, הנערים היהודים, עלה על העגלה, נעמד בקומה זקופה והתחיל לנאום:

"אתם יהודים ארורים יושבים על אדמתנו כאלף שנה. אתם מוצצים את דמנו. אנחנו עובדים את האדמה ואתם גוזלים מאתנו את הלחם, את הבשר, את החמאה ואת הירקות. אבל די, עכשיו הגיע אליכם הנשר השחור, הוא יוריד את ראשיכם, אתם תשלמו בדמכם על כל הזמן ששלטתם בנו. לא די שהרגתם את ישו, גם ניצלתם אותנו כל השנים בלי רחמים עד הסוף." ועוד גידופים שקשה להעלות על הכתב.

כל האוקראינים שהיו מסביב רצו לעשות

שמעתי ברדיו שמפציצים גרמנים טסים מזרחה וגם ראיתי אותם בדרכם בשמים מעלינו.

הגרמנים הגיעו אלינו ביום חמישי. כשראיתי את הגרמנים הראשונים שרכבו על אופנועים רגילים ועל אופנועים עם סירה, רגלי החלו לרעוד ולבי פרפר, למרות שאפיל לא שמו לב אלי. עברו כמה ימים, הגרמנים התמקמו באזור והחלו להנחית את גזרותיהם. הבנתי שמה שהרגשתי באותו יום חמישי מתחיל להתממש.

הם החלו לבחור יהודים ליוֹדנראט, אחר כך דרשו שהיוֹדנראט יבחר משטרה יהודית. אצל הגרמנים כל פקודה היו צריכים לבצע מהר. כשבחרו משטרה, הלבישו אותם כמו "פורים שפיל" והכריחו אותם לבצע את הגזרות. קודם כל זרקו את כל היהודים העשירים מהבתים, הכניסו לשם קצינים גרמנים ודרשו מהיוֹדנראט שיספקו להם רהיטים יפים, כי הרהיטים שנמצאו בבתים הישנים לא מצאו חן בעיניהם.

בהתחלה היהודים לא הבינו את חומרת המצב, סירבו לתת, והמשטרה היהודית נשלחה לקחת בכוח. פה ושם היו גם מכות בין יהודי ליהודי.

הגזירה השנייה נועדה לזהות את היהודים ולהבדיל אותם מהתושבים האחרים שגרו בעיירה, האוקראינים והפולנים. היהודים נצטוו ללבוש על השרוול סרט עם מגן דוד. בתחילה זו הייתה בושה גדולה. לא הבנו ולא חשבנו שזו תהיה הגזירה הכי קלה, יחסית. אחרי כחודש ציוו להסיר את הסרט ולענוד טלאי צהוב על החזה ועל הגב.

שלב אחרי שלב נחתו עלינו גזירות.

ביום בהיר אחד ניתנה פקודה להסתגר בגטו. גרשו אותנו מרוב חלקי העיירה למקום קטן בקצה העיירה ושם גידרו את השטח והכניסו לכל בית כמה משפחות. הבתים של היהודים היו קטנים והצפיפות הייתה

בשמחת תורה תש"ג, לפנות ערב, כשהתפללנו מנחה, שמענו צעקות. הגרמנים, יחד עם האוקראינים, הקיפו את הגטו וקראו לכולם לצאת החוצה. תוך כמה שניות פרצו גרמנים ואוקראינים לבתים הצפופים והתחילו לדחוף ולצעוק "מה, לצאת לשטח!" בלית ברירה יצאנו והם הקיפו אותנו.

פקדו עלינו להסתדר בשורות, הצעירים בראש והזקנים והילדים בסוף. הסתדרנו לפי הפקודה. אני זוכר שעמדתי בשורה השנייה, לידי עמדו יוסף כץ חברי ומאיר, הגיס שלו.

אמרנו בלחש זה לזה "אולי נתנפל עליהם?" כי בפעם הראשונה הבנו שאין לנו מה להפסיד. אבל ראינו שמסביב ישנם הרבה גרמנים ועוד יותר אוקראינים עם נשק ולנו לא היה כלום. חיכינו להזדמנות.

התחלנו ללכת לכיוון גטו וורקוביץ. עברנו את כל העיירה שלנו כשכל פעם מישהו קיבל מכה מרובה או ממקל גומי. הלכנו לאט, כל אחד שקוע במחשבות שלו. כשהגענו לקצה העיירה, כבר התחיל להחשיך. פתאום הגרמנים התקרבו אלינו והתחילו להרביץ ולצעוק "ללכת מהר!"

התחלנו ללכת מהר. הזקנים והילדים מאחור לא יכלו להשיג אותנו והגרמנים והאוקראינים רצו לסוף השיירה והתחילו להרביץ לזקנים ולילדים. באותו רגע הבחנו שאין מסביבנו לא חיל גרמני ולא שום אוקראיני.

באותו רגע, כאילו נדברנו מראש, כל אחד לחש לחברו "חבר'ה בורחים!"

היה כבר קצת חשוך ואנחנו קפצנו לצד ימין של הדרך. בצד הייתה תעלה קטנה ומטרים ספורים משם הייתה גדר קוצים וגם חוטי תיל. קפצנו מעל הגדר, אל השדה הפתוח והתחלנו לרוץ. הגרמנים התחילו לירות עלינו, אבל היה לנו מזל שלא נפגענו. רק בחור אחד מאתנו נפצע קצת מכדור, פציעה קלה באוזן. מאוחר יותר נודע לנו שהנותרים

בנו לינץ, אבל הגוי שהיה כביכול הבוס שלנו, הוציא אותנו מידיהם ואמר לנו בשקט לברוח עד יעבור זעם.

בגטו חיינו בפחד מתמיד מפני הבאות. הצעירים היו יוצאים לעבודה והזקנים נשארו בגטו. כל מכונית עם גרמנים או אוקראינים שעברה במקום עוררה אימה ופחד מפני המפגש עמם ומהמכות שעלולים היו לספוג. קוימו בנו דברי התוכחה "בערב תאמר מי ייתן בוקר, בבוקר תאמר מי ייתן ערב" (דברים כ"ח, 67).

יום אחד הגיעה פקודה מהגרמנים, באמצעות היודנראט, שעל כל האנשים שאינם עובדים, כלומר זקנים וילדים וגם כמה צעירים שלא עבדו, וכל מי שאין לו כרטיס עבודה, לעזוב מיד את הגטו ולהצטרף אל היהודים בגטו בעיירה הקרובה וורקוביץ, מרחק חמשה קילומטר.

קשה לתאר את העצב ואת הבכי של אותו יום. פה בגטו כל אחד ישב בחור שלו. אמנם היינו כמה משפחות בחדר אחד, אבל התרגלנו לצרות וחיינו בתקווה אולי השם ירחם ותבוא לנו ישועה. פתאום מכה כזאת. כל אחד לקח חבילה או חבילות לפי כוחו ולפי יכולתו לסחוב על הגב, כי רכב לא היה. הלב כאב כשראינו את השיירה של זקנים, זקנות וילדים הולכים עם חבילות על הגב, בגדיהם הקרועים והבלואים מלוכלכים מאבק. כשהגיעו לגטו וורקוביץ, בו ליהודי העיירה עצמם בקושי נמצא מקום, נאלצו כולם להצטופף עוד יותר, כדי לקלוט עוד כמה מאות יהודים. אנשים, נשים וטף הוכנסו בכוח לבתים הצפופים שתושביהם היו עצבניים ורעבים.

בית הכנסת הישן בוורקוביץ היה בשטח הגטו וגרנו שם כמה משפחות יחד. כל מי שמצא הזדמנות חזר בסתר לגטו אוזיראן, וגם אני מצאתי הזדמנות והחזרתי את ההורים שלי לאוזיראן שם חיינו 18 חודשים.

מאליק, אחד הצ'כים, שהיה מכר שלנו. הייתה לה תעודת זהות של פולניה והיא נשארה בביתו של מאליק ועבדה כעוזרת בית. כמעט אף אחד לא ידע על כך, כי מאליק, אשתו והוריה, גרו בבית בודד עם חצר גדולה, במקום שקט, הרחק מבתים אחרים. כשהגענו ליער יוסף ואני היינו באים מדי פעם לראות אותה וגם כדי לקבל קצת אוכל עבורנו ועבור החברים ביער. הדבר נמשך מספר שבועות, עד אשר התחיל לרדת שלג. כל צעד הותיר עקבות שנראו בבירור. הסכנה שניתפס הייתה גדולה מאוד. הרגשנו שלא נוכל להחזיק מעמד.

אחותי לאה דאגה לי מאוד. היא בכתה לפני מאליק ואשתו וסיפרה להם שהרגו את ההורים ואני מסתובב בחוץ, בקור, בשלג, רעב ומלוכלך, חיי גרועים מחייו של כלב ואני נתון בפחד מתמיד שהאוקראינים ירצחו אותי.

ערב אחד באנו לשם יוסף ואני, בשעה מאוחרת. אחותי פתחה לנו את הדלת ונכנסנו אל הבית. היינו רעבים וקפואים. מאליק ואשתו קיבלו אותנו יפה. הם סגרו את החלונות ואת התריסים ונתנו לנו לאכול ולשתות. בנוכחותנו לאה התחילה לדבר איתם על מצבנו ופרצה בבכי מר. מאליק ואשתו הציעו שנבוא למחרת שוב ובינתיים הם יחשבו כיצד להסתיר אותנו. למחרת בערב שוב הגענו אליהם ומאליק אמר לנו במבטא המיוחד שלו ובבטחה: "בחורים, אנחנו מתחילים לעבוד, בואו איתנו."

מאחורי הבית הוא הצביע על מקום מחת לחלון חדר השינה של הורי אשתו והציע להתחיל לחפור מתחת לחלון, תחילה לעומק ואחר כך לשני כיוונים, האחד מתחת לרצפת הבית והאחר לכיוון הגינה, שהתחילה בדיוק מתחת לחלון.

התחלנו לחפור במרץ ואת האדמה שחפרנו, פיזרנו בשדה, מאחורי הגינה. למזלנו, משום

בשיירה ספגו מכות רצח כל הדרך עד הגיעם לגטו וורקוביץ'.

הקבוצה שברחה מתוך השיירה, מנתה כשלושים צעירים.

רק שלושה מהם זכו להישאר בחיים.

רצנו כחמישה קילומטר בלי להביט לאחור וכשלא יכולנו לרוץ יותר, התיישבנו באמצע שדה לנוח, לשאוף אוויר, לחשוב ולתכנן מה עושים הלאה? לאן הולכים?

אמנם הכרנו את כל הסביבה, את כל השדות והיערות, אבל רוב האוכלוסייה סביבנו הייתה רק אוקראינים וכבר ידענו שהם הרבה יותר גרועים מהגרמנים.

המשכנו ללכת עד שהגענו לחלקת יער, לא גדולה במיוחד, אבל היא אפשרה לנו להתחבא איכשהו. היער היה שייך לאחד האיכרים הצ'כים שגרו במקום.

הצ'כים שגרו באזורנו משנת 1875 היו אנשים טובים. הם היו חקלאים חרוצים ורובם היו עשירים. בזכותם ניצלנו ממות.

ישבנו ביער עד הבוקר. מובן שלא עצמנו עין והרעב החל להציק. ביום לא יכולנו לצאת מהיער לחפש אוכל והיינו צריכים לחכות עד הערב. החלטנו שרק אני ויוסף נצא לחפש אוכל, כי הכרנו את הסביבה וידענו צ'כית.

יצאנו שניים, הגענו אל אחד הצ'כים שהכיר את אבי ז"ל. ביקשנו ממנו משהו לאכול והוא נתן לנו תפוחי אדמה ולחם. מיהרנו חזרה ליער להביא אוכל גם לחברים.

אחרי שאכלנו והתחזקנו מעט, התחלנו לדאוג שאף אחד לא יראה אותנו. זו הייתה משימה בלתי אפשרית, אבל השתדלנו בכל כוחנו. מצאנו את ומעדר והתחלנו לחפור בונקר בלב היער. חפרנו בור לעומק ואחר כך הרחבנו אותו ובנינו מעין תנור כמו שהיה אצל הכפריים. הבור היה מאוד גדול והוא הכיל 29 אנשים.

כשהיינו בגטו, אחי הרשל (צבי) לקח את אחותנו הקטנה לאה והביא אותה אל

היה חורף אמיתי. פתאום שמענו דפיקות חזקות על החלון. היינו רגילים שעל החלון דופקים חרש חרש, בעדינות, כשמביאים לנו את האוכל. הרגשנו שמשו קרה. מיהרנו להרים את המכסה ואחותי נפלה ממש מהחלון ישר לתוך הבור. סגרנו במהירות את המכסה והיא בקושי הצליחה לספר לנו את אשר אירע. באופן פתאומי התקרבו שוטרים אוקראינים אל הבית. הסבתא, החמות של מאליק, הבחינה בהם מתקרבים ולפני שנכנסו היא צעקה לאחותי:

"תברחי מהר דרך החלון אל הבור!"

איך השתלשלו העניינים שהביאו לכך ששוטרים אוקראינים הגיעו אל ביתו של מאליק?

כשעזבנו את הבונקר ביער החל כבר החורף. אלה שנשארו בבונקר יצאו כל אחד בתורו מדי פעם לחפש קצת אוכל ובמשך הזמן נודע לאוקראינים שיש יהודים ביער הזה. האוקראינים תפשו את כל אלה שהתחבאו בבונקר והובילו אותם לבית הרוס בגטו בוורקוביץ. היה קור עז, ירד שלג והם בבגדיהם הקרועים והבלויים, חלקם יחפים שהו כל הלילה בבית ההרוס. למחרת בא קצין המשטרה, הרוצח האוקראיני מיטקה חרצ'ישין יימח שמו וזכרו, שתמיד חיכה ליום בו יוכל לרצוח יהודים. הוא הודיע להם שכולם יובלו אל מחוץ לעיר ושם יירו בהם למות. רק את מי שיגלה היכן מתחבאים יהודים - לא יהרגו. השתררה דממת מוות. איש לא דיבר.

פתאום קם אחד ואמר: "אם אתם מבטיחים לי שלא תהרגו אותי, אומר לכם היכן נמצאים יהודים." הרוצחים הבטיחו לו, כמובן, שלא יפגעו בו, נתנו לו בגדים, מעיל חדש ומגפים ואמרו לו: "סע אתנו ותראה לנו היכן ישנם יהודים."

את האחרים הובילו מחוץ לעיר וירו בכולם. אחד מהם הצליח להימלט בדרך, והוא

מה לא ביצענו במלואה את הצעתו של מאליק ולא חפרנו מתחת הבית, אלא רק לכיוון הגינה. בהמשך התברר שהדבר הציל את חיי כולנו.

עבדנו כך שלושה לילות ולפנות בוקר היינו חוזרים לבונקר ביער. בלילה האחרון חזרנו קצת יותר מוקדם, הבאנו לחברה מעט אוכל שלאה הכינה: תפוחי אדמה, לחם וחלב.

באותו לילה נפרדנו מכולם בדמעות. אף אחד לא שאל לאן אנחנו הולכים. כולם ידעו שעדיף לא לדעת, כדי שאם חס וחלילה מישהו ייתפס הוא לא ידע לומר, גם בעינינו, היכן האחרים.

נכנסנו לבור הבונקר שישה אנשים. יוסף כץ ואני, טובה, אחותו של יוסף, מאיר בעלה ושני ילדיהם, משה שהיה בן חמש עשרה והינדה שהייתה בת שנים עשרה.

אחותי לאה הייתה בבית ועזרה לבעלת הבית בעבודה וגם הייתה מכינה לנו אוכל ומגישה אותו לנו דרך החלון, שהיה בדיוק מול המכסה של הבור. לאה הייתה דופקת חרש על החלון ומישהו מאתנו היה מרים את מכסה העץ, מוציא חצי גוף ולוקח את האוכל. עשינו את המכסה מעץ וסביבו פס פח חלוד ופיזרנו את האדמה שהייתה ליד החלון כדי שלא יכירו שום הבדל. קשה לתאר את מצבנו בתוך הבור הזה. ידי רועדת כשאני נזכר שעברתי זאת על בשרי. שישה אנשים בוגרים בבור אחד, צריכים לישון ביחד, לעשות את הצרכים, לא להתבייש משום פעולה, דברים שקשה לתאר. כל אחד היה עצבני ועצוב. אבל בלית ברירה התרגלנו. החזקנו בבור דלי בשביל הצרכים וכל ערב מישהו מאתנו היה מוציא אותו והולך מסביב לבית ושופך את תכולתו למקום בו מאליק ריכז את הזבל של הבהמות. על הדלי הזה עוד יסופר בהמשך.

שהינו בבור כחודש וחצי בערך. יום אחד, בשעות הבוקר, בחוץ היה כבר קר, ירד שלג,

הבונקר היה כולו מחוץ לבית וכך ניצלנו. וכאן גם המקום לחזור אל הדלי עליו סיפרתי כבר.

כפי שכתבתי, כל ערב היה אחד מאתנו יוצא עם הדלי, הולך מסביב לבית ושופך את תוכנו לערמת הזבל. בערב לפני שהרוצחים הגיעו, הסבתא (אימא של אשתו של מאליק) דפקה בשקט על החלון ואמרה: "יעקב, אני רוצה להגיד לך משהו".

הרמתי לאט את המכסה והיא אמרה לי: "אל תוציא את הדלי מסביב לבית, לא מזמן ירד שלג והכול לבן. אם תלך עכשיו עם הדלי מסביב לבית, יראו את הצעדים וזה מאוד מסוכן".

שאלתי אותה: "סבתא מה לעשות?" והיא אמרה: "תן לי את הדלי דרך החלון ואני אשפוך אותו ואחזיר לך". "אבל סבתא" אמרתי לה "זה דרך חדר השינה שלכם".

והיא ענתה לי: "החיים יותר יקרים מכך שיהיה לי קצת ריח לא נעים, תן לי את הדלי ואני אשפוך".

היא לקחה את הדלי מידי, ואחרי כמה דקות החזירה לי אותו דרך החלון. חזרתי לבור וסגרתי את המכסה מעלינו. כך אירע שבאותו ערב, לפני שהרוצחים הגיעו, לא יצאנו ולא היו שום צעדים בשלג. הם הסתובבו סביב הבית כמה פעמים ולא ראו שום סימנים, הכול היה לבן והם לא יכלו לדעת שהם בעצם עוברים מעלינו. היה זה הנס הגדול ביותר שקרה לנו.

כשהרוצחים עזבו את ביתו של מאליק, כבר ירד הערב, אבל עדיין היה מסוכן לצאת מהבית רק בשעות המאוחרות של הלילה מאליק פתח את החלון ולחש:

"יעקב, יוסף, תעלו בשקט למעלה".

פתחנו את המכסה ונכנסנו הביתה דרך החלון. קשה לתאר את מה שראינו.

מאליק, אשתו וההורים של אישתו, הסבא

שסיפר לי את אשר אירע. אותו מלשין כיוון את האוקראינים אל ביתו של מאליק "שם נמצאת הבת של משה קורד (כולם הכירו את אבא) ויכול להיות שגם הבן (הוא התכוון אלי) ועוד יהודים נמצאים שם" הבטיח להם.

כך הגיעו שמונה שוטרים אוקראינים, יחד עם הרוצח חרצ'יישין, אל החצר של מאליק, נכנסו אל הבית ואמרו לו:

"אנחנו יודעים שהבת של משה קורד וגם יעקב, הבן שלו ועוד יהודים נמצאים אצלך. אל תפחד, תן לנו אותם, לא נעשה לך כל רע, רק תגיד לנו היכן הם".

היה לנו מזל שמאליק היה אדם אמיץ ולא נשבר. הוא ענה להם:

"נכון, לפני שבוע עברו כאן כמה יהודים, אני לא מכיר אותם. הם ביקשו אוכל והלכו. אני לא יודע לאן הם הלכו, אצלי אין יהודים". והם אמרו לו: "אנחנו נחפש אצלך ואם נמצא אותם נחסל אותך יחד איתם".

במשך כל היום הם חיפשו אחריו, בגורן, ברפת, באורוות, במבנה למכוונות החקלאיות, מסביב לבית, הם חיפשו בכל פינה וכשלא מצאו אותנו הודיעו שיגיעו למחרת להמשיך בחיפושים. את הבטחתם למלשין לא קיימו כמובן ורצחו אותו עוד באותו יום.

קשה לתאר את שעבר עלינו כל אותו יום נורא. ישבנו למטה, שבעה אנשים בתוך הבור, הרגשנו את הצעדים ושמענו את הרעשים מעלינו כשהסתובבו מסביב לבית. לא הוצאנו הגה מהפה, לא אנחה לא שיעול. ישבנו וחיכינו. כל רגע עלולים היו לגלות אותנו. ידענו איזה מוות צפוי לנו ונוקקנו לעצבים מברזל.

כפי שכתבתי, למזלנו חפרנו את הבונקר רק לכיוון הגינה ולא לכיוון הבית, מתחת לרצפת העץ שלו. זה היה אחד הניסים שקרו לנו. בתוך הבית הם הקישו על כל קרש כדי לשמוע עם יש חלל מתחת לרצפה, אבל

אחד הייתה גורן לתבואה. הגורן הייתה מבנה עם שער גדול דרכו היו, בעת הקציר, נכנסים פנימה עם הסוסים ועם העגלות כדי להוריד את האלומות ולסדר אותן משני צדי הגורן, שם היו מונחות עד מועד הדיש. במרכז השער הגדול הייתה דלת קטנה שדרכה נכנסו לתוך הגורן. עלינו למעלה על האלומות ושכבנו שם קפואים ורעבים כל אותו הלילה וגם למחרת היום. יוסף התקשה להזיז את רגליו הקפואות ולא הייתה חלושה מקור ומרעב. משה ואני ירדנו בזהירות מהערימה הגבוהה והתקרבו אל הדלת הקטנה. לפני שנגענו בדלת שמענו את קולו של הרוצח חרציישין כשהוא מדבר עם שוטרים אוקראינים נוספים, בעברם על פני דלת הגורן. עמדנו מאובנים מאחורי הדלת עד שהם עברו. עלינו חזרה למעלה ונשארנו על האלומות כל הלילה וכל היום למחרת, עד הערב, כשמשה ואני ירדנו שוב, בכוחות אחרונים ויצאנו לחפש אוכל.

דפקנו על דלת הבית הראשון אליו הגענו. בעלת הבית פתחה לנו את הדלת, הכניסה אותנו בשקט פנימה, סגרה את הדלת ואמרה בלחש: "שבו בשקט. כל היום האוקראינים מחפשים פה יהודים." היא נתנה לנו לאכול ושאלה מי אנחנו ומהיכן אנחנו. כששמעה מי אני אמרה בקול רם: "אנחנו מכירים את אביך." בעלה שכבר ישן, ירד מהמיטה, הצטרף אלינו ואמר "אני מכיר אותך היטב."

"אין כבר את מי להכיר" אמרתי להם, "הגרמנים יחד עם האוקראינים רצחו אותך ואת אימא ואת כל המשפחה." הם נחמו אותי, והאישה המשיכה וסיפרה שנודע לה שבאותו יום מצאו בקצה היער שלושה הרוגים. כנראה שאחרי שהרגו אותם לקחו מהם את בגדיהם, כי הם היו ערומים. הבנו שאלה ההורים והאחות של משה,

והסבתא היקרים, כולם ישבו ובכו מרה. מאליק נראה כאילו הזקין בשלושים שנה, שערותיו הלבניו באותו יום ועיניו בלטו החוצה. בבכי סיפר לנו את שעבר עליו ועל משפחתו במשך היום הארוך הזה.

קמתי בבכי ואמרתי "אדון מאליק, אני חושב שאין לנו ברירה, אנחנו נעזוב הלילה. אינני יודע לאן נלך. אולי נתאבד, אולי יקרה נס. אתה בן אדם טוב, עשית כל שיכולת כדי להצילנו, לא נסכן עוד את חייך ואת חיי משפחתך. הגרמנים הרגו את רוב היהודים ולנו כנראה מחכה אותו גורל ואתם לא צריכים לסבול בגללנו."

בני המשפחה פרצו בבכי גדול עוד יותר. קראנו לכולם לעלות מהבור ובישרנו להם את הבשורה המרה שעלינו לעזוב מיד. היינו מפוחדים מכל מה שעבר עלינו, אבל לא הייתה ברירה. לבשנו את מלבושינו הדלים ונפרדנו מהם בנשיקות, בחיבוקים ובבכי גדול ועזבנו את הבית.

היה חודש דצמבר, יצאנו משם קרוב לחצות הלילה. בחוץ שרר קור עז, שלג כיסה את הכול ורוח עם פתיתי שלג נשבה ושרפה בפנים. לא ידענו לאן ללכת. עמדנו כך בכפור והתחלנו ללכת לכיוון היער בו התחבאנו כשברחנו מהשיירה.

השלג היה עמוק והתקשינו בהליכה, במיוחד לאחר השבועות בהם שכבנו בבור ללא תנועה.

מצאנו את הבונקר שחפרנו ביער ועמדנו לפניו מאובנים ומיואשים. החלטנו להיפרד לשתי קבוצות. ההורים של משה, בן החמש עשרה, מאיר וטובה והינדה אחותו, הלכו שמאלה ויוסף ואני, אחותי לאה ומשה הלכנו ימינה. אחרי כמה צעדים נעצרנו והתחלנו לחשוב, לאן הולכים בחצות הלילה בקור ובשלג? למי לפנות? יצאנו מהיער, התקרבו לכפר ונכנסנו לגורן. בכפר זה גרו רק חקלאים צ'כים, נוצרים. לכל

מהם נפרדנו ביער, רק לפני יומיים.

קיבלנו ממנה קצת אוכל עבור יוסף ולאה וחזרנו בזהירות אל הגורן. אחרי שאכלו ושתו הם התחזקו קצת והרגישו טוב יותר. במשך יומיים בעל הגורן לא הרגיש בנו, למרות שהוא וגם אשתו נכנסו כמה פעמים אל הגורן. ביום השלישי, השכם בבוקר הוא נכנס לבדו לגורן ומיד הרגיש שמישהו נמצא בתוכו. נראה שלא נזהרנו ושיבולים או קצת קש נשרו על הרצפה, כאשר ירדנו מהאלומות. הוא התחיל לצעוק "מי שם למעלה? רד מיד!"

לא הייתה לנו ברירה וירדנו. למזלנו אשתו לא הייתה אתנו. לא הכרתי את בעל הגורן, אבל יוסף הכיר אותו היטב, וכשהוא זיהה את יוסף הוא נרגע והחל לדבר בשקט ושאל לשלומנו. יוסף סיפר לו בקצרה על מצבנו והוא אמר:

"אני יודע מה מצבכם, וידוע לי שהאוקראינים מחפשים אתכם היהודים. אני לא מגרש אתכם מהגורן שלי, אבל אתם לא תחזיקו מעמד כאן, ראשית בגלל הקור ושנית - אם אשתי תראה אתכם היא תודיע לאוקראינים, לא בגלל שהיא אישה רעה, אלא מאחר שהיא מאוד פחדנית."

הבטחנו לו ולעצמנו שהלילה אנחנו עוזבים את הגורן. בערב ירדנו מהאלומות ויצאנו בשקט מהגורן, בלי לדעת לאן נלך. בחוץ היה חושך. התחלנו ללכת לכיוון הגורן של אבא של מאליק. לא חשבנו שהוא יעזור לנו במשהו, אבל ידענו שהגורן רחוקה מהבית וכל השטח רחוק משכנים ואולי נוכל להיות אצלו בגורן כמה ימים ונוכל להמשיך לחיות.

המרחק עד הבית היה כארבעה קילומטר אותם הלכנו בקור מקפיא. נכנסנו לגורן חלופים מקור ומרעב, אבל השאיפה לחיות החזיקה אותנו, ויוסף ואני יצאנו לחפש אוכל. התרחקנו קצת מהגורן ונכנסנו לחצר

של השכן, במרחק של כמאתיים מטר. בחוץ היה חושך ובבית דלקה מנורת נפט גדולה, והאור שלה אפשר לנו לראות דרך החלון את הנעשה בתוך הבית. בפנים ישבו הרבה חיילים גרמנים סביב השולחן אוכלים, שותים ונהנים. למה הם היו בבית הזה ולאילו מטרה באו, אין לי מושג עד היום, כי בדרך כלל הגרמנים לא הסתובבו בכפרים ובמיוחד לא בלילות. נמלטנו משם בשקט, אפילו הכלבים לא הרגישו בנו. נכנסנו לחצר אחת ונגשנו אל דיר החזירים. אצל הציידים היה לחזירים מבנה קטן שבחלקו התחתון של אחד הקירות היה אבוס ארוך. חלק אחד של האבוס היה בתוך המבנה וחלקו האחר בלט החוצה והיה מכוסה באלכסון עם קרש שהיה מחובר למעלה לקיר. היו מרימים את הקרש וממלאים את האבוס במין דייסה סמיכה של תפוחי אדמה מרוסקים עם סובין. הרמנו את הקרש ואת השאריות שהחזירים לא יכלו להוציא מפיות האבוס גירדנו בציפורניים, הוצאנו ואכלנו קצת ואת היתר הבאנו ללאה ולמשה שנשארו רעבים בגורן.

ראיתי שמצבנו גרוע, היינו ממש על סף ייאוש. פחדתי מאוד שלא נחזיק מעמד ורציתי להציל לפחות את אחותי, שהייתה בחורה צעירה וסבלה מאוד מאוד מהקור, מהרעב, מהלכלוך ומהכינים. חשבתי שכדאי להעביר אותה אל אחי הרשל, שיחד עם אשתו ובתו הקטנה מצאו מקלט אצל אחד הציידים. קיוויתי שיהיה אצלם מקום בשבילה לזמן מה, עד אשר אנחנו נמצא מקלט ונוכל לקחת אותה חזרה. ככתוב: "רבות מחשבות בלב איש" (משלי י"ט). כשאמרתי ליוסף שברצוני לקחת את לאה אל מקום מחבואו של הרשל, הוא הבחין שאני תשוש ומרגיש רע והציע שאשאר במקום עם משה והוא ילך עם לאה אל הרשל. הסכמתי והם יצאו לדרך בשעת לילה מאוחרת.

נהגו לאחסן דברי מזון שמתקלקלים בחום, במרתף שהיה קריה. במשך השנה אחסנו במרתף כמויות גדולות של תפוחי אדמה. כשהסכימו להסתיר אותנו ביקשתי לראות לאן מובילה הדלת שראיתי בכניסה לביתם. יצאנו לפרוזדור, הם פתחו את הדלת וראינו שיש מדרגות למרתף. התחלנו לרדת והתברר שהמדרגות אינן מובילות ישירות לעומק המרתף, אלא אחרי ירידה של מטר, בערך, יש פניה, אחרי עוד מטר, פניה נוספת ורק הפניה השלישית, בעומק של כשלושה וחצי מטר, מגיעה אל המרתף עצמו. הקירות משני צידי המדרגות היו מחופים בלבנים. שמתי לב שבפניה האחרונה יש שקע בקיר, מעין אצטבה בגודל חצי מטר על חצי מטר ועליה מונחים סלקים. אמרתי שזה מקום אידיאלי והצעתי תכנית:

1. נוציא את הלבנים שמחפות את השקע ונחפור פנימה, לכיוון המטבח ולעומק.
2. את הלבנים של השקע נכניס לתוך מסגרת דקה והיא תשמש דלת כניסה למקלט ויציאה ממנו (בזחילה כמובן).
3. כשנכנס למקלט נסגור מבפנים את הדלת ומילנקה תוכל להניח בשקע-אצטבה את הסלקים כפי שהיו.
4. כדי שנוכל לצאת, נכין למסגרת חוט אותו נמשוך כדי לפתוח את הדלת.
5. את האדמה שנחפור נפזר בשדה. בעלי הבית השתכנעו שהדבר אפשרי. בתמורה להסכמתם להסתיר אותנו במקלט שנכין, נתתי להם עשר חתיכות זהב שהיו ברשותנו והתחלנו לבצע את התכנית. אחד מאתנו הוציא את האבנים והתחיל לחפור. לא היה מקום ליותר מאדם אחד, והשנים האחרים הוציאו את האדמה עם דליים ופיזרו בשדה, שהיה במרחק כשלוש מאות מטר מהבית. בעל הבית עמד בחוץ והשגיח שאף אחד לא יגיע פתאום. עבדנו כל הלילה ולפנות בוקר הפסקנו

היה חודש דצמבר, שלג וכפור של 20- מעלות. נשארנו בגורן משה ואני כל הלילה וגם למחרת כל היום. אבל היינו חייבים לצאת לחפש אוכל, כדי לא לגווע ברעב או למות מקור.

בלי שאיש הבחין בנו נכנסנו לחצר של אחד הבתים ודפקנו בדלת. אמרנו שאנחנו יהודים רעבים ומבקשים שייתנו לנו משהו לאכול. אישה פתחה לנו את הדלת והושיטה לנו ארבעה תפוחי אדמה גדולים, מבושלים וסגרה את הדלת. חזרנו לגורן, טיפסנו על האלומות וחילקנו תפוח אדמה אחד לשני חלקים. אכלתי חצי תפוח אדמה ומשה אכל את החצי השני. שלושה תפוחים שמנו על ידנו בין האלומות ונרדמנו קצת. השכם בבוקר קמנו קפואים כמעט. ניסינו לאכול מתפוחי האדמה, אבל הם קפאו והיו קשים כמו אבנים. לא ידענו איך להפשיר את תפוחי האדמה וניסינו להחזיק אותם בין הרגלים. בסופו של דבר הצלחנו לאכול קצת וקצת פשוט ליקקנו. תפוח אדמה אחד שמרנו עבור יוסף.

עברו שלושה ימים ויוסף עדיין לא חזר. דאגנו מאוד. לא יכולנו לעזוב את המקום, כי קבענו אתו שנחכה לו בגורן. בלילה הרביעי, אחרי חצות, מיישה נכנס בשקט לגורן ושמענו את יוסף לוחש "אתם פה?" כל כך שמחנו שהוא חזר וסיפר לנו שהוא אכן מצא את אחי, אשתו והילדה אצל אותו איכר צ'כי שהכרנו. המחבוא שלהם נמצא בבור בתוך אורות הסוסים והם חיים בפחד יום ולילה, אבל חיים.

מצבנו הורע מיום ליום. הקור התגבר, הרעב כרסם בנו, לא התרחצנו כמה חודשים, היינו מלוכלכים והכינים מצצו את דמנו.

בדרך נס ולאחר תלאות רבות הסכימו מילנקה וולדיה שצ'סנה, זוג איכרים צ'כים שהכרנו, לאפשר לנו להסתתר בביתם.

בבתים באזורנו לא היו מקררים, ובקיץ

המקלט ויושב אתנו בצפיפות, כדי לתת לנו הרגשה טובה. הוא סיפר לנו חדשות מהחזית, רומם את מצב רוחנו ונתן לנו הרגשה שאנחנו בני אנוש, בימים שהיינו כמצורעים בעיני כל הסביבה.

עברו כמה ימים, התרגלנו אל האנשים הטובים שהסתירו אותנו במקלט, במרתף ביתם. מילנה הייתה מביאה לנו אוכל ומשוחחת אתנו, כדי שנגיש בני אדם, כי היינו כמו חיות בכלוב. בערבים הם הזמינו אותנו לעלות הביתה והיינו יושבים, מדברים איתם ומתעודדים.

כעבור זמן בשעת ערב מאוחרת, יצאנו יוסף ואני להביא את לאה. משה נשאר במקלט. המרחק היה די גדול, אבל אנחנו הכרנו את הסביבה, הלכנו באלכסון, דרך השדות וכך קיצרנו את דרך.

הגענו אל דלת ביתו של האיכר בשקט. אפילו הכלבים לא הרגישו בנו ולא נבחו. האיכר שמח לראות אותנו בחיים, רץ והביא את אחי מהבור באורווה.

קשה לתאר את הפגישה שלנו, אחרי אותם חודשיים נוראים, בהם היינו בין החיים למוות.

ישבנו אתו, עם אשתו ובתם בת השנתיים וסיפרנו זה לזה את הקורות אותנו. לאחר חצות נפרדנו מהם ומהאיכר ויצאנו בדרכנו חזרה כשלאה אתנו. הגענו למקלט שלנו בבית משפחת שצ'יסנה והצטופפנו בו כעת ארבעה.

באחד מביקוריו אצלנו, אחיה של מילנקה סיפר לנו שבערב, בדרכו הביתה, שמע אצל אחד השכנים רשרוש בדיר החזירים והוא חושב שמסתתרים שם יהודים. באותו לילה יצאנו יוסף ואני בשקט מהמקלט שלנו והלכנו לחפש אותם, כדי לעזור להם. מצאנו אותם בדיר החזירים, רעבים, מלוכלכים, אומללים ומיואשים. בקושי הצליחו לספר לנו שהם פרבל וחייט מדובנה, הם אינם

ונשארו במרתף עד למחרת בלילה.

כך עבדנו שלושה לילות: בעומק כשני מטרים מהירידה למרתף, בתוך השקע בקיר (שהיה ל"דלת"), בפניה האחרונה לפני הירידה למרתף, חפרנו מנהרה שהייתה לנו למקלט. גובה המקלט היה מטר, רוחבו כמטר וחצי ואורכו, מתחת למטבח של הבית, כשני מטר. היה בו מקום לארבעה אנשים, בישיבה או בשכיבה, בצפיפות. היינו בינתיים רק שלושה ולא היינו שמנים.

מאין היו לנו הכוחות לעבוד כך, לחפור, לסחוב את הדליים עם האדמה ולפזר בשדה?

כנראה שהרצון העז לחיות העניק לנו כוחות על טבעיים.

לפני שנכנסנו למקלט שאלתי את מילנקה איך אפשר להיפטר מהכנים.

היא מיהרה להדליק, בגזרי עצים, את תנור האפייה הגדול וגם חיממה מים בדוד גדול. היא הוציאה מתוך התנור את הגחלים ואמרה לנו לרדת למרתף, להסיר את בגדינו המכוננמים ולמסור לה. את הבגדים הכניסה לתנור החם למשך שעה וחצי. בינתיים התרחצנו במים החמים שהכינה ולבשנו כותנות נקיות של בעלה, שהיא נתנה לנו. כשהוציאה את בגדינו מתוך התנור, לקחה אותם אל הרפת וניערה היטב. אף כינה ולא ביצת כינה לא נשארו בבגדים לאחר הטיפול.

אותו יום היינו, נקיים, רחוצים ומאושרים. למחרת אמרה לנו: "בחורים, אתם יודעים שאף אחד ממשפחתי אינו יודע וגם אינו צריך לדעת שאתם נמצאים אצלנו. אני רוצה שאחי הצעיר כן ידע עליכם ויכיר אתכם." חששנו קצת, אבל לא הייתה לנו ברירה והסכמנו. התברר לנו שאחיה הוא בחור זהב שאין לי מילים כדי לדבר בשבחו. הוא היה בא פעם או פעמיים בשבוע, זוחל לתוך

מחברות זו לזו ולמעלה, במקום שהגג הסתיים, היו מיישרים את הקש ומקבלים מראה מאוד יפה. היה מאוד נעים להיות בעליית הגג כשמעלינו הקש. יכולנו להתהלך קצת וליישר את הגב אחרי החודשים הארוכים בהם שכבנו או ישבנו כפופים במקלט. משני צדי הגג היו קירות מקרשים צפופים, וביניהם היו סדקים שאפשרו לנו להציץ ולראות את הנעשה בחוץ, כשמבחוץ אותנו, כמובן, לא ראו. לא היה לנו מה לעשות. לפעמים בעלת הבית נתנה לנו איזושהי עבודה, כמו להשחיל עלי טבק על חוטי ברזל דקים, כדי לתלות ולייבש אותם, או עבודות אחרות שאפשר לבצע בשקט. ועדיין נשאר לנו הרבה זמן פנוי. היינו עומדים ומציצים מהסדקים החוצה ורואים את האנשים עובדים בשדות.

חודשי הקיץ עברו עלינו די בבטלה, בשקט יחסי, בלי בעיות ובציפייה לישועה. יום אחד התרחשה מהומה בשדה, ואנו נאלצנו לצאת מהבית ולהצטרף לאנשים שניסו לעזור לאלה שהיו בצרה. נחשפנו לעיני הכפריים. כדי לא לפגוע במשפחה היקרה שהסתירה אותנו היה עלינו לברוח אל היער. לאן נלך? לא ידענו. לא היה לנו לאן ללכת. אבל היה קיץ ויכולנו לישון בשדות. שוב התחלנו לנדוד.

התחבאנו ביער במשך היום התחבאנו בין השיחים ובערב יצאנו לחפש אוכל. לפעמים מצאנו בשדה תפוח אדמה או איזה פרי. לפעמים נכנסנו לחצר של אחד האיכר הציכים וקיבלנו קצת לחם ומדי פעם גם בקבוק חלב. לא רעבנו, אבל לא היה לנו היכן לישון. עברנו ממקום למקום והתחבאנו ביערות הקטנים שהיו באזור.

ערב אחד, כשהסתובבנו בחורשה של אחד האיכרים בסביבה, שמענו קול בכי של ילדה. ליד אחד העצים מצאנו ילדה, כבת אחת עשרה, עומדת כפופה, רועדת מקור ובוכה.

יודעים את השפה, אינם מכירים כלל את הכפר והסביבה. הרגענו אותם והבטחנו שנבוא למחרת ונביא להם אוכל ואולי נוכל למצוא עבורם מקלט.

למחרת יצאנו מוקדם יותר והלכנו אל אחד האיכרים הציכים, פניצקה שמן, שגר בבית בודד בקצה יער קטן. בעת שהיינו ביער, מדי פעם היינו נכנסים אליו והוא היה נותן לנו משהו לאכול וגם הרשה לנו להיכנס לרפת להתחמם בין הבהמות. הוא היה צעיר, את ביתו טרם סיים לבנות וגם הגורן עדיין לא הייתה שלמה. אביו היה ידיד טוב של אבי ז"ל, והוא הכיר אותי. שאלתי אותו אם הוא יכול לעזור לשני יהודים שאין להם מקום מסתור. הבטחתי לו שאם יעזור להם, הם ישלמו לו וכך יעזור לעצמו. הוא כמובן התייעץ עם אשתו, ולאחר דברי שכנוע אחדים הם הסכימו. מיהרנו אל ידידנו ששמחו להסתלק, יחד אתנו, מדיר החזירים. אצל פניצקה הם התרחצו, אכלו והתחלנו לסייר בבית כדי לאתר מקום למקלט. בחלק הלא גמור של הבית ראינו קיר שצדו האחד נמצא בחלק הגמור של הבית וצדו האחר בחלק הלא גמור. הצענו לבנות לידו, במרחק של מטר ממנו, קיר נוסף, מעליהם להניח קש לטשטש את העובדה שישנם כאן שני קירות. הרווח בין שני הקירות יהיה המקלט שלהם. הם יוכלו לרדת פנימה דרך עליית הגג, ואפשר יהיה להעביר להם אוכל מלמעלה. לבנים לא חסרו בבית, ובתוך שני לילות הקיר היה מוכן. קשה להסביר את הרעיון ואת הביצוע, אבל זה היה מקלט מצוין. עובדה היא ששני הדובנאים נשארו בחיים, ופגשנו אותם אחרי המלחמה ברובנו.

מזג האוויר הלך והשתפר, בחוץ נהיה קצת יותר חם והתחלנו להרגיש שהקיץ מתקרב. יכולנו לצאת מהמקלט ולעלות לעליית הגג של הבית. הגג היה מכוסה יפה עם אלומות

שלהם.

הוא סיפר לנו בצער גדול שאשתו נפטרה לפני חודשיים, באופן פתאומי.

היינו המומים.

הוא סיפר לנו שלאחר פטירת הסבתא, מאליק ואשתו עברו לגור עם אביו של מאליק בבית שהיה בעצם ביתו והיו לו שם רפתות, מתבנים, חצר גדולה ושדות אותם עיבד. הוא, חמיו של מאליק, נשאר לגור לבדו בביתו שלו. בחצר נשאר רק אייל גדול ותרנגול. בתו ומאליק בעלה שולחים לו מדי יום אוכל עם אחד המשרתים ומדי פעם באים לבקרו.

סיפרנו לו עד כמה אומללים אנחנו, החורף שוב מתקרב ואין לנו מקום להסתתר.

הוא חשב קצת ואמר: "בואו אלי, בתנאי שאיש לא ידע שאתם כאן. לצערי אין באפשרותי להאכיל אתכם, אני עצמי אוכל את מה שבתי וחתני שולחים לי מדי יום."

רצינו לנשק אותו. לחצנו את ידו ואמרנו לו בחיבה גדולה: "העיקר שתהיה לנו קורת גג

לישון תחתיה, לאוכל נדאג בעצמנו."

לא הלכנו שוב אל היער, נשארנו בביתו ועלינו לעליית הגג. הבית היה ארוך מאוד ועליית הגג הייתה ארוכה גם כן והכילה חפצים ישנים, שהיו זרוקים שם ללא סדר.

הגג האלכסוני היה מכוסה רעפים ובאחת הפינות, כמטר וחצי מתחת לרעפים, היה כעין גגון קטן של עצים מצד אחד של הגג לצדו השני. זו הייתה כאילו קומה קטנה נוספת בפינת הגג ושם אפשר היה להתחבא בעת צרה, אם מישהו יעלה פתאום לגג. ואכן השתמשנו במקום, פעם אחת, כפי שיסופר בהמשך.

הסתובבנו בין החפצים על הגג וחיפשנו משהו לאכול. משלא מצאנו, התיישבנו על הרצפה וכך נרדמנו. בבוקר התעוררנו, כי שמענו רעש בכניסה לבית. היינו מוכנים לעלות על העצים בפינת הגג ולהתחבא,

ברור היה לנו שהיא ילדה יהודייה. היא ספרה לנו שאביה, תודרס מהכפר רושביץ, הביא אותה אל אחד האיכרים הציכים בכפר ובקש ממנו שייתן לה לגור בביתו כילדה אוקראינית. דבורה, קראו לילדה, למדה בבית הספר האוקראיני ודיברה היטב את השפה. היא גם ידעה היטב צ'כית. היא נשארה אצל האיכר ועזרה בעבודות הבית והמשק. היא גרה בבית האיכר חודשים רבים אחרי שהגרמנים רצחו את כל היהודים בכפר, עד שיום אחד הבחינה באוקראינים מגיעים אל הבית ושמעה אותם דורשים ממנו שימסור אותה לידיהם. היא קפצה מחלון בחלק האחורי של הבית וברחה אל היער הקטן, וכאן מצאנו אותה. מובן שלא השארנו אותה שם לבדה ליד העץ, אלא לקחנו אותה אתנו. יחד אתנו היא זכתה להישאר בחיים, ואחרי המלחמה עלתה ארצה, הקימה משפחה והיא אם לילדים וסבתא לנכדים.

לילה אחד עלה בדעתנו להגיע שוב אל ביתו של ידידנו הטוב מאליק.

נכנסנו לחצר ומסביבנו דממה. כלב לא נבח, החצר הייתה ריקה, לא היו בה לא עגלה, לא מכונת קציר ולא מכונת דיש. הצצנו לרפת שהייתה ריקה מפרות ולאורווה שהייתה ריקה מסוסים. התמלאנו דאגה רבה למראה השממה בחצר שתמיד המתה פעילות.

נגשנו אל הבית החשוך, דפקנו על הדלת וחיכינו. הסבא, אביה של אשתו של מאליק פתח את הדלת. ראינו שהוא מאוד הזדקן מאז שראינו אותו בפעם האחרונה. הוא הכיר אותנו ושאל לשלומנו. אמרנו לו ששלומנו לא טוב ושאלתי היכן אשתו. הרי אשתו, חמותו של מאליק, הייתה בשבילנו כמו מלאך. היא האישה היקרה, שעזרה לנו כל כך הרבה והצילה את חיינו באותו ערב כשהעבירה את הדלי דרך חדר השינה

על הקש, אבל שכנו, האייל, לא היה מרוצה מנוכחותו מעליו. מדי פעם היה מתרומם על רגליו האחוריות ונוגח עם קרניו בקרשי התקרה ומרים אותה יחד אתנו ועם הקש. במשך הזמן התרגל לשכנות אתנו ונרגע. עברו ימים אחדים. היינו מרוצים. היה לנו היכן לישון, כל ערב בישראל ואכלנו מאכל מלכים, את נזיד עדשים שלנו.

סיפרנו לזקן שלנו שהבטלה והשעמום מציקים לנו, והוא הציע לנו עבודה: "יש לי בגינה שתילי טבק שמתחילים להיות מוכנים לייבוש. מדי יום אקטוף עלים ואביא לכם לעליית הגג ובמשך היום, כשאתם שם, תשחילו את עלי הטבק על חוטי הברזל הדקים שאתן לכם ותתלו אותם שם לייבוש." שמחנו על הצעתו והתחלנו לעבוד ברצון רב. ביום היינו עולים לעליית הגג ועובדים שם ובלילה היינו עוברים לישון בדי, עם האייל.

האייל היה בהמה מיוחדת במינה, והוא שימש אטרקציה לאנשי הסביבה שבאו לראותו ולשחק אתו. הקפדנו מאוד לסגור את הפתח בתקרת הדיר עם אלומת הקש שהכנו, כך שאיש לא יבחין במסתור שלנו, מעל ראשו של האייל.

ערב אחד, בעוד אנו מבשלים את העדשים שלנו, הבחנתי מבעד לחלון המטבח בארבעה אוקראינים עם רובים, מתקרבים אל הבית. היינו בטוחים שהם רואים אותנו מבחוץ, כי בבית דלקה מנורת נפט. בחדר המדרגות הסמוך למטבח הייתה עלייה לעליית הגג שלנו. הספקנו לחמוק לכיוון המדרגות, והם כבר דפקו בדלת. היינו בטוחים שהם שומעים את פסיעותינו על מדרגות העץ. בריצה מהירה עלינו למחבוא שלנו מעל תקרת העצים בפינה. ישבנו שם והאקדחים, שהיו לנו, שלופים בידינו. הזקן פתח להם את הדלת והם שאלו אותו:

אבל שמענו שזה המשרת של מאליק הצעיר שהביא אוכל לזקן. כשהלך, קמנו והסתובבנו בין החפצים בעליית הגג ופתאום שמנו לב לחבית גדולה שעמדה בפינת הגג.

הרמנו את מכסה העץ וגילינו אוצר! החבית הייתה מלאה עדשים יבשות. העדשים היו מאוד יבשות, כי כנראה אוחסנו בחבית כמה שנים.

בערב סיפרנו לזקן על חבית העדשים וביקשנו רשות לבשל אותן ולאכול. הוא ענה בלי היסוס: "בחורים, למה לא, קחו סיר ותשרו את העדשים במים עשירים וארבע שעות, כדי שיתרכבו, אחר כך תבשלו אותן ותוכלו לאכול." כך עשינו. ניצלנו מרעב.

ערב אחד, ירדנו לבשל את התבשיל שלנו, שבעבורו יעקב אבינו קנה מאחיו עשיו את הבכורה, והזקן שלנו אמר לנו: "בחורים, אתם יודעים, אני אציע לכם מקום טוב יותר ובטוח יותר לישון בו. ביום, כשאתם בעליית הגג, אתם יכולים לראות ולשמוע אם מישהו מגיע. ודאי שמתם לב שיש שם דלת ואם יהיה צורך תוכלו לקפוץ משם ישר לגינה ולברוח ליער הקרוב. אבל בלילה אתם עלולים לא לשמוע דבר. אם מישהו ילשין ויספר שאתם פה, האוקראינים עלולים לבוא והם יתפסו אתכם בקלות ישנים בעליית הגג. במקום שעומד האייל היה פעם דיר חזירים. מעל ראשו של האייל תוכלו לראות שיש תקרת קרשים ועליהם קש. שם תוכלו לישון בלילה ובמשך היום תהיו בעלית הגג."

לא ידענו אם כך טוב יותר או רע יותר, שמענו בקולו ועברנו לשם. האייל שעמד בדיר החזירים, היה בגודל של פרה, והיו לו קרניים גדולות. הוא אמנם היה מגודר בפינת הדיר, אבל נראה די מפחיד. הכנו פתח בתקרה, הכנו אלומת קש שתכסה על הפתח ועלינו על הקרשים. היה נוח יותר לישון שם

הסתבר שהיה לו סכסוך כספי עם אחד המשרתים האוקראינים, שדרש ממנו שישלם לו יותר מכפי ששילם, ואיים עליו שאם לא ישלם את הסכום שהוא דורש, הוא יודיע שאצל אביה של אשתו מסתתרים יהודים. כשמאליק התפלא על סמך מה הוא אומר דברים אלה סיפר לו האוקראיני: "כשעבדנו בשדה, נכנסתי לחצר של אבי אשתך, כדי לשתות מים מהבאר. ניגשתי לשחק קצת עם האייל וראיתי חור בקש בתקרה מעל האייל. התרוממתי לראות מה יש שם וראיתי על הקיר אקדח תלוי על מסמר ובגדים מונחים על הקש. אלה בטח יהודים שמסתתרים שם."

אינני יודע כיצד קרה שהיינו כל כך לא זהירים. כשירדנו משם אותו בוקר כפי שעשינו בכל יום, כנראה שכחנו למשוך אחרינו את אלומת הקש ומישהו מאתנו גם שכח את האקדח אותו תמיד נשאנו אתנו. מאליק הפציר בנו: "בחורים, לטובתכם, תברחו מיד, כי כל רגע עלולים לבוא לחפש אתכם."

לא הייתה לנו ברירה. לקחנו את מעט החפצים שהיו לנו, נפרדנו מהם וקפצנו מעליית הגג אל הגינה ומשם ברחנו את היער.

כבר היה סוף הקיץ והלילות היו קרים. שוב התחלנו להסתובב בחוץ, בלי אוכל, בלי קורת גג, עצבניים ומיואשים.

אינני יודע מה משה ויוסף חשבו, אבל כשהבנתי שהחורף שוב עומד בפתח ואני שוב נע ונד, כמעט איבדתי תקווה.

עבר כמעט חודש, הקור החל להציק לנו. היינו ממש על פי תהום. ערב אחד החל לרדת גשם.

יצאנו מהיער ורגלינו הובילו אותנו שוב אל הבית ממנו נמלטנו לפני חודש.

הבית היה מואר כולו, וראינו שאנשים רבים נמצאים בתוכו. התלבטנו אם להיכנס ולבקש

"יש אצלך יהודים?"

"לא! אין אצלי יהודים" ענה להם הזקן. שמענו את האוקראינים אומרים לו: "אנחנו חושבים שיש אצלך יהודים ואנחנו נחפש אחריהם" והם התחילו לחפש בכל מקום בבית.

הזקן, שהיה משוכנע שפעלנו לפי התכנית שקבענו למקרה של התרחשות כזו ועלינו לעליית הגג, קפצנו לגינה וברחנו אל היער הקרוב, אמר להם "בואו תחפשו אותם אפילו בעליית הגג", כי רצה שיאמינו לו שאין אצלו יהודים. הוא לקח את מנורת הנפט, עלה במדרגות והם אחריו. ראינו שהוא כבר הגיע לעליית הגג, אבל האוקראינים נמלכו בדעתם. שמענו אותם אומרים: "אם הוא בעצמו מזמין אותנו לעלות אחריו לעליית הגג, סימן שהם אינם אצלו" והם ירדו חזרה לתוך הבית.

היינו בטוחים שבא סופנו, לחשנו זה לזה שאם הם יעלו ויתקרבו, אנחנו יורים. יהיה מה שיהיה.

האוקראינים עזבו את הבית.

שוב התרחש לנו נס.

היה לנו טוב בביתו של הזקן, אבל התחלנו שוב לחיות בפחד.

רצינו לעזוב, אבל לאן נלך?

מאליק ואשתו ידעו כנראה שאביה מסתיר אותנו בבית, כי מדי פעם הזקן היה נותן לנו מהאוכל שהם שלחו לו. הוא היה נותן לנו די הרבה אוכל, כלומר הם שלחו לו כמות גדולה, כדי שהוא יוכל לתת גם לנו.

חלפו שבועיים בערך, פתאום באמצע היום הגיע מאליק בריצה אל הבית ושאל את חמיו "איפה הבחורים?"

הזקן אמנם נדהם, אך אמר מיד "הם למעלה בעליית הגג."

מאליק עלה בריצה במדרגות העץ וקרא "חבריה אתם חייבים לברוח מכאן ומיד."

של השכן של מאליק, הבחין בו, רדף אחריו והכה אותו למוות עם מקל. סיבה נוספת, פשוטה יותר, הרחיקה אותי מביתו של הדוד. הוא היה שתיין. כשהיה בא אלינו, בלי קצת וודקה אי אפשר היה לתקשר אתו. פחדתי לבקש עזרה מאיכר שיכור שגר בשכנות לרוצח אוקראיני. כעת, המקרה הפגיש בינינו בדיוק כשמצבנו בכי רע.

שאלתי אותו אם הוא יכול לעזור לנו. הוא לא חשב הרבה ואמר: "לעת עתה תסתתרו בגורן שלי ואני אדבר עם אשתי ונראה איך נעזור לכם. אתם יכולים ללכת לשם כבר עכשיו ולהתחבא מתחת לתבואה." שאלתי אותו מה עם האוקראיני, השכן שלו. הוא הרגיע אותי ואמר שהם כבר אינם מבקרים זה אצל זה, ובכלל כבר חורף ואנשים ממעטים לצאת החוצה.

אכלנו משהו ויצאנו למחבואנו החדש מתחת לתבואה בגורן של הדוד.

כפי שכבר תיארתי, לגורן בחצרות האיכרים היה שער גדול דרכו נכנסו פנימה עם העגלה והסוסים ובשער הייתה דלת קטנה שאפשרה לאנשים להיכנס פנימה בלי לפתוח את השער הגדול. החקלאים הציבים לא נהגו להניח את אלומות הקש על אדמת הגורן.

כדי שהתבואה לא תירקב, הם הניחו תחילה על האדמה בולי עץ גדולים, רחוקים זה מזה, או שורשים של עצים שכרתו ביערות שלהם. מעליהם הניחו קרשים, או יתדות, בגובה כחצי מטר או יותר, ורק עליהם הניחו את התבואה.

הלכנו בשקט לחצרו של הדוד, נכנסנו אל הגורן והתחלנו לחפש מקום להסתתר מתחת לתבואה. מצאנו איזה חור שדרכו זחלנו פנימה מתחת לקרשים. הגובה בין האלומות לאדמה היה קצת יותר מחצי מטר.

לא יכולנו לשבת, רק לשכב. אחרי שלמעלה

משהו לאכול ואולי מחסה מפני הגשם ויוסף אמר: "בואו ניכנס, מה שיהיה יהיה, יותר גרוע כבר לא יכול להיות" ואני אמרתי לו: "אין לי אומץ להיכנס לשם עכשיו, לא יודע למה. תיכנס אתה ואנחנו נחכה לך מתחת לגגון של הגורן. תראה אתה מה קורה שם ואנחנו נשגיח מרחוק מה קורה לך, אם חלילה תצטרך עזרה או שאולי משם תבוא לנו ישועה."

יוסף נכנס ומשה ואני התקרבנו מדי פעם לראות מה נעשה בפנים. ראינו שכולם שם אוכלים, שותים ושמחים.

אחרי כעשרים דקות יוסף יצא שמח וסיפר: "יעקב, אתה יודע מי נמצא שם בבית? עוד מאליק אחד נמצא שם, הדוד של מאליק שלנו, אח של אבא שלו. הוא שאל על כל המשפחה שלכם ואמר שהיה ידיד טוב של אביך. כשאמרתי לו שאתה נמצא פה בחוץ הוא קפץ משמחה."

התקרבתי אל הבית והדוד כבר יצא לקראתי, לחץ את ידי וחייב אותי בחום. שאלתו הראשונה הייתה: "היכן אביך?"

אמרתי לו שהוא וכל המשפחה כבר בעולם האמת. הגרמנים והאוקראינים רצחו את כולם. הוא התחיל לבכות בקול רם ואמר: "חבל שלא בא אלי, הייתי מחביא אותו מתחת למיטה שלי. אביך היה בן אדם פיקח וטוב לב."

הכרתי היטב את מאליק הדוד. הוא היה אדם טוב מאוד. פעמים רבות הוא ביקר בביתנו, ואני הייתי בביתו עם אבא ז"ל וגם לבדי. ידעתי בדיוק היכן הבית.

אבל בכל הפעמים בהן חיפשנו מקלט להסתתר בו, נמנעתי מלפנות אליו. פחדתי להתקרב אל ביתו, כי קרוב מאוד אליו היה ביתו של אוקראיני אחד שבנו היחיד היה רוצח. כשהיינו יחד עם קבוצת הבחורים והתחבאנו בבור ביער, ישראל בר חברנו, יצא והתרחק מעט מהבור. האוקראיני הצעיר, בנו

נאלצנו לשתות, למרות שידענו שעדיף שנישאר פיכחים. יצאנו אתו דרך המטבח אל פרוזדור שהוביל מהבית ישירות לתוך אורוות הסוסים. האבוס, שמתוכו אכלו הסוסים, היה מוגבה כשמונים ס"מ מעל האדמה. הוא הציע שנחפור מקלט מתחת לאבוס, לכיוון המקום בו הסוסים עומדים. היינו מנוסים בחפירת מקלטים. חפרנו כבר שניים וכעת עמדנו לחפור את השלישי.

הרעיון מצא חן בעיני. מכיוון שהמקלט היה אמור להיות מתחת לרגלי הסוסים הבנתי שצריך יהיה לחזק אותו כדי שהתקרה של המקלט, שמעליה יעמדו הסוסים, לא תיפול עלינו.

ביקשתי ממאליק שיביא לנו עצים מהיער שלו, וחזרנו אל הגורן.

שלג החל לרדת והיה קר מאוד, אבל המחשבה שיהיה לנו מקום מסתור הפיחה בנו תקווה ועודדה אותנו להמשיך.

למחרת בשעות הערב התחלנו שלושתנו לחפור את האדמה פיזרנו בשדה שהיה די רחוק מהבית, והשלג שירד כיסה אותה במהירות. עבדנו בחפירה שני לילות כשמדי פעם אחד מאתנו עמד על המשמר מפני מבקשי נפשנו. בלילה השלישי הכנסנו את העצים לאורווה, העמדנו אותם כעמודים בתוך הבור. כדי למנוע התמוטטות יצרנו תקרה מעצים חזקים יותר, שנשענו על העמודים. מתחת לאבוס הכנו מכסה שהסווה את הבור, כך שגם מי שניגש להאכיל את הסוסים לא יכול היה להבחין שיש שם מסתור. היינו צריכים למצוא פתרון לבעיית חוסר האוויר בתוך הבור. מחוץ לבית, צמוד לקירות ולאורווה, מאליק העמיד, לקראת החורף, אלומות קש שמנועו חדירת רוחות ומים. יצרנו פתח מתחת לקיר הקרוב למקלט שלנו, החוצה. הכנסנו לתוכו צינור שהגיע עד אלומות הקש בחוץ ומשם חדר אוויר לתוך הבור.

מחודש הסתובבנו ללא קורת גג, הגשם החל לרדת ועמו אבד גם הרצון שלנו לחיות, שמחנו שמצאנו מחסה.

שמענו אמנם שהגרמנים שהיו אלפי קילומטרים בתוך רוסיה נחלו מפלה בקרבות, אבל בינתיים היינו אנחנו כמו עכברים מתחת לאלומות בגורן.

בבוקר הגיעה אשתו של הדוד. גם אותה הכרתי היטב. היא ביקרה לא פעם עם בעלה בביתנו. היא הביאה לנו לחם, תפוחי אדמה וחלב ושאלה אותי על אבי ועל כל המשפחה. סיפרתי לה שהגרמנים חיסלו את כולם והיא התחילה לבכות.

שכבנו שם בגורן כל היום וכל הלילה. אמנם לא נרטבנו בגשם אבל היה לנו מאוד קר והבנו שלא נוכל להמשיך לשכב בגורן מתחת לאלומות. נחלשנו מאוד פיזית ונפשית מכל הטלטולים. חששנו שלא נחזיק מעמד.

נכנסו לביתם של הדוד והדודה. היו להם שני ילדים בוגרים, בת נשואה ובן בגיל שבע עשרה בערך. הם קיבלו אתנו מאוד יפה, מיהרו להציע לנו וודקה ולהגיש לנו אוכל חם. היינו רעבים וקפואים והתנהגותם נסכה בנו תקווה.

סיפרנו להם שמזה זמן רב אנחנו מסתובבים ללא קורת גג, בלי אוכל, בלי אפשרות להתרחץ והייאוש מכרסם בנו. אם אנשים טובים לא יעזרו לנו, לא תהיה לנו ברירה אלא להתאבד. בעיני הדודה עלו דמעות ושניהם אמרו ביחד "אל תדאגו".

מאליק אמר: "הרי אמרתי שלשום כשנפגשנו, לו אביך היה חי, הייתי מחביא אותו מתחת למיטה שלי. ואם אביך אינו בחיים, חובתי להחביא אותך וגם את החברים שלך וכך אעשה. אנחנו נחשוב ונגיד לכם מה נעשה". חזרנו למחבוא שלנו בגורן.

למחרת הוא הגיע, הזמין אותנו לתוך הבית וקודם כול מזג לו ולנו וודקה. אתו, כזכור, אין שום עסקה ללא וודקה תחילה.

שלוש פעמים. באחת הפעמים הוא נשלח יחד עם חיילים נוספים להביא לחקירה חיל גרמני. בדרך צלפו עליהם, רוב החיילים נהרגו ויעקב נפצע קשה. הוא נרדם לרגע וחלם שאביו תופס את הכדורים שיורים עליו. הוא התעורר, הצליח לזחול ולתפוס מחסה. הוא איבד דם רב. חייו נצלו לאחר שטופל בבית החולים בסוליקמס באורל.

כשהמלחמה הסתיימה נסע יעקב לברגן בלזן ולמחנות העקורים בגרמניה ופגש שם ניצולים.

בחמישה עשר במאי 1948 עלה ארצה באוניה "טטי פנמה", גויס לצה"ל והיה בין משחררי העיר באר שבע.

בקיץ 1954 נשא יעקב לאישה את מרים לבית וובק שגם חייה ניצלו בנס באותה תקופה.

יחד הקימו משפחה לתפארת, חיו יחד 42 שנים מאושרות, גידלו בת ובן וזכו לראות נכדים.

יוסף כץ זכה לעלות ארצה עם משפחתו וזכה לראות נכדים.

משה, בן אחותו גם הוא זכה להקים משפחה וכמוהם גם דבורה אותה מצאו בוכייה ביער.

לאה לא זכתה להישאר בחיים לאחר השחרור. האישה הצעירה, החכמה והמוכשרת שרדה את תלאות הימים הקשים ביער, בגורן ובמקלטים. כשהגיעו לרובנו היא מצאה עבודה ושמרה על קשר מכתבים הדוק עם יעקב. לפתע חלתה בטיפוס וגופה החלש לא הצליח להתגבר על המחלה. לאה נפטרה בבית החולים ברובנו. יהי זכרה ברוך.

היינו חמישה: דבורה הקטנה, אחותי לאה ואנכי, חברי הטוב יוסף ומשה בן אחותו. הדוד מאלק ואשתו היו אנשים מיוחדים, טובי לב ושמחים. הגברת מאלק התייחסה אלינו כאילו היינו ילדים שלה. היא דאגה לנו וטיפלה בנו במסירות.

פגשתי אותה אחרי המלחמה, כשחזרתי מהצבא האדום בשנת 1946.

שניהם, ולעיתים גם בנם, נהגו לבוא אלינו למקלט להביא לנו אוכל ולספר לנו חדשות מהחזית. הם גם דאגו לנו לתעסוקה. הם לימדו את יוסף ואותי להכין וודקה, או כפי שהם קראו לה סמי גון, שפירושו "תוצרת עצמית". את הוודקה הכנו מסלק סוכר אותו גירדנו על פומפיה. לאחר תהליך שארך כמה ימים התקבל סמוגון נקי אותו אפשר היה לשתות בהנאה.

יעקב נפטר ב ד' באב תשנ"ו ולא זכה להשלים את סיפורו.

סוף דבר רשמה רעייתו מרים:

בתחילת פברואר 1944 כבשו הרוסים את האזור, הגרמנים נסוגו והחמשה זכו לצאת מהמקלט האחרון אל החופש, לאחר 18 חודשים של תלאות וייסורים.

הם הגיעו לרובנו והצטרפו אל ניצולים נוספים שהגיעו לשם והתגוררו יחד בבית אחד.

כמו צעירים רבים נוספים, גויס יעקב לצבא האדום, לחם בשורותיו נגד הגרמנים ונפצע

מזכרונותיי משה מרשלק רשפים, 2004

נכנסו לעיר ואנחנו נהפכנו לאזרחים סובייטים.

באותה שנה הלכתי לפני הלימודים לבית הכנסת לומר "קדיש" על אימא. היה שם חזן בשם צימרמן ששמע אותי והזמין אותי לבוא למקהלת בית הכנסת.

מאז התחלתי לחבב שירה בידיש, ברוסית וגם בעברית.

אהבנו ללכת למשחקי כדורגל. הייתה שם קבוצה פולנית בשם POGO'N והקבוצה היהודית - "חשמונאים". כמוכן שתמיד היינו בעד היהודים. ברובנה היה נהר ובו היינו שוחים. בעיירתנו הקטנה רוקיטנו היה נהר קטן יותר, המים בו היו שחורים כצבע האדמה והיו במים הרבה "פיאזוקעס" - עלוקות שהיו נדבקות אלינו. עוד לא ידענו לשחות, אז עשינו את עצמנו כאילו שוחים, ובעצם הלכנו ברגל במים הרדודים ולא בעמוקים.

בנהר בוג למדתי לשחות, כשנפלנו למערבולת מתוך גיגית. הייתי עם חברים בתוך גיגית והיא התהפכה. עשינו הרבה תנועות בידיים וברגלים, צעקנו לעזרה ובאו שחיניים להציל אותנו.

בשנת 1941 נסענו אני, אחי משה ואחותי שושנה לחופשת לימודים בעיירה רוקיטנו לקרובי משפחה. התארחנו אצל דודי ליפשה והרשל גרינברג, ושם הייתה הסבתא חנה פיק שטיפלה בנו.

היינו שם זמן קצר, כי פרצה המלחמה הגדולה בין גרמניה לבין רוסיה הסובייטית באותה שנה.

כך נקלענו לגטו תחת שלטון הגרמנים ולא ידענו מה גורל המשפחה ברובנה.

אח"כ הסתבר לי שאבא לקח את שני אחיי - מרדכי ואהרון, הושיב אותם על תותח סובייטי וברח לרוסיה. הוא נשאר בחיים יחד

נולדתי בעיר רוקיטנו (כעת אוקראינה המערבית) כאזרח פולני, בערב פסח 1928, בן בכור להורי, ברוך בן יצחק איזיק מרשלק ואמי, פסיה פיק בתם של משה וחנה פיק. לא הכרתי את סבי, אביה של אמי, אך סבתא חנה, אמה של אמי, היא שגידלה אותנו, הילדים. אמי הייתה תופרת מפורסמת בעיר והייתה עסוקה בתפירה רוב הזמן, ואמה עזרה לה בגידול הילדים. גרנו כל הזמן בדירות שכורות ועברנו בכל פעם לדירה אחרת. חיינו בדוחק, ולא היה מספיק כסף לשכר דירה וגם לכלכלה, אך הייתה לנו עוזרת בית גויה מהכפרים בסביבה.

אבא היה תופר כובעי פרווה ומעילי פרווה. אחותי שושנה ואחיי, מרדכי ואהרון, נולדו אחרי.

בשלב מסוים קנינו בית משלנו והיינו מאושרים. הלכנו לבית ספר "תרבות", למדנו עברית ופולנית וחלמנו על ארץ ישראל שלנו.

עזרתי לאבא לבנות רפת עבור הפרה שנתנה חלב טוב, שממנו הכינו גבינה, שמנת וחמאה. הייתה לנו גם חלקת אדמה בה גדלו עצי פרי וגן ירק.

כשאימא חלתה היה בקושי רופא אחד בכל העיר, וגם תרופות חדשות לא היו, לכן לא ניתן היה להציל אותה. הכול נהרס לאחר מותה של אימא.

אבא נשאר לדאוג לנו, ועברנו לגור ברובנה - עיר גדולה יותר (עיר המחוז). שם אבא התחתן עם אלמנה בשם בליומה שהיה לה בן מנישואים קודמים, שמריהו ממשפחת סוראצ'וק.

חיינו יחד בדירה ברחוב הראשי ה-3 במאי (שעם הכיבוש הרוסי ב-1939 נהפך לרחוב ע"ש סטאלין). שוב הלכתי לבית ספר "תרבות" עד שפרצה המלחמה, הסובייטים

לקחת את המגפיים שלהם.

היהודים אספו זהב ככופר נפש עבור הגרמנים כי האמינו שאצלנו זה לא יקרה. ביי"ג באלול תש"ב, 26.8.1942 הגיע הצו להתאסף בכיכר השוק לספירת האוכלוסייה היהודית ברוקיטנו. היינו מוקפים ע"י הגרמנים והאוקראינים. הם ספרו והפרידו בין גברים לנשים ואז התחילו את ההרג. לפני כן שמענו צעקה של אישה - "הולכים להרוג אותנו, בירחו יהודים." רצתי בטירוף לכיוון פסי הרכבת, שם המתינו לנו הקרונות לשם הובלה לסארני להוצאה להורג. אני רצתי לכיוון סארני לאורך פסי הרכבת ואחר כך סטינו (ברחו עוד הרבה יהודים) לכיוון היערות. בדרך פגשתי שוטר אוקראיני צעיר. הוא תפס אותי ורצה להרגני. הוא אחז באקדח גרמני והיה לו כבר כדור בקנה. אמרתי לו שייקח את המגפיים שלי. כשהוא התכופף הייתה לי הזדמנות בלתי חוזרת, ואינני יודע איך היו בי העזה וכוח להתגבר עליו. חבטתי בראשו באגרוף והוא התעלף, לקחתי את אקדחו ויריתי בראשו. זאת הייתה ההזדמנות שלי להישאר בחיים.

רצתי כל עוד רוחי בי תוך כדי עקיפת הכפרים לכיוון הכפרים בליגוב וטאטינה. שם פגשתי עוד יהודים, חברים יותר מבוגרים: שעפסל, מאיר, רב אהרון רזניק ובנו ישעיהו שהיה חולה שחפת ונפטר ביער. קברנו אותו שם והרב רזניק הצדיק את הדין: "יותר טוב מיתה רגילה מאשר מידי מרצחים."

היינו ביער, בתוך ביצות, שם הבערנו מדורה שהייתה בשבילנו הבית. אכלנו מכל הבא ליד, ממה שהיה ביער. גנבנו תפוחי אדמה מהשדות ובנוסף לכך היינו הולכים לבקש אוכל מהאיכרים שחיו בחוטרים של בליגוב. אני עבדתי אצל איכר בשם פאבלו ושם אביו זנקו, היינו מסובבים את אבני הריחיים הפרימיטיביות בשביל לטחון קמח. את התבואה בגורן דשנו במקלות.

עם הבנים שהיו בקולחוז באזור הוולגה. אבא גויס לצבא האדום והשתתף בקרבות על יד סטלינגרד, והילדים היו בבית ילדים, סבלו מרעב וגם קיבלו הרבה מכות. הבן דוד שלנו, פסח מרשלק ז"ל, ברח יחד עימם לרוסיה והגן עליהם.

כשאבא בא לקולחוז לבקר את הילדים, האשימו אותו בעריקה והכניסו אותו למחנה הסגר עד גמר המלחמה ב-1945. כשהשתחרר הגיע ארצה והקים משפחה חדשה.

בגטו הגרמנים התעללו ביהודים והרגו בהם ללא רחם. בהתחלה הכניסו הרבה משפחות למעט בתים ולקחו כופר נפש מכולם. לאחר מכן הרעיבו את כולם, והיציאה מהגטו הייתה אסורה. הם לקחו הרבה אנשים לעבודה. הצעירים עבדו בעבודת פרך, בעיקר בחפירות ובתיקון פסי רכבת.

ההשפלה הייתה טוטאלית - הסתובבנו עם טלאי צהוב על הבגדים ואסור היה ללכת על המדרכות, אלא אך ורק באמצע הכביש עם השוורים והסוסים. כשגרמני התקרב היה צריך להוריד את הכובע.

הם התכוונו להרוג את כל היהודים, זה היה צו של היטלר ומרעיו.

הייתה להם הרבה עזרה מצד האוקראינים והפולנים האנטישמים, שבשמחה עשו בנו פוגרומים אפילו עוד לפני בואם של הגרמנים לעיר, ואחר כך השתתפו בהרג היהודים.

כשילד פולני הרביץ לי בשוט התקוממתי והשבתי לו כגמולו במקל אלון. הסתבר שגם שברתי לו רגל, ועל כן הייתי צריך להסתתר בעליית הגג של דודי. משפחתו של הילד התלוננה וקיבלתי מכות במשטרה "האוקראינית גרמנית פולנית".

אח"כ קרה הגרוע מכל. בערב יום כיפור סיפרה דודתי ליפשה בבכי שמחר הגרמנים מתכוונים להרוג את כל היהודים, כי מחר האקציה. היא שמעה את זה מפי פולנים ששמעו מפי גרמנים שבאו לסנדלר השכן

הכשרה וחצינו גבולות על מנת לעלות לארץ.

אבא ברוך (אשר נפטר בארץ בחולון בגיל 84) ושני אחיי הגיעו מרוסיה.

בשנת 1950 התחתנתי עם סימה דייטשמן בקיבוץ רשפים ומאז אנו חיים בו.

בשנת 2005 איבדנו את נכדנו היקר זיו, בנם של בתנו גילה ובעלה נפתלי קראוס, שנהרג בעת שירותו בצה"ל.

עברנו תקופה חלוצית בארץ, ידענו מלחמות ואבל. נקווה שעוד יגיעו זמנים טובים יותר של שלום ואחוה.

שמות בני משפחתי הנספים:

בגטו רוקיטנו נרצח דודי אלתר פיק בהוצאה להורג פומבית, על כך שבשנת 1939 תפס מצנחנים גרמניים ומסר אותם לצבא הפולני. לא עזרו תחנוניה של אמו, חנה פיק, והוא הוצא להורג עוד בטרם החלה ההשמדה ההמונית ע"י הגרמנים.

אשתו באבל פיק בנו משה פיק ובתו שרה פיק נרצחו אף הם.

אחותי שושנה מרשלק נרצחה בסביבת יערות רוקיטנו לאחר שברחה.

דודי הרשל גרינברג נרצח בסארני יחד עם אביו אברהם יצחק, אמו אסתר גרינברג ובן דודי זאב (וועלוול) גרינברג.

סבתי חנה פיק נרצחה ברוקיטנו.

בברזנה נרצחה משפחת אחיו של אבא שלי - אליהו מרשלק.

במזיריץ' נרצחו סבא שלי - אייזיק יצחק מרשלק והמשפחה.

דודתי ליפשה נרצחה באזור הכפרים.

בנה ישראל גרינברג נפל כחייל בצבא האדום.

הכול תמורת אוכל בלבד.

בחיפושינו אחר הפרטיזנים נתקלנו בבאנדורובצים בולבוצים שבאו ליערות להרוג יהודים, וניצלנו בנס.

הסתתרנו בין העצים ביער. אח"כ באו הפרטיזנים ושני חברים מבוגרים יותר, שעפסל ומאיר - אלה היו הפרטיזנים של קובפאק.

היו עוד הרבה פרטיזנים בסביבה שנדדו ממקום למקום כדי להילחם בגרמנים ובעוזריהם. הייתי מורה דרך לקבוצות האלה, ואח"כ גם נלחמנו ביחד. רכבות ירדו מהפסים והיו גם הפצצות של מטוסים גרמניים, אך גם מטוסים רוסיים הגיעו לעזור לפרטיזנים, עד שהחזית הרוסית הגיעה אלינו והביסה את הגרמנים.

בחורף 1944 חזרתי לעיירה לחפש את מי שנשאר מהקרובים. גיליתי שאחותי שושנה נהרגה ביערות, הדודים הרשל וליפשה שהצליחו לברוח, נהרגו ע"י האוקראינים, הדודים האחרים, בניהם ובנותיהם נהרגו ע"י האוקראינים וגם הסבתא חנה.

נשארה רק שארית הפליטה וכאלה שברחו לרוסיה, כמו אבי ושני אחיי. גם בני דודים הגיעו מרוסיה - שתי אחיות, חיה ורחל גרינברג. רחל הגיעה עם בעלה יהודה פרידמן ועם בתם. כיום הם חיים בארגנטינה. חיה ברוורמן חיה עם בעלה ומשפחתה המורחבת באמריקה.

זמן קצר חיינו ברוקיטנו ועבדנו למחייתנו. כשניתן ההיתר לנסוע לפולין, עזבנו את העיר והגענו לעיר ביטום. שם עזבתי את הבנות דודות והצטרפתי לקיבוץ הכשרה. עם הקיבוץ עברנו לגרמניה, הקמנו גרעיני

דאמויות בעיירה

זלמן השוחט - זלמן דער שוחט אברהם אפלבוים

פעמים רבות בקרתי בביתו של ר' זלמן השוחט כאשר הבאתי עופות לשחיטה. למרות הדלות שניכרה מכל פינה, היה הבית תמיד נקי להפליא, הקירות הבהיקו מלובן, רצפת החמר ללא רבב, וריחות התבשילים מילאו את הבית.

אשתו, אף היא נמוכת קומה, שמנמנות וחייכנית, תמיד טרודה במשק הבית ומטופלת בילדים קטנים.

אהבתי להתבונן בהכנות שהיה עושה לקראת השחיטה: פתיחת נרתיק החלף, החלקה, השחזה, בדיקת הלהב בציפורנו וכו' וכו'.

שוחט מיומן, בעל מקצוע מעולה ושמח בחלקו היה ר' זלמן.

עם חילופי השלטון בשנת 1939 נפגעו קשות הפרנסות המסורתיות של יהודי העיירה, ובעיקר נפגע מעמד אנשי הדת - כלי הקודש.

התמונה האחרונה של ר' זלמן נחרתה בזיכרוני, כאשר ראיתיו משמש כשומר באתר בנייה לסירות עץ ליד הנהר סטיר בקיץ 1940, שעה שקבוצת נערים גויים הציקו לו, והוא התגונן בהנפת ידיו הקצרות כשכנפות הקפוטה שלו מתנופפות ברוח.

גורל משפחת השוחט ר' זלמן היה כגורלם הטראגי של כל יהודי העיירה רפאלובקה והסביבה. ר' זלמן, אשתו וילדיו הפעוטים נספו בגבעת באכוב שליד הכפר סוכובליה, בט"ז אלול תש"ב, 29.8.1942.

יהי זכרם ברוך!

הערת המחבר:

את הפרטים אודות הקשר של ר' זלמן השוחט עם העיירה מאלי-סלישצ'ה מסר לי ידידי, שמואל לידרמן ז"ל, יליד עיירה זו.

לאחר פטירתו של רב העיירה מאלי-סלישצ'ה, השוכנת בקרבת העיר קוסטופול, מונה לכהונה זו רב צעיר, ר' לייזער קליינר המלומד, שנישא לבתו של הרב שהלך לעולמו.

לרב הצעיר ולרעייתו נולדו שש בנות. ר' זלמן, בנו של הרב הישיש שנפטר, למד בישיבה והוסמך כשוחט ובודק - שו"ב. בתחילת שנות השלושים, כאשר חסידי דליובישיי ברפאלובקה הישנה חיפשו שוחט, התייצב ר' זלמן למלא את תפקיד השוחט בעיירה ובה הקים גם את משפחתו.

בני העיירה רפאלובקה הישנה, חסידי הרבי מלובישיי, שחטו את עופותיהם אצל זלמן השוחט, והקצבים שחטו אצלו ראשי בקר. חסידי הרבי מסטפן, שחטו את בעלי הכנף אצל ר' לייבל דער שוחט - השוחט, לייבל שטרק.

נמוך קומה היה ר' זלמן השוחט, עטור זקן שחור וסמך, שמנמן, עם עיניים מבריקות, פנים מחייכות ולחיים אדומות. תמיד היה לבוש קפוטה ומגבעת שחורה (קפליוש) לראשו.

היה לו לזלמן קול ערב, וידע ניגונים חסידיים, אותם היה משמיע ברוב עוצמה וסלסולים, בעיקר בשלוש הסעודות בשבתות, וכן בין מנחה למעריב בבית הכנסת של חסידי ליובישיי, שהיה מול ביתו. באותו בית כנסת הוא שימש גם כבעל תוקע בשופר בימים הנוראים.

ביתו הצנוע שהיה עשוי קורות עץ ומכוסה בגג מקש, נמצא בחלק המזרחי של העיירה - "אינטער דעם בארג" (מתחת להר), לא הרחק מביתה של הדודה באסיע-רחל, אחות סבי, מרדכי ז"ל, ובקרבת ביתם של משפחת קצאן, בוני המצבות.

הדיין הזקן - "דער אלטער דיין" אברהם אפלבוים

לעיתים ישן אליהו בביתו של הדיין כאשר נזקק לעזרתו. אמו של אליהו בישלה מידי פעם מרק בשביל הדיין והביאה לביתו.

הדיין הזקן התפלל קבוע בבית הכנסת של חסידי "ליובשיי", ליבשייער שיל, שהיה קרוב יותר למקום מגוריו מאשר בית הכנסת של חסידי "סטפאן", סטעפאניער שיל. מושבו הקבוע בבית הכנסת היה על הספסל במזרח, מאחורי העמוד של בעל התפילה, ותמיד ספר ש"ס-גמרא בידו.

הוא לא דרש דרשות ולא הטיף מוסר לציבור, מתוך ידיעה והבנה שאין נחיצות בזה, בקהילה של העיירה.

לעומת זאת, בערבי שבתות בין יציאת השבת וכניסת החולין, היה מתיישב ליד המניין שערך שלוש סעודות ושינן עמם דברי תורה. לימודי קודש והלכות נהג ללמד בביתו, לתוך הלילה, לאור עמום של עשית מפויחת.

בשבת של קיץ 1933 - התרצ"ג, בשעת התפילה חש הדיין הזקן חולשה. מתפללים מבית הכנסת ליוו אותו לביתו. במוצאי שבת הספיק לעשות הבדלה, עלה למשכבו ולא קם יותר. מותו בגיל מופלג, מות נשיקה, כראוי לצדיק, ואכן כזה היה. הידיעה בדבר פטירתו של הדיין פשטה בכל העיירה עוד באותו ערב של מוצאי שבת.

למחרת היום, יום ראשון, נערכה הלווייתו של הדיין הזקן. כל התושבים היהודים - גברים, נשים וילדים, התכנסו ליד בית הכנסת של "ליובשיי" כדי לתת כבוד אחרון לצדיק שהלך לעולמו.

על כתפי גברים הובאה "המיטה", עשויה מוטות עץ קשורים בחבלים בלבד, כנהוג אצלנו עפ"י המסורת שעל פיה אין תוקעים מסמרים במיטת המת. מכובדי העיירה ספדו לדיין, נאמרו פרקי תהילים וקדיש,

מאנשי הרוח והתורה של העיירה רפאלובקה הישנה, נציין את דמותו המסתורית של הדיין הזקן אשר שרת בענווה את הקהילה הקטנה שלנו שנים רבות. "דער אלטער דיין", כך קראו לו בני העירה מבלי לציין את שמו שנשאר עלום לרובנו.

למעשה הוא היה הרב שלנו.

נמוך קומה היה, כחוש, עם זקן לבן. נערים גויים שהציקו לעוברי אורח יהודים, לא העזו להציק לדיין.

ביתו נמצא בסמטת העפר העולה לכיוון ההר שבמזרח, מול הבית של אייזיק הסנדלר, אייזיק דער שיסטער.

הבית, בקתה ישנה מטה ליפול, עשויה מקורות עץ חשופות, אפשר היה לגעת באלומות הקש בו היה מצופה הגג. פנים הבית - רצפת חמר, תנור לבנים אופייני כפרי, חדרון נבדל בוילון והדלות משוועת מכל פינה.

הדיין ואשתו חיו בעוני ובצניעות. הפרנסה הייתה דחוקה: מעט ממכירת שמרים לאפיית חלות לשבת לבעלעבוסטעס, כמה פרוטות בעד פסיקה בענייני כשרות וממתן בסתר. לעיתים רחוקות ערך גיטין, לרוב לזוגות מכפרי הסביבה וממקומות שאין בהם נהר. לפי המסורת את הגט ניתן לערוך רק במקום שיש בו נהר, ועיירתנו כידוע שוכנת ליד נהר שהוא הנהר "סטיר". כמו כן היה עורך דין תורה בין בעלי מריבה ואף זה לעיתים רחוקות מאד.

אליהו שוורצבלט, בנו של השכן אייזיק הסנדלר, מספר כי סייע רבות לדיין הזקן שחי בבדידות. הוא היה חוטב בשבילו עצים להסקת הבית, מלווה את הדיין לרוקח המקומי, יעקב בס, לבקש ממנו מרפא למכאוביו, על פי מרשמים הרשומים בפנקסו.

לשמש כרב העיירה. כמו רוב התושבים היהודים הוא נספה ב 1942 יחד עם רעייתו, ילדיו וחותרו הרב מלומאז, דאר לאמאזער רב, בקבר האחים בגבעת באכוב. במסעות השורשים לרפאלובקה עלינו לקבר אבות בבית העלמין של עיירתנו, שם נקבר "הדיין הזקן" חורש אורנים צומח על הגבעה. אין גדר, ונותרו שם רק מעט מצבות, בחלקן שלמות, עם האוירים ועם הכתובות בשפה העברית.

הערת המחבר: הדברים נכתבו על יסוד חוויות אישיות ומתוך רשימות שערך בן דודי מורי, אריה ידושליב, ובהן תיאור דמויות ואישים מרפאלובקה הישנה.

הקהל מלמל תפילה ורבים מחו דמעה. מסע ההלוויה התנהל באיטיות ברגל, בדרך העפר עד לגבעה המשקיפה על העיירה, שם נמצא בית העלמין. בראש המסע צעד השמש, בונה המצבות, מוטל קצאן, בידו סיר חרס לאיסוף תרומות ובקול רם חזר והשמיע את הפסוק "צדקה תציל ממות". הפרוטות שנאספו בסיר צלצלו כפעמונים קטנים לאורך כל המסע.

רבים מבני העיירה שמנתה מעל 300 נפש, ליוו את הדיין הצדיק בדרכו האחרונה למנוחת עולמים.

זכותו תגן עלינו ויהא זכרו ברוך.

לאחר מות "הדיין הזקן" נבחר הרב פסמיניק

זר קהילת רפאלובקה, תש"ע

המוזיאון הכפרי בעיירה רפאלובקה הישנה אברהם אפלבוים

של העיירות רפאלובקה והסביבה. אך הוא מתייחס בעיקר לתקופה של המאה ה-20, וכתוב בשפה העברית.

בזמנו נועצתי בעניין עם אחי שמואל ז"ל, ודעתו הייתה חיובית לרעיון זה. הפצתי את מכתבה של סוּטלנה לוטאי בין קבוצה של יוצאי העיירה. למרות הרתיעה והלבטים נרתמתי למשימה, מתוך הערכה לפניית הכנות של היוזמים, והרצון הנחוץ של מנהלת המוזיאון לתעד ולשמר פרטים על קהילה יהודית קטנה שהושמדה בשואה - שהיא כשלעצמה תופעה חריגה במחוזותיהם.

כך מצאתי עצמי שקוע בעשייה, כמיטב יכולתי, ומשך כמה שנים העברתי למוזיאון ברפאלובקה הישנה חומר שרובו כתוב בשפה הרוסית: רשימות, תרשימים, נתונים, מאמרים, תמונות, תשמישי קדושה - יודאיקה, חומר שפורסם באתר האינטרנט של משפחת דקלבוים בקנדה וארה"ב, ובנוסף רשימות שהתקבלו מפניה בס ואלכסנדר שריד.

לצורך העניין אני מקיים קשר הדוק בחליפת מכתבים עם הגב' סוּטלנה לוטאי, וידעתי גם על הקשיים האישיים והציבוריים שלה בארגון התצוגה שם. בחול המועד סוכות שאך זה חלף, קבלתי ממנה דיסק ובו צילומים מפינת ההנצחה שבמוזיאון הכפר. במכתב המלווה כותבת סוּטלנה כי התצוגה של הפרק היהודי נמצאת זמנית בחדר של כיתת בית הספר, קיימת הבטחה להעביר אותה למקום קבוע, והיא תאוחסן בוויטרינה מיוחדת.

אני מאד מרוצה מכך שהבטחתם של יוזמי הפרויקט התגשמה, ויחד עם זאת מלווה אותי

לפני שבע שנים העביר אלי עיתונאי בשם ליאוניד קוגן, החי כעת בגרמניה, מכתב מאת מנהל בית הספר ברפאלובקה הישנה. במכתבו זה ביקש המנהל, מר גוריק, לעזור להם ליצור קשר עם יהודים, שרידי העיירה, על מנת לקבל מהם חומר ופרטים אודות הקהילה היהודית שהתקיימה במקום לאורך כמה מאות שנים. לא נותר כל תיעוד וזכר לקהילה, למעט מספר מצבות שנותרו בבית העלמין שלה.

את החומר על חיי האוכלוסייה היהודית הם מבקשים לשמר ולהציג במוזיאון של הכפר, המצוי בשלבי הקמה.

לא עברו חודשיים וקיבלתי מכתב נוסף מאוקראינה, הפעם מהמנהלת של המוזיאון בכפר, הגב' סוּטלנה לוטאי. במכתבה הסבירה את מטרת הפנייה, תוך הדגשה כי "להיסטוריה של הקהילה היהודית ברפאלובקה יש קשר ישיר להיסטוריה של הכפר, ולצורה הדפים האלה חסרים." היא ביקשה לעזור לה ליצור קשר עם יוצאי העיירה בישראל, על מנת לקבל מהם חומר ופרטים על חיי היהודים בכפר, כדי להשלים את התיעוד החסר במוזיאון.

למרות הפנייה הנרגשת והאדיבה, היו לי ספקות לגבי הרעיון של מסירת פרטים וחומרים כתובים, שתוכנם לרוב טעון ושלוב באירועים הטרגיים שסופם חורבן ואובדן יקירינו. במכתב התשובה שלי למנהלת המוזיאון, רשמתי מקצת מלבטי, ציינתי את הקשיים באיסוף החומר באופן מסודר, ובחוסר של רישום רציף על חיי האוכלוסייה היהודית לאורך שלוש מאות שנים. החומר המשמעותי ביותר מרוכז כעת בספר הזיכרון

בעיירות אחרות ברחבי ווהלין, בהן נכחדו בשואה הקהילות היהודיות. אני מצרף את אחת התמונות של פינת ההנצחה. זוהי הזדמנות לאלה מאתנו, אשר מחזיקים במסמכים, תמונות, רשימות ופריטים רלבנטיים, להעבירם למוזיאון ברפאלובקה הישנה - כנדבך נוסף לעדות ולהנצחה של יקירינו שנספו בשואה.

תחושת עצב - 70 שנה אחרי מות הקדושים. לאחר שראיתי את התמונות, טלפנתי אל הגב' סוּטלנא ובהתרגשות בקשתי למסור תודה ממני, ומאלה שחיים עמנו בישראל, לה גם למנהל בית הספר, על פועלם לתיעוד חיי האוכלוסייה היהודית במוזיאון הכפר. מסרתי לה גם את הערכתי על ההתמדה ועל הנחישות שלה בהשגת המטרה. ציינתי גם, שפועלה יכול לשמש דוגמא לבתי ספר

פינת הנצחה של יהדות רפאלובקה הישנה
בכפר רפאלובקה הישנה - 2012 תשע"ג

ווהלין אים פותחים

הפנייה לרוחות מאת ראובן רברמן - טרוביץ מתוך ספרו: "זמן התהפוכות" בהוצאת טרקלין בע"מ והמשורר תש"ן 1990

ממרכז העיירה גולחו הבתים
מאדמה רוויה דם יהודים
שם בני רוצחים בהתפעלות מספרים
איך אבות אבותיהם ערפו ראשים.

הרחוב היהודי נהפך למדבר
בבתינו זרים גרים זה מכבר
ועוברי אורח לובשי מסכות
כאילו הופיעו בחלום בלהות

הו, רוחות ריגול שממערכה חזרו,
ספרו לכולם איך אחיי שם עונו
רעיי האהובים, כל בני עמי,
שלי, שלי, אותם אשא בדמי.

הנותר עוד מישהו או כולם כבר אבדו?
הגם כל ילדינו לעשן נהפכו?
הכנשירת העלים בשלכת הסתיו
ככבשים הלכו הם אחרי האב?

אך הרוחות שותקות, מסרבות לספר
ורק העצים היבשים מוכנים לאשר
בהושטת צוואר בדומה לאנשים
שבתאי הגזים מתו זקופים.

הם זוכרים היטב גובה העשן
שבלע משפחות על ביתן הישן
ענני עשן על פני תינוקות
לכחול השמים היתמרו רכבות.

ואילו שוב ביקרתי בבית אבי
היימצא אדם שיצא לקראתי,
היימצא ידיד שכן או גואל
על שכמו אוכל מרה להתאבל?

גם הפלאחית הזקנה שהעזה בנעוריה
לסכן חיים למען ניצוליה
עדיין מפחדת לגלות ברבים
איך הצליחה להחביא תשעה-עשר יהודים.

היא שוקלת דבריה ורומזת על-פי רוב,
שהסכנה עדיין מרחפת ברחוב,
שאותם רוצחים שארבו לחייהם
עדיין מציצים לנעשה בבתייהם.

היא ממאנת לספק רצון ניצוליה
להעלותן על קברות אבות אבותיהן
ועל אף המתנות שהרעיפו עליה
כלל לא מתלהבת מאצילות מעשיה.

גם הרשויות מסרבות לאשר ביקורים
בעיירות שם הושמדו המוני יהודים
לא השאירו ברירה לאלמנות רדזיביל
אלא להתגנב בחשאי, על אחריותן להעפיל.

פרט לבתים נפולים לא מצאו שום דבר
מתוך נעוריהן סימן לא נשאר
בבית המדרש הישן במרכז הכרך
לא מתעמקים עוד ב"תוספות" מסובך
הסוחרים לא ממתינים לפסק-דין תורה
והאישה עם התרנגולת - לפסיקה בשאלה.

רק העורב השחור בראש המצבה
שליווה את כולם בדרכם האחרונה
מנדנד בראשו ומגמגם בלשון
מזכיר לכולנו רצונם האחרון...

ומעל פני הגשר ברוח צורב,
כשבראשיהן מהדהדת קריאת העורב
חזרו הן עם נשירת עלי השלכת
ממקום שם הזמן עמד מלכת.

אילו לאסוף אנחות וגניחות
של אלפי אימהות בתוך הגטאות
דמעות שניגרו וריככו האדמה
ודם שנשפך כמים בזרימה.

או אז שמעו רעמים אדירים
ההופכים דמעות לאוקיינוסים מלוחים
ומדם שהוקז מעם עתיק,
ים אדמדם סמך ודביק.

זר קהילות איוול-טראווי, תשע"ג

זר לזכר ארז טא 316'1, תשע"ג

זר קהילת דאנה, תשע"ג

שירים מלכה נתנוזן

עם אלהים מת בזרועותי
בעיר זרה
הולכת
ושרה

בביתנו נעצר הזמן

בביתנו נעצר הזמן
בט"ו אלול תש"ב
והכה
כמו פעמוני הכנסיה
בכינו את השנים
על
הילדות
שלא

תחת עץ השקדיה

סוס העץ שלי נהרג
באוקראינה
גם הבבה
ואין בי דרך עוקפת
לאסוף
את צבעי הפסטיבל
לישן
תחת עץ השקדיה

*

מלבוש האפר
שלך
עור גופי
כמו לא נוצרתי
למהות אחרת

מול גיא ההריגה

כאן במקום הזה
אלהים פוסע עם השטן שלוב זרוע
וכמו עץ האשור המקלף
רקנתי
מול גיא ההריגה

אנקולים בצוארי

איש בגוף רעהו
רק ידיהם הדקות
אנקולים בצוארי
הדשא הבוהק פוצע את עיני
תלולית בגבעת המות
מול הריק -
אלפי עינים בוערות
בגרונתי

קבר האחים בלודביפול

עיני אחי
כבאר
בטרם נקרו
ועיני אחותי
אכמנות שחרות בגשם

קינה

רואה אותך אבי
לבוש גוילים
נוסק אל היכלות לא לי
ואני

בובות

בְּבֵה תַכְלֵת עֵינִים
מִקְטֻלֶּגֶת וּסְדוּרָה
בְּעֶרְמָה
אִין יִלְדָּה בְּכַף יָדָה
בְּלֹא אִישׁ אֲשֶׁר יִקְרָא בְּשִׁמָּה
יִלְדָּה שְׁחוּרֵת שְׁפָתִים
נְעֶרְמָה וּמִסְפָּרָה
עַד יָבוֹא אָבִיב וְשִׁבְלִים יָבוֹאוּ
בְּגוּפָה

אִין אָגַע בִּיסוּרִים שְׁאִין לָהֶם שְׁעוֹר
אִין אֶפְקִיעַ שְׁאוֹל שְׁאִינְנוּ שְׁלִי
וְאִנִּי רַק עוֹבֵר אֶרֶץ בְּפִרוּזְדוּרִי הַצֶּעֱקָה
שְׁלָכֶם

זר קהילת לאנזיפול, תשע"ג

זר קהילת סרניק, תשע"ג

זר קהילת מרז'יץ, תשע"ג

האפיקומן גדי נפיר

כינה "קוטיה שלי". מענפי הערמון הכין תיבה שכל דפנותיה לוטשו והוספגו בשמן פשתן להגנתם מכל ריקבון ועש וחרט עליה "אדמת ירושלים". את התיבה הצפין מעין רואה, בבוידם המשפחתי.

באמצע אפריל הודיעה אסתרקה שקיבלה תאריך עלייה לארץ ב 4.5.35. כל בני בית מוסמן רגשו ושמחו, אך בלב פנימה הייתה אווירה של מתח וצפייה. איך תסתדר, במה תפרנס עצמה, מי יהיו חבריה? בהכשרה, שבה הוכנה לעלייה, הייתה מוכרת כאישה יפה מאד, דקת גוף, נקיה ומסודרת, חברה טובה בקיבוץ לכל חברה ופעילה בנושאים חברתיים פנימיים. הייתה לה אוזן קשבת לצרותיהם של אחרים, וכאלו לא חסרו. הוריה החליטו כי את הסדר המתקרב יערכו בחברת כל בני משפחתם, שכללה כ 20 איש, מהם ארבעה נכדים. סבתא הייתה אחראית על הכנת כל המאכלים המיוחדים הממולאים בבשר טחון, בכבד קצוץ, בירקות, ובתפוחי אדמה עם בצלים, פשטידות, רגל קרושה ושאר מטעמי חג. אבא רכז את השולחנות והכיסאות. במהלך ההכנות פרש סבא הצידה והכין בסוד את המתנות למוצאי האפיקומן - ארבעת נכדיו.

הוא הושיב בראש השולחן את הוריו וצייד את כולם בהגדה בעברית, עם ציורים עליזים מארץ ישראל של קיבוץ ומושב של עיר ועיירה. ההגדה שהייתה רצופה בשירים מארץ ישראל, הודפסה בירושלים ונקנתה בשנת 1920 בוורשה, בחנותו של לוי אפשטיין. לפני תחילת הסדר חבש סבא כיפה, מעליה הניח את האפיקומן שבצע ממצה מיוחדת,

הצללים החלו להתארך ב 21.3.35, יום השוויון. האביב היה בפתח, חג הפסח התקרב. פני אנשי העיירה החלו להסיר את החורף הכבד שהוטבע בהם ולהמיס לתוכם ניצני אביב. השלג החל להפשיר מעל הגבעות המקיפות את העיירה אוזיראן, מקום הולדתה, ילדותה ונעוריה של אמי אסתר, לבית מוסמן. אבני הכביש המוליך אל אוזיראן מעיירת המחוז רובנה, החלו לבצבץ בין מלבני השלג שכיסו אותן כל החורף. הייתה זו עיירה קטנה בוהלין, שמאות כמוה היו פרושות במרחב הזה. 40-50 אחוז מתושביהן היו יהודים והשאר גויים. היהודים עסקו מעט בחקלאות ויותר כבעלי מלאכה קטנים: סנדלרים, חייטים, נפחים, נגרים ועוד. מובן שבכל עיירה כזו היו מקצועות יהודיים: קצב כשר, מוהל, שדכן, מורה בחיידר.

סבא שלמה חיים, אביה של אמי, התפרנס מקניית פירות ומכירתם בשווקים ובחנויות מרכזיות.

בהיותו כבן 24, בשנת 1905 שירת סבי בצי הרוסי, כמלח על ספינה, ובמסגרת זו הגיע לירושלים. עברו מסע כזה היה בבחינת התגשמות חלום הדורות, לבקר בעיר הקודש. בתוך חפציו האישיים הייתה עמו שקית עשויה כותנה ארוגה בצפיפות, מאלו ששימשו אז לאריזת סוכר. הוא מילא אותה באדמת ירושלים והביאה אתו כשחזר לביתו באוזיראן. הכול נעשה בסודיות ואיש לא ידע על כך. רק להוריו הציג, בחרדת קודש, את השקית המלאה באדמת ירושלים.

הוא אסף ענפים מעץ הערמון שנטע בחצר הבית ביום בו נולדה אמי אסתר, אותה

האל. אסתרקה נוסעת להיות הראשונה ממשפחתנו שתחייה שם. אני מקווה שכולנו נגיע לשם אחריה."

הילדים קפצו משמחה ודברו בקול רם, גם המבוגרים התחבקו והתרגשו לרעיונו של סבא. אסתרקה לא יכלה להוציא מילה מפיה, והדמעות זרמו והרטיבו את חולצתה הלבנה והמגוהצת. הילדים פתחו את השקיות, חפנו את האדמה, הריחו אותה והעבירו את האדמה מיד ליד. סבא הוסיף: "כפי שהאפיקומן עשוי ממצה שנאפתה ממים ומקמח, שהם בסיס מזוננו, כך גם האדמה. היא כל כך בסיסית לאדם שאין חיים ללא אדמה, על אחת כמה וכמה אדמת ארץ ישראל לבני ישראל." הסדר הסתיים בשירת חד גדיא

ואחר כך קמו כולם לשירת התקווה. לאחר מספר ימים נסעה אסתרקה לנמל ומשם עלתה לארץ.

אחרי הסדר כבר לא זכתה לראות שוב איש מבני משפחתה רק אחיה הצעיר יעקב מוסמן, שרד והגיע לארץ.

וסגר עליו בכובע רחב שולים. במהלך הסדר עקבו אחריו הילדים לראות היכן החביא את האפיקומן, אך לא מצאו. הם הסתובבו סביבו ולא ראו כל דבר חריג. בשלב מסוים אמר חיליק צעיר הנכדים "אוי, סבא חובש כובע". זה לא היה מנהגו, כי תמיד חבש כיפה בלבד. הם הקיפוהו, אחזו יד ביד והחלו להסתובב מסביבו בקריאות כי יסיר את הכובע. כשהוריד את הכובע, התגלה האפיקומן. כולם צחקו ושמחו. סבא הציג בפניהם את התיבה השמורה ושלף מתוכה ארבע שקיות זהות בגודלן, רקומות ומקושטות. הוא נתן לכל ילד שקית והסביר: "השנה לא תקבלו כסף, אלא מתנה יקרה מכל כסף."

שקט השתרר וסבא המשיך "בשקיות שמתי לכם אדמה שהבאתי מירושלים, שהיא בחזקת חלום לכולנו. ברוסיה ישנן אדמות רבות, עשירות יותר ביכולתן להצמיח גידולים. אך זו אדמה שעליה הילכו נביאינו ואבותינו, זו האדמה שהיא שלנו. כולנו רוצים שוב לחיות שם כמצוות

זר קהילות אוקראינה-אליזיראן, תשע"ז

בר-מצווה גילה ברוך

הענקיים משחקים ברוך בליזובסקי, חיים וייסמן, מלך ומויש'לה, שנותרו יחידים מתוך כיתה של 50 ילדים. כל יום לאחר הלימודים, כשמזג האוויר נעים, הם משחקים בטארטק.

מויש'לה צנום, כובע לראשו. הוא כמעט בן 13, עוד כחודש ועשרה ימים יעלה לתורה. אביו הצליח למצוא לו זוג תפילין והתחיל ללמד אותו את הפרשה "פרשת יתרו". בכל ערב היו לומדים: מויש'לה מקשיב לאביו ואח"כ משנן את הפרשה שלו בעל-פה בניגון שאביו לימד אותו.

מאז שהיה בן שש חלם שיחגוג את בר-המצווה שלו בדיוק כמו שחגג אחיו, אלא שעכשיו הוא כבר ידע. הוא יעלה לתורה בלי סבים וסבתות, בלי דודים דודות, בלי כיבוד, בלי מוזיקה ובלי ריקודים... למרות זאת היה נרגש מאוד, מסתובב כבתוך חלום ומדמיין כיצד הוא מזמר את "פרשת יתרו". רואה את אמו במטפחת תחרה לבנה על ראשה ועיניה דומעות משמחה, ואת אביו מביט בו בגאווה. ובמגרש, תוך כדי משחק עם חבריו, הוא מזמזם את הניגון.

לפתע, בזווית עינו, הוא רואה את סיומה גנדלמן מגיע אליו בריצה. חסר נשימה, לבן כסיד, צועק: "מויש'לה בוא מה, אמא שלך קוראת לך". "למה? מה קרה?" וסיומה עונה: "לא יודע, בוא מהר!" בדרך מויש'לה שוב שואל את סיומה מה קרה, וזה עונה: "משהו קרה לאבא שלך". ליבו של מויש'לה פועם בחוזקה ורעד אווזו ברגליו. מרחוק הוא רואה את ביתו מוקף באנשים מהעיירה....

לפני המלחמה הייתה משפחת טרוסמן אחת המשפחות המכובדות בעיר. יחיאל טרוסמן היה איש עסקים מכובד שהעסיק תושבים

בעונת האביב הנעימה קר, אך השמש זורחת. השלגים כבר מפשירים ובאוויר התרגשות והמולה. בכל בוקר בשבוע זה מויש'לה בן השש פוקח את עיניו, שוכב במיטתו ומקשיב בהנאה ובשמחה לקול הדיבורים וההמולה בביתם ברוקיטנה שבווהלין, באוקראינה. סבתא תמה וסבא חיים, ההורים של אבא יחיאל, סבתא חוה וסבא אברהם, ההורים של אמא איטה, הגיעו אליהם להתארח ולחגוג איתם. דודותיו מצד אמו, חיה ורבקה, עובדות במטבח: מקלפות, חותכות, לשות ומרדדות.

הריחות משגעים: מתוקים מתערבבים בחריפות התבשילים. קומפוט, סירים ענקיים של צ'ולנט מבעבעים עם תפוחי אדמה, שעועית, בשר, קישקע וקיגל. כל טוב. חלות מתוקות, עוגיות הקיכלך הידועות, ממולאות בשוקולד, ריבה או סוכר, נמסות בפה....

ההכנות הן לכבוד בר-המצווה של יששכר, אחיו של מויש'לה. הדרשה, הקידוש, הארוחה, הריקודים והשירים שלא היו כמוהם מאז ועד היום.

מויש'לה חולם שגם לו תהיה חגיגת בר-מצווה מפוארת כמו לאחיו.

עברו שבע שנים. בינתיים נולדה מרים, אחותו הקטנה של מויש'לה. עליזה, אחותה של אמו, נסעה לפלשתין וכך ניצלה. ואילו הם נכבשו על-ידי הסובייטים ועל-ידי הנאצים לסירוגין. הסתתרו ביערות, רעבו, עברו ייסורי גוף ונפש וכמעט קפאו למוות מקור ומפחד. איבדו הרבה מהקרובים והרחוקים, ושרדו.

עברו שבע שנים. מויש'לה משחק במנסרה (הטארטק) של העיר, אשר שימשה כמגרש המשחקים של הילדים. בין בולי העץ

של מפקד המחלקה הם יפרצו את הדרך בעגלות ובסוסים. וכך החלו לצאת לדרכם. הבנדרובצ'ים לא היססו והחלו לירות ללא הפסקה לכיוון המשלחת במשך דקות ארוכות, ותחת מטר הכדורים חברי המשלחת היו מכים את הסוסים בשוטים כדי שידהרו מהר יותר.

היחיד שנהרג היה אבא שלו, יחיאל. את כל המלחמה עבר היה בגטו, שרד ביערות, נלחם בפרטיזנים, הצליח לשמור על משפחתו, ושלושה חודשים לפני סוף המלחמה נהרג מירי של טרוריסטים אוקראינים. ההלם, הזעזוע והטלטלה היו ויישארו לעולמים.

מוישי'לה עלה לתורה כשדודו ישראל, אחיה של אמו שניצל מהזוועות, שברח עירום מבורות המוות, עמד לצידו יחד עם מניין של תפילת בוקר שבת.

כעבור חודשים החל מסע הנדודים מאוקראינה לארץ ישראל, מסע קשה מאוד שארך כשנה וחצי.

מאז כל עלייה לתורה מהולה בדמעות התרגשות ובגעגועים כואבים לבר-המצווה של האח יששכר שלא הייתה כמוה מעולם.

אוקראינים רבים. הוא נבחר ע"י הרוסים כאחד מתוך עשרה בכירים שיעברו מעיירה לעיירה וירשמו את שמות המשפחות ומספר הבנים כדי לגייסם לצבא האדום בגיל המתאים. לקבוצת הבכירים נלוותה תמיד מחלקה של הצבא האדום כדי להגן עליהם מפני הבנדרובצ'ים (טרוריסטים אוקראינים), צעירים שהתנגדו לגיוס האוקראינים לצבא הרוסי.

ב 4.2.1945 יצאה משלחת הרישום בעגלות ובסוסים בליווי המחלקה של הצבא האדום לכפר דרך - זה הכפר שבו מכרו את סבא חיים תמורת קילו מלח. עבור ראש יהודי שילמו הגרמנים קילו מלח או קילו סוכר או ליטר נפט.

הבנדרובצ'ים הקיפו את הכפר. וכשמשלחת הבכירים רצתה לחזור לעירם בשעת ערב, ביקש מפקד המחלקה של הצבא האדום מראש המשלחת, פרקליט העיר, שיעזבו את הכפר לכיוון היער בהליכה ויותירו את הסוסים מאחור. אך זה לא הסכים וקבע, כי הסוסים שווים הון עתק ואסור להם לאבדם. עוד החליט, כי למרות התנגדותו

זר קהילות רוקיטנה אולארני, תש"ע

מסעות לווהלין - אוקראינה

מסע אל בורות המוות - פרקי קוריץ, קיץ 2010 אסתר וינשלבויס

מראה מקום

פעם שנייה באוקראינה, כבר אין התרגשות של נסיעה ראשונה, יש ציפייה. זו פעם ראשונה בקוריץ. כל כך הרבה פעמים בימי חיי שמעתי את השם קוריץ, ומה אני יודעת על חייד, אבא? באתי ומפת העיר ביד. ה"עיר" שחשבתי שהיא קוריץ, היא עיירה מנומנמת שהזמן עמד בה מלכת.

רחוב ראשי אחד, קושצ'יושקו בעבר, קייבסקה עתה, ממנו מסתעפים רחובות צרים סלולים בחלקם, ומעברם כבר דרכי מעבר צרות שהגשם הופך אותן לשלוליות בוציות. האם התרוצצת בהן אבא?

ברחוב, זה בצד זה, רכב ממונע ועגלות רתומות לסוסים, והן משמשות להובלת סחורות, מספוא, כדי חלב וגם כ"רכב" משפחתי. בדרכים ובגנים, מהדסים בטבעיות, בצד הולכי רגל וילדים משחקים, תרנגולות עם אפרוחיהן, ברווזים ואווזים.

והרינוק (שוק) במרכז העיירה, הכול מוכרים בו, והוא גולש לרחוב הראשי. נשים, בדוכנים מאולתרים, מוכרות צנצנת של פרות יער, דלי תפוחי אדמה, ערמת מלפפונים מחוטטים...

ואת העיירה מקיף "נהר", הקורצ'יק, שראה ימים טובים יותר. הלכנו ברחוב מונקסטיירסקה, הקפנו את מבנה המנזר ונמצאנו בתוך טבע מוריק. בתים קטנים

וישנים וסביבם גינות ירק. עזים לוחכות עשב על גדת הנהר. ובמים העכורים צמחי מים, ברווזים שטים. בגדה הנגדית - אישה כובסת.

בעיירה ניצב מבצר חרב, צופה פני העיירה והנהר. ארמון המבצר נבנה ב-1399, אחר כך הורחב ונוספו לו מצודות, כפי שהתבקש במציאות של התקפות ומלחמות. שריפה במאה ה-18 החריבה אותו. המבצר הפך לארמון מגורים עד שהתרחשה שריפה נוספת ב-1832. מאז כבר לא נגעו בו, ונתרו ממנו רק שרידי החומות (לפי ספר קוריץ). ניצב לו המבצר בעליבות גאה, מקלט לשתיינים ופינת סתר לבני נוער, כל סביבתו מזוהמת, וצחנת שתן וצואה באוויר. למרות מצבו, זו פינת חמד בעיירה והתצפיות ממנה שובות לב. ומה אני יודעת עליך אבא? האם באת למבצר עם חברים למרות הסיפורים על רוחות רפאים? אנו יורדים מגבעת המבצר אל הנהר, שוב הנהר, כנסייה נראית בצדו הנגדי. והנה עוד אישה כובסת, ואנשים רוחצים במים העכורים. האם שחית כאן אבא, כשעוד היו המים צלולים? הנה קלדקה, גשרון למעבר הולכי רגל, ואנחנו מנסים אותו. שוב צועדים על גדת הנהר בחלק אחר בעיירה ובאים לפאתי בית העלמין היהודי, שעוד יסופר בו, וחוזרים למרכז העיירה.

המזכר

הנהר

קלצקה

בית העלמין היהודי

"היה בקוריץ בית עלמין. בהר עטור עצים ושיחים בחרו יהודי קוריץ כמקום מנוחת הנצח שלהם, ועתה הוא מוקף גדר לבנים אדומות ואבנים אפורות, שהזמן כיסה בטחב ירוק. בתחתיתו זרם הנהר שהפריד בין העיר היהודית וזו של הגויים. היה שם מעיין שנבע מתחת לבית העלמין ומימיו צלולים וקרים. איש אינו זוכר מתי נוסד. משערים שגילו 300 שנה. החלק הישן היה מוזנח ומגודל, אך המצבות ניצבו איתנות, עדות לחיים שאבדו. עתה, לאחר החורבן הגדול, מונחות אבני המצבות על גדת הנהר, ונשים דורכות עליהן ומכבסות בעזרתן את כביסתן. חלקן נשברו בדרך

התלולה לנהר, חלקן שלמות, מונחות במים הצלולים והכתוב עליהן בוחק. אחרות לא התגלגלו לנהר ונותרו שבורות במורד. אחרות נשדדו ומשמשות אבני טחינה לקמח. אוהלי הצדיקים פורקו, ומן הלבנים בנו האיכרים תנורים. בשובנו לקוריץ לאחר החורבן הגדול, הלכנו לראות את המקום הקדוש. הוא כבר כמעט ריק, מכוסה עשב. "יהודי קוריץ אינם וגם בית הקברות לא קיים עוד". כך כתב בידיש ז' רוטנברג בספר קוריץ (עמ' 527-528) ותרגמתי מדבריו.

באנו עכשיו אנחנו בשערי בית העלמין. שטח גדול מגודר בסורג. שתי כניסות לו, מכיוון העיירה ומצד הנהר. השדה

בורות המוות

באנציקלופדיה של "יד ושם" (אנגלית) על גטאות בתקופת השואה, מצאתי מידע זה על הרציחות: 8.8.1941, 20.8.1941: 460. 21.5.1942: 2200. 25.9.1942: 1500. העדויות בספר קוריץ מבלבלות גם הן. י"ח באב 1941: שחיטה ראשונה, 300 או 112, מאחורי בית החרושת לסוכר בפאתי קוריץ, בשיטנה או ליד פולטשין. אלול 1941: שחיטה שנייה כ-350, בסוכובולה או במקום השחיטה הראשונה. בערב שבועות 1942: האקציה הגדולה, 1600 נשים וילדים, 600 גברים נרצחו בשניים או שלושה בורות ביער קוזק, מרחק הליכה של 8 ק"מ מקוריץ. סוכות 1942, חיסול הגטו.

הגדול מלא צמחייה הגדלה פרא לגובה, תרנגולות משוטטות בו. מעט מצבות נותרו בו ביחס לגודלו, אך עדיין עומדות בו מצבות, חלקן נוטות, חלקן שבורות, חלקן שקועות באדמה ובצמחייה. עדיין יש מצבות שהכיתוב בהן חד וברור. אני מתרוצצת בשדה "טובעת" בצמחייה, מועדת על שברי מצבות ומצלמת, ובלב תקווה נואלת שאמצא מצבה שחקוקים בה שמות כמו הרשל, עזריאל, חיה. גם שמואל מחפש, מבקש את קבר סבו, בידו תמונה ישנה: אמו ליד מצבת אביה. במורד, בכיוון היציאה מצד הנהר, אותרו ושוקמו שלוש מצבות צדיקים. מקום יפה בחרו אבותינו למנוחתם האחרונה, ונגזלה מנוחתם.

בית העלמין

כבר זועקת מנהמת לבה. הטקס, הנרות והדגל. אהרליה מסמן את המיקום בגי-פי-אס. על המצבה החומה מצוין ש-3000 יהודים נרצחו בשבועות ובסוכות 1942. ההליכה חזרה לרכב, ההליכה שלנו, לא שלהם. סוכובולה. שוב נוסעים בשדות, פריחה לבנה וכחולה מלוא העין, מין נוף

נוסעים ליער קוזק. הדרך מתפתלת בין השדות. מתקרבים ליער והדרך הופכת בוצית. הנהגים חוששים להמשיך. אנחנו יורדים וצועדים ברגל, לא 8 ק"מ, רק מהלך של 10 דקות. 10 דקות להמחשת דרכם האחרונה של בני הקהילה, שהובלו לכאן מוכים וחבולים. הגענו. שני אתרים משני צדי הדרך. תלוליות המוות, המצבות. יפה

קאזק

סוכובולה

שיטנה

צוואר. קיץ, חורף, רעב, חיות... והערה של יפה: לא פחדנו מקור ומחיות, פחדנו מחיות אדם.

שיטנה, בפאתי קוריץ מאחורי בית החרושת לסוכר. עומדים בשדה הפתוח. שערי בית החרושת נעולים ואין פותח. נזקקנו לעזרת המושל כדי שייפתחו בפנינו. הטקס בנוכחותו והגשם. יגאל אומר לפתע שהשמים בוכים. דמעות משמים, אותם שמים שמשוררים התריסו כנגדם על שתיקתם: "האדמה חרשה-אילמה היא, והיא כשתומת עין... אך אתם שחקים,

פסטורלי שכזה שאפשר להשתגע. הזמזום הטורדני בראש, שורת שיר שלא מרפה ממני משעה שנחתנו באוקראינה: "השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט". שוב באים לפאתי יער, סרגיי מוביל. נכנסים לתוך היער הסבך, מפלסים דרכנו, צועדים בעקבותיו. בתוך הסבך, מקבלים את פנינו ענני יתושים מעל ונחילי נמלים מתחת. ובקרכת יער קטנה - האתר. ושוב: הדגל, הנרות, הטקס. מהדהדות בי עדויות ניצולים, עליהן קראתי בספר קוריץ, שהסתתרו ביערות, נרדפים עד

הניצולין אספריס

זנין זיה"ס "תרבות"

ברחוב בתי הכנסת, שם גר סבם של רחל ויונתן. מן הרחוב ומבתי הכנסת לא נותר זכר.

יפה מוליכה אל ביתה, מספרת שוב את סיפורה המצמרר. אנו מוזמנים להיכנס לבית שעם דייריו היא שומרת על קשר כל השנים. אנחנו הולכים בסמטת בית החולים, פונים ימינה, והנה העץ שלמרגלותיו נרצח אביה.

אנו צועדים בעקבותיהם לבית הספר "תרבות" הסמוך לנהר. היום יש שם חנות לחומרי בניין. הנה משהו שאני יודעת - גם אתה, אבא, למדת זמן מה בבית ספר "תרבות", ומכאן כנראה העברית העשירה שהייתה בפיך. היא נחשפה במלוא הדרה דווקא בערוב ימך, בחזקת גרסא דינקותא.

הניצולים מספרים, הצלמים מצלמים, ואני לא מבינה, לא מבינה איך הצליחו הילדים שהם היו אז, לשרוד, להתנער כל פעם מחדש ולחיות.

נסעתי עם מפה ביד. שבתי עם עיירה בלב. ומה אני יודעת על חיך אבא?? רק מה שהדמיון מייצר כחלקי פסיפס להניחם בתבנית העיירה.

אסתר בת רחל לבית ליבריק מלוצק ואריה-לייב בן עזריאל וחיה וינשלבובים מקוריץ

עינכם לא עצומה, הן ראיתם, הבטתם ממעל, ולא חלתם, ולא רגזתם לקום ועל פיכם להיהפך!..." (י' קצנלסון, השיר על העם היהודי שנהרג). את דמעותינו שלנו אנו עוצרים ואוצרים בקרבנו. והשלווה, השלווה המתעתעת וכל היופי שסביב, היופי המכעיס הזה, והזמזום הטורד "השמש זרחה..."

בעקבות המספרים

היו עמנו במסע בני דור ראשון, ניצולים: לאה, יפה, יוכבד, איזיה ואהרליה. כאן, מצביעה לאה, ברחוב קלשטרסקה 27, עמד בית הוריה. גדול ומרווח היה, והיו גם משכירים בו חדרים.

וכאן עמד ביתו של איזיה, ליד מה שהיה פעם בית התפילה של חסידי טריסק. בין פורים לפסח הפך ל"מאפית מצות" מאולתרת. נכדותיו המקסימות מלוות אותו, שותות בצמא את דבריו. כאן גר אהרליה. הם גרו בשכירות כי אביו שכר את השטח סביב, לאחסון עצים בהם סחר. השניים מתווכחים היכן בדיוק זה היה. לא רחוק משם נמצא הבית בו הסתתרו. עדיין עומד על תלו, אך מתפורר ואטום, ולא הצלחנו להיכנס לתוכו.

וברחוב בִּרְזֻדובה גר פעם אבא של דובליה שהסתתר במרתף. נכנסנו לבית. ברחוב הזה היה גם ביתה של יוכבד, והיא מספרת שכאן עבר גבול הגטו. גבולו האחר עבר

שני עזריאל אסתר וינשלבויים

אטי. על העגלה הייתה מוטלת גופת אביו, גרזן נעוץ בראשו. עוד סיפר אבא, שהגויים בסביבה, שאהבו את עזריאל, נפרעו מן הרוצחים. לא זכור לי אם הכו אותם למוות או רק הפליאו בהם את מכותיהם. זמן קצר לאחר מכן נפטרה סבתי חיה. נותרו שני יתומים. אבי אריה-לייב בן 10 ואחותו שרה כבת 14.

השנים חלפו. שרה בגרה, נישאה לירוחם בורד מברזנה, שם בנו את ביתם. נולד עזריאל, ילד יפה תואר, פנים של תום ורצינות. ב-1938 כתב הילד על גב תמונתו בכתיבה תמה, בעברית ובניקוד: "לזיכרון עולם אני שולח את תמונתי לשב ולשבה ולדודותי היקרים. אני נושק אתכם. עזריאל בורד".

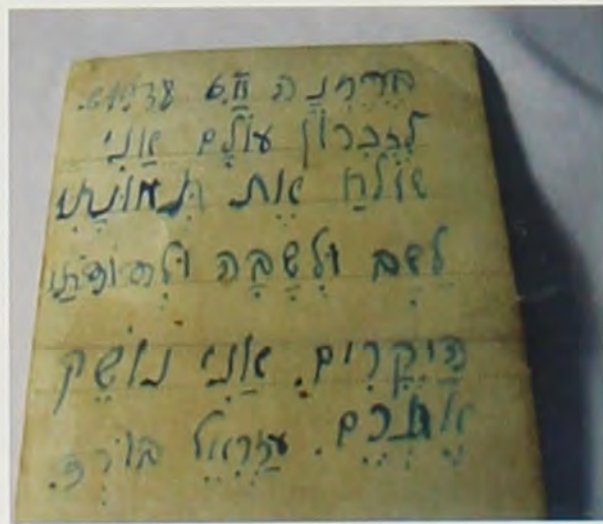
ושוב רוחות מלחמה, מלחמת העולם השנייה, הנוראה מכולן. הם שרדו אותה. הם שרדו את הנאצים, אך לא נשארו בחיים. הם נרצחו בידי אוקראינים. שני עזריאל. סב ונכדו. גורל אחד. יד לזכרם.

אסתר בת רחל לבית ליבריק מלוצק ואריה-לייב בן עזריאל וחיה וינשלבויים מקוריץ

אוקראינה סערה וגעשה מאות שנים. מתח לאומי, חברתי ודתי גרם לסכסוכים ולמרידות חוזרות ונשנות בגורמי השלטון: פולנים, רוסים, בולשביקים. היהודים היו תמיד בתוך, מטרה נוחה להתנפלויות, וכלפיהם התנקזו השנאה והתסכול. גירוש, רצח, ביזה, היו חזון נפרץ. כל חבורת פורעים, בזמנה, גבתה את ליטרת הבשר והדם מאבותינו.

דם יהודי לרוב רוותה אדמת אוקראינה במשך כ-800 שנות התיישבות יהודית. בולטים בקורות העתים אירועי: 1648, גזרות ת"ח-ת"ט והקוזקים של בוגדן חמלניצקי; 1768, ההיידמקים עם ז'לזניאק וגונטה; 1919, הלאומנים של פטליוורה. מלחמת העולם הראשונה תמה. באוקראינה קמה לרגע רפובליקה עצמאית, בראשה סמיון פטליוורה. המאבק אופיין בחוסר יציבות שנוצלה בידי מפקדי היחידות הלאומניות להסתה כנגד היהודים.

פוגרומים לעשרות נעשו ביהודי ווהלין במחצית הראשונה של שנת 1919. בין הקרבנות היה סבי, עזריאל בן הרשל ואסתר-רייזל וינשלבויים מקוריץ. אבי המנוח סיפר על היום המר ההוא שהסוס שב בכוחות עצמו לחצר הבית, גורר את העגלה בצעד

רשמים מטיוול באוקראינה, קיץ 2009

מאת: ישראל בן דור

ישראל בן דור, בעל טור קבוע בדוגרינט, כתב ספר ביחד עם אברהם ביבר על העיירה קאמין-קושירסקי שבאוקראינה ועל גורל היהודים שחיו בה, הוא משתף אותנו ברשמים מטיוול שערך לאחרונה באזור, על מראות הטבע שבו, אנשי המקום, זוועות המלחמה ואנדרטאות הזיכרון

בעיירות בהן חיו, במחנות העבודה, עצים גבוהים צמחו ומחו את כל העקבות, או לפחות את רובן. לצד העצים, בלבוב ובמקומות אחרים, אנדרטאות כבדות משחם שחור וכתובות. המספרים בלתי נתפסים, טורי מספרים עולים ממאות בודדות לאלפים, לעשרות ולמאות אלפים. קשה לדמיין איך נמוגו כל האנשים האלה לכתובות על אנדרטאות שחורות.

במחנה ינובסקה בלבוב, שער בכניסה ומאחוריו אין דבר: יער, בריכה ובה ברווזים. מאחורי המראה הפסטוראלי הזה מסתתרים הסיפורים הבלתי נתפסים שהביאו אתם בני הדור הראשון, שלושת הניצולים בני השמונים ומעלה, שהיו אתנו בקבוצה. אוקראינה של היום האירה לנו פנים. כל מי שפגשנו היה אדיב וענייני. השפה אינה ידועה לרובנו, כך שלא הבנו מה שאמרו לנו, ובדרך כלל גם לא היה טעם לנסות לדבר באנגלית.

נדמה כי הארץ הגדולה והרחבה שקעה בתנומה, והיא רק החלה להתעורר ממנה. עגלות רתומות לסוסים בדרכים מרוצפות אבנים, הם מראה שכיח בכפרים. בשדות עדיין נראים קוצרים במגל ומערימים את הקש על העגלה בקלשון. זמן רב חולף עד שפוגשים כלי רכב, והנהג עוקף טורי ברווזים החוצים את הדרך. לפעמים בתי

באמצע החמסינים נסענו, אשתי ואני, למסע בן שמונה ימים באוקראינה. הייתה זו סגירת מעגל לאחר שנים שבהן עסקתי, ביחד עם אברהם ביבר, בכתובת ספר על העיירה קאמין-קושירסקי שבה נולד, על רצח היהודים שבה ועל הלחימה הפרטיזנית. לקחתי אתי לדרך את ספרו של ג'ונתן ספרן פוייר- "הכול מואר" (כינרת זמורה ביתן, 2003). לפני שנתיים ראיתי את הסרט והנה הגיעה העת לקרוא את הספר. גיבורו של ספרן, סופר יהודי אמריקאי, נסע לאזור ווהלין, אליו נסענו גם אנו וחיפש את תרחימברוד (למעשה טרוכנברוד או סופייבקה), עיירה שנעלמה וממנה לא נותר כמעט דבר, למעט אישה שאספה, מיינה ותיקה את כל השרידים. אזור ווהלין, המהווה כיום מחוז באוקראינה, היה חלקה המזרחי של פולין בין שתי מלחמות העולם. בקבוצה שבה נסענו היו תתי קבוצות של בני משפחה, לפעמים בהרכב של שלושה דורות, שבאו לחפש את הזיכרון ומה שיכול להעיד על העבר.

אוקראינה עצומה בממדיה, כמעט פי שלושים בשטחה מישראל. שדות פתוחים לכל עבר, דרכים ארוכות לאין-קץ ויערות, יערות הגדלים מעצמם בכל מקום. בגיא של באבי יאר, בבתי הקברות של היהודים

עוד כמה חודשים. בתחילת נובמבר 1942 נאספו הנותרים. כמחציתם ברחו והיתר נרצחו ביריות. במסע ראינו מקרוב את מפעל ההנצחה שהקים אברהם ביבר ביחד עם הניצולים יוצאי העיירה, לאחר שנפלה ברית המועצות וניתן היה להגיע למקום. בית הקברות היהודי, למעט שתי מצבות, נמחק. כאשר החלו עבודות במקום ונמצאו עצמות, נגרף העפר עם השלדים לגבעה קטנה. ביוזמתו של אברהם ביבר הוקמו מצבות בשלושה אתרים בעיירה: בגיא ההריגה העיקרי, באתר ביער שבו נרצחו מאה גברים (ובהם אביו של ביבר, ב-23 באוגוסט 1941) ובגטו שהוקם בעיירה. בטקס שערכנו באתר העיקרי אמר ביבר את הקדיש ו"אל מלא רחמים" מהזיכרון. באחד החורפים, פגעה סערה במצבה והיא התנפצה לחלוטין. ביבר דאג לשיקומה, בסיועו של היהודי היחיד שגר כיום במקום, שאיננו מבני העיירה. בנסיעה ביערות ראינו מאות עצים שהוכרעו לארץ באחת הסערות.

התארחנו בביתה של משפחה אוקראינית שהצילה משפחה יהודית, זוג הורים ושני ילדיהם, והחביאה אותם במשך תקופה ארוכה. עד היום משתדלים הניצולים לעזור למציליהם על ידי משלוח כספים ותרופות. גם אברהם ניצל בזכותה של פולניה שהחביאה אותו במשך שלושה חודשים. תמיד היו גם אנשים אחרים. הקושי הוא בכך שהם היו מעטים מדי, והרצח היה יעיל להחריד ושיטתי. אולם בחברת האנשים הטובים האלה, אברהם היה שוב בבית, עם בני עירו, דובר את האוקראינית שהכיר מילדותו. כשחזר לעברית, היה שוב לישראלי המעורה בארץ ופתר תשבצים בקלות מפליאה, בשעות הארוכות בהן נסענו באוטובוס. בארוחת ערב חגיגית אצל משפחה אוקראינית

היהודים נעלמו כליל, לבנים בודדות נותרו מתחת לצמחייה ירוקה. לפעמים הוקמה עליהם כנסייה ולפעמים הם נותרו על תלם, ובני המקום גרים בהם. בבתי הכנסת, אם לא נחרבו, נעשה שימוש לצורך אחר. אחד מבתי הכנסת לשעבר, בעיירה קאמין-קושירסקי, משמש כבית חרושת לעיבוד בשר חזיר.

בכל זאת, סימנים של מלחמת העולם השנייה עוד נותרו פה ושם. בכניסה לעיירה קאמין-קושירסקי הוצב שלט: זהו אזור לחימה של הפרטיזנים. בפגישה מקרית בכפר וידרטי, מצפון לקאמין-קושירסקי, פגש אברהם ביבר סופרת שכתבה ספר על הפרטיזנים, והכירה שני אחים שהצילו יהודים ונלחמו אתם. בכל מקום, בכפרים הקטנים מסביב לקאמין-קושירסקי, פגשנו מישהו שזכר וידע לספר. בכפר פנייבנו הראו לנו את רחוב היהודים לשעבר והוא כיום דרך עפר, ומסביב ל"כיכר היהודים" לא נותר בית אחד על תלו. בכפר קטן אחר, מלה גלושא, פגשנו מורה להיסטוריה. בבית הספר בכפר לומדים 200 תלמידים בכיתות ה' עד י'. אחת הכיתות היא של צוענים ובה תלמידים מכל הגילאים ביחד. המורה להיסטוריה, כבן ארבעים, הראה לנו את המקום שבו נקברו תשעה עשר יהודים. לפני מספר שנים, כאשר נמצאו השלדים, הם הועברו לקבורה בגיא ההריגה המרכזי בקאמין-קושירסקי, בבית הקברות היהודי. ב-10 באוגוסט 1942 אספו הגרמנים את יהודי העיירה ויהודים מהכפרים השכנים, העבירו אותם לבית הקברות היהודי, שבו נחפרו בורות, וירו בהם למוות (כ-2600 איש, מהם כ-150 צוענים) בסיועם של שוטרים אוקראינים שעמדו מסביב. 600 איש נותרו בחיים

למדנו לדעת שמהנדס בניין מרוויח היום באוקראינה מאה וחמישים (!) דולר. הבן הבכור הרחיק לכת עד סחלין שבמזרח ברה"מ לשעבר, כדי להרוויח למחייתו, ובא לבקר את הוריו עם משפחתו פעם בשנה.

שמענו רבות על בעיית צינורות הגאז העוברים דרך אוקראינה ועל המחלוקת עם ברה"מ. גם על הרדיאקטיביות של צ'רנוביל שמענו, ולמדנו לדעת שבאזור קאמין-קושירסקי מקבל כל תושב דולר וחצי (!) לחודש כפיצוי עקב נזקי הקרינה. חזרנו לביתו של היהודי היחיד החי היום בעיירה (התיישב בה רק לפני מספר שנים) במכונת "מוסקוביצי" בת 39 שנים. כיצד נדחסנו, שלושה אנשים, למושב האחורי וכיצד נסעה המכונת - הרי זה נס ממש. בכביש הראשי בעיירה יש מכתשים גדולים. מההפצצות בזמן הכיבוש הגרמני בשנת 1941? לא יכול להיות. רק הכנסיות יפות להפליא, צבועות בכחול-לבן ומוכתרות בכיפות זהב דמויות בצל. למדנו גם את ההבדל שבין צלב קתולי לצלב פרבוסלבי. בכיכר העיירה עומד בניין סובייטי אפור שקירותיו מתקלפים. סגן ראש העיר קיבל אותנו, קבוצה מישראל שמנתה שמונה אנשים, בכיבוד שכלל שוקולד, קפה ווודקה. עיתונאי מהמקומון של העיירה בא לצלם אותנו, אך לא שאל שאלות כלל. האם תוכן הכתבה כבר נקבע מראש? בכל זאת, הקרח נשבר בפגישה, אולי בגלל הוודקה. נישאו נאומים וסופרו בדיחות. אברהם דווידוביץ' [בן דוד, על שם האב] ביבר, התקבל שוב בכבוד מלכים בעיירה ממנה נמלט בעור שיניו. למחרת, כשנסענו בדרכי היער, סיפר שברח צפונה, ליערות, לפי עמודי הטלגרף. אוקראינה היא כיום ארץ ענייה בממדים שאינם מוכרים לנו. בשבת, בלבוב, ראינו זוגות בדרך לחופתם.

לפי הפנים הצעירות נדמה שמדובר בבוגרי תיכון בלבד. במוזיאון העירוני, בחדרים העתיקים והמפוארים, היו חתנים, כלות וצלמים בכל מקום. בחלק אחר של המוזיאון ראינו תזכורות מכאיבות לעברה הקשה של אוקראינה: מכוונות ירייה, עיתונים ישנים, כרזות, תמונות של סטאלין. לא יכולתי להבין הרבה: הכול כתוב באוקראינית בלבד. בכיכר העיר, בגשם, עמדה אישה ולדה חזיר למכירה. ככל ששהיתי באוקראינה יותר, כך איבדתי את העניין בספרו של פויר: המציאות שפגשתי עולה על תחבולות הכתיבה המפוארות של הסופר. גם יהדות קיבלנו בשפע, כי הקבוצה הייתה מורכבת מחילוניים ודתיים. בגלל הבשר הכשר, אכלנו בבית הכנסת של גאלינסקי בקייב. בערב שבת, בלבוב, השתתפנו בתפילה בבית הכנסת "צורי גלעד", ואחר כך סעדנו במקום ושמענו דברים מפי הרב והרבנית. במקום קיימים בית כנסת, בית ספר ופנימייה בחסות חסידות סטולין-קארלין. הרב התייחס בסבלנות רבה לשתי בנותיו שהפריעו לו בזמן התפילה, ואחר כך הלך כדי להשכיבן לישון והניח על ראשו שטריימל ענק מפרווה. למדתי לדעת שאסור, מבחינה הלכתית, לפתוח מטרייה בשבת ולכן חבריי הדתיים למסע, אנשי "הכיפות הסרוגות", נרטבו עד לשד עצמותיהם. היהדות המתחדשת באוקראינה היא יהדות חרדית המתחברת לזו שהייתה בעבר. ביקרנו בקברו של הבעל שם טוב, מקים החסידות, במזיבוז'. מורה הדרך סיפר על החסידים היוצאים ליערות וצועקים לריבונו של עולם: "טאטע [אבא, בידיש], ענה לנו!". ביום האחרון למסע ביקרנו בקברו של ר' נחמן מברסלב, נינו של הבעל שם טוב. קראנו את "התיקון" של הרב נחמן מברסלב ובו עשרה פרקי

לחוס המהביל ולמציאות הישראלית שלנו. למדנו לראותה בצורה אחרת.

מקורות

אברהם ביבר וישראל בן דור, יהודים של יערות ואגמים, קהילת קמין-קושירסקי והסביבה (פלך ווהלין)
אתר האינטרנט של קהילת קאמין קושירסקי
www.kamin-koshirsky.org.il

תהילים, והנה המילה "משגב" נזכרת כמה פעמים ובצורות שונות. בשיחה עם מישהי מארה"ב שהצטרפה לקבוצה, הגענו למסקנה שגם כדי להחזיק מדינה יהודית קטנה במזרח התיכון, כ"ציוני חילוני" לחלוטין, צריך הרבה מאוד אמונה ותעצומות נפש. אחר כך ערכנו טיול קצר בגן שהעניק הגראף פוטוצקי לסופיה אהובתו, שמוצאה היה מיוון. שמחנו מאוד לחזור להמולה המוכרת,

זר קהילת קאמין קושירסקי, תש"ע

רשמים ממסע שורשים למזריטש - עיירת הולדתו של אבי משה אופשטיין-אריין רחל שלום

לתרבות המפוארת של חבל ווהלין, ערש החסידות של הבע"שט והמגיד ממזריטש, ומחוז ילדותם של ביאליק וטשרניחובסקי ושל רבים מגדולי דור ההשכלה. אנחנו משוטטים בשבילים זרים ומדמיינים את הרחובות ואת הבתים של השטייטעל שלנו, שאבדה לנצח.

גולת הכותרת של מסענו היה הטקס לזכר הנרצחים באתר ההשמדה של יהודי העיירה, בנביריקוב, לשם נלקחו אלפי התושבים, היהודים, ושם נורו ונקברו. ישראל זינמן, יו"ר אירגון יוצאי מזריטש בישראל, מארגן המסע, היה גם העד היחידי שראה במו עיניו את חפירת הבורות. הוא זה שבישר לאנשי העיירה, ש"הנה, חופרים בורות...", וכולם כבר ידעו מה פירוש הדבר. אבל לא היה לאן לברוח.

צעדנו מסביב לבורות הקבורה העצומים, מעגל גדול שלנו, יחד עם אוקראינים מקומיים, חסידי אומות העולם, שהצילו את ישראל, את אבא של איסר ואחרים. אחזנו בדגלי ישראל - יצרנו מעגל של אנשים ודגלים, והרגשנו שלא ניצחו אותנו. אנחנו כאן, ואנחנו לא שוכחים ולא סולחים. מזריטש בלבנו - חיה לתמיד.

זר קהילת מזריטש, תשע"ג

"...אני כבר פעם שלישית במזריטש וכל פעם אני רואה דברים חדשים ואני לא שבעה. אני מאוד אוהבת את מזריטש, היא נראית לי מאוד מאוד יפה וחלומית ופסטורלית. אני מדמיינת לי את אבא שלי משחק פה בשדות, מחליק על הקרח באגם ליד ארמון סטצקי. כל פעם שאני באה, הקשר רק נעשה יותר חזק. מאוד מרגש לחשוב על כל מה שקרה פה, האסון הנורא שקרה וכל המשפחה שמרביתה נהרגה... מרבית האנשים נהרגו פה...". דברים אלה אמרה דיתה פרנקל לבית מאירסון ופלוסקה, כשישבנו, קבוצה של כ- 20 אנשים, ישראלים, בני 13 עד 80, ליד המעיין שעדיין מפכה, בליבה של עיירת הורינו. ישבנו במעגל ודיברנו: "אני לא חושבת שהתחברתי לסיפור הזה עד שלא הגעתי לפה. זה עורר לחיים את כל הסיפורים של סבא שלי" אמרה רותם, בתה של דיתה שהתלבטה אם להצטרף למסע.

איסר טננבאום היה היחידי מבני משפחתו שלא היה עדיין במזריטש. הוא הביא אתו למסע את בנו בן ה-13 ניב: "בא לי עכשיו להתחיל קלסר כמו של ישראל, ובא לי להתחיל לאסוף. בא לי להתחיל להבין ולתעד, ואני שמח שניב פה, שאם ניב היום... היה עוד פחות ממני בהבנה למה הוא בא, אני מקווה שעכשיו זה מתחיל אצלו הרבה יותר מוקדם מאשר אצלי."

וטוביה טל לבית שפיגלמן, אמר בהתרגשות: "אני מרגיש התחברות מחדש לשורשים שהיו כנראה חסרים לי, ואני מרגיש את הפספוס הגדול, שלא ינקנו בזמן את המידע מההורים שלנו. זה קטע שמאוד מאוד חסר לי ואני מנסה להשלים אותו בשנים האחרונות".

עשרים אנשים, נרגשים, מחפשים עקבות

מסע שורשים של משפחת אינגבר, אוגוסט 2009

יוסי אינגבר

בבוקר פגישה עם המדריך שמתלווה אלינו לשבוע, עולים למיניבוס ונוסעים מערבה לכיוון מחוז ווהלין.

שמות העיירות במחוז ווהלין שגורים בפינו, מצחיק ומוזר ששמות עיירות שכוחות אל במערב אוקראינה מוכרות לנו. הרי לאורך שנים שמענו ולמדנו זאת משברי סיפורים על המשפחה, תמיד הסיפור מתרחש בשנים שקדמו לשנות האפלה. הוויכוח במיניבוס הוא כיצד מבטאים נכונה את השמות, עם מבטא אשכנזי, או אולי עם הטייה לכיוון הרוסי, ובכלל מסתבר לנו שבאוקראינית הכול נשמע אחרת.

הדרך רצופה יערות ושדות חיטה עד מעבר לאופק. כל אחד מתכנס בעצמו, ולי ברור שכולנו מעבירים במוח את התמונות של יהודים נרדפים, בורחים מהעיירה ליער, מתארגנים בקבוצות לחימה, מנסים לתפוס את הרובה הראשון, להתארגן ללחימה יהודית כנגד הנאצים, ולא פחות קשה להתגונן מפני האוקראינים שרצחו יהודים בחדווה רבה.

מגיעים לעיירה הראשונה, רדזיבילוב, כאן התגוררה דודתי מלכה עם שני ילדיה ובעלה הראשון. יורדים מהמיניבוס ומנסים לחפש את דרכנו לנקודות ציון יהודיות בעיירה. בשנות טרום המלחמה התגוררו בה מאות משפחות של יהודים. אני מבחין כי בן דודי, משה סער (אנחנו קוראים לו סימי), אשר עבר את שנות המלחמה בגיל 6, מתחיל לחפש את ביתו. בחטף אני מצטרף אליו, נוטשים את הקבוצה, גם בנו גיל סער עמנו. עבורי סימי הוא הנציג האוטנטי ביותר לצבר הישראלי, שירת כטייס בחיל אוויר,

אבא,

הקיץ הזה מימשנו את החלום הכמוס שלך, כמוס עד כדי כך שלא העזת לבטא זאת בקול רם וצלול. הרי לדבר ולשאת נאומים ידעת היטב. שנים רבות הוזמנת לשאת נאומים בפורומים רבים, בעיקר בקורסים ובהכשרות של הצבא, נציג נאמן בקול רם וברור של "לחימה יהודית וגבורה בשנות האפלה של שואת יהודי אירופה". רק נושא אחד לא העלית על שפתותיך, וזהו הגורל המר של משפחתך שנרצחה בערבות אוקראינה.

יולי 2008 ישבנו שבעה בביתי במגל, ויחד עם כל ענפי המשפחה קבלנו החלטה כי נממש את המסע אל שורשי משפחת אינגבר בכפר קטן במערב אוקראינה. לא תיארתי לעצמי את עוצמת הסערה הרגשית שנעבור כולנו כבני משפחה, וכל אחד כיחיד, שמתבונן פנימה לנפש בשאלת הזהות שלנו כיהודים, ישראלים ובני אדם. אגב, פעמים רבות חככתי בדעתי מהו הסדר שאבא היה מציב בו את הדברים, והמסקנה שלי משיחות רבות שניהלנו, בעיקר בשנים האחרונות לחייו, כי הסדר שלו: בן-אנוש ("א" - מנטש" כפי שנהג לאמור באידיש) במקום הראשון.

באוגוסט 2009, לאחר שלקחתי אחריות לארגון המבצע, נחתנו בקייב אוקראינה. 14 בני משפחה, דור שני ושלישי לשואה (איזה ביטוי איום בכדי לקשור אותנו אל קורות המשפחה). העיר שוקקת חיים, התנועה ברחובות ערה, ורק אנחנו שלראשונה בחיינו נחתנו במדינה בה אתם נולדתם, מביטים בפליאה בסובב אותנו. לילה ראשון של התארגנות, ולמחרת

קהילה יהודית המשמרת את המסורת על כל היבטיה; סיפורים על רעב ושנות עוני, סיפורים על תרבות ושפה עברית. היום אנחנו מתקבלים ע"י יו"ר הכפר, כי נמסר לו על הגעתה של משלחת יהודים. בדחילו ורחימו צעדנו לכיוון המצבה לזכר 3000 יהודים שנרצחו ביער הקרוב. זו המצבה, אבא, שאתה טרחת להקים ולתחזק מרחוק, ואף פעם לא העזת לבוא ולבקר. בטיעונים שונים התחמקת מלבצע את המסע הקשה הזה לזיכרונותיך שלך.

ואולי אנחנו פשענו בזה שלא עמדנו בתוקף על הצורך שלנו כמשפחה לחלוק את הכאב עמך ?? - גם לשאלה הזו כבר לא תהייה תשובה אף פעם.

שם ליד המצבה, הוצאתי את הטלית שהענקת אתה לנכדך ירדן, מסרתי ליעקב ענבר (בן דודי) שנעטף בה, וקרא את תפילות "אל מלא רחמים" ו"קדיש" בעברית בקול גדול. אני חנוק מדמעות, העיניים מוצפות, אחוז התרגשות רבה, את הכוח לעמוד איתן שאבתי מחיבוק חזק שקיבלתי משתי בנותיי, כל אחת אוחת בי (בעצם תומכת), הן ידעו וחשו את גודל הרגע עבורי.

למדנו לדעת כי במשך השנים שלחת כסף ליו"ר הכפר, הקודם והנוכחי, בכדי לתחזק את המקום ברמה סבירה, ולכבד את זכר בני המשפחה ויהודי העיירה. חשוב מזה, הבנתי את המשפט ששמעתי ממך פעמים רבות - "אדמת אוקראינה ספוגה בדם יהודי, אני לא אצמד שוב על האדמה הזו." כרבע מליון יהודים נרצחו בעיירות של מחוז ווהלין.

עם תום טקס האזכרה צעדנו ברחובות העיירה, בראש מורם, דוברים עברית (אולי אפילו בקול רם כהתרסה). אחזנו בידינו את מפת העיירה שסייעת לשרטט אותה, בדם לבך שרטטת קו אחר קו, סימנת את

השתחרר בדרגה גבוהה לאחר שנות שירות רבות, השתתף במבצעים נועזים של חיל האוויר, אתם יודעים - "הטייס" במובן של "הטובים לטייס". סימי עובר מצד לצד ברחוב, ואני אחריו, ומגיעים לאחד הבתים המוקפים בגדר צבעונית ובצמחייה. סימי עוצם את עיניו, ומתאר מהתמונה שבזיכרונו את סביבת הבית, הבאר, הנחל, רצפת העץ, ואני כולי חידודים-חידודים, עור ברוז מצמרר. החלטנו לפתוח את השער ולהיכנס, סוג של חוצפה ישראלית. פגשנו בבושקה אוקראינית נחמדה, שהגישה לנו תפוחים מהעץ, ולמרבה הפליאה, כל הפרטים מזיכרונו של ילד בן 6 מתבררים כנכונים עד האחרון שבהם. משם אנחנו נוסעים לתחנת הרכבת, אשר עברה שיפוץ יסודי עם השנים. אני לומד לראשונה בחיי מפיו של סימי על ההסתתרות שלהם במתבן של משפחה פולנית, בו שהו בעליית הגג חודשים ארוכים. התמונה שנצרכה במוחו של ילד בן 6, ההתבוננות דרך החרכים לכיוון השדות, כך ישבו הוא ואחיו, ועוד שלוש משפחות, בשקט מוחלט, עושים צרכיהם בדלי, לא יורדים ולא מתבלטים בשטח. בשיחה הערה שמתנהלת בינינו ניסינו להצליב מידע ולהבין, כיצד דודתי מלכה פגשה לאחר המלחמה את אחותה, אמי, שיצאה מהיערות לאחר שנות הלחימה. גם הסיפור הזה לא ברור לנו די הצורך.

למחרת הגענו לדמידובקה. אין לי ארסנל מילים בכדי לתאר את המשמעות של השם הזה במשפחתנו. כל המטענים הגלויים והחבויים מסתתרים בתוך שמה של העיירה. שם התגוררה משפחת אינגבר הענפה, שם גם נרצחו כל בני המשפחה. על דמידובקה סופרו לנו סיפורים - על תנועת נוער יהודית עליזה ופעילה, על

הוא, הדובר עברית ואידיש בערבוב, שטף אותנו בבדיחות עסיסיות שרק באידיש נשמעות טוב, זימר לנו שירים בשפת האידיש, והצליח להרים אותנו מהתהום אליה צנחה הנפש בביקור בעיירה, להטמיע בנו את התכונה היהודית לשמוח כשרע על הנשמה. אצלי דמעות העצב שטפו את דמעות הצחוק וחוזר חלילה. כששבנו לישראל הבנתי את דבקותך במילות שיר הפרטיזנים:

"אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה

את אור היום הסתירו שמי העננה

זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא

ומצעדנו עוד ירעים אנחנו פה!"

אבא, אנחנו פה, ועוד איך אנחנו פה !!

מיקום הבתים, מיקום בית הכנסת הגדול (הפך לסניף בנק החקלאות), מיקום טחנת הקמח של ההורים של אימא. זו המפה שהענקת לארכיון "יד-ושם" בירושלים.

החלטנו כי נחזור בשנים הבאות לתחזק ולשמור את המצבה כזיכרון לדורות, אנו, ילדינו ונכדנו, אנחנו מחויבים לשמר את זיכרון המשפחה שנרצחה.

את המסע קינחנו בביקור בעיר לבוב, רק כדי לדעת שוב שרצח היהודים במחוז עובר כל דמיון ברשעותו, בלתי נתפס באכזריותו. העיר מרוצפת באתרים השייכים להיסטוריה ארוכת השנים של הקהילות היהודיות במחוז. את הביקור בעיר הדריך כתב העיתון המקומי באידיש.

זר קהילת רדזיז'אז, תשע"ג

זר קהילת צ'אדז'אקה, תשע"ג

זר קהילת קאזקי, תשע"ג

לזכרו של בוריס בריק מרים מלצר

על הצד האינטלקטואלי-טואלי יוכלו רבים להעיד, אך באופן האישי מצאנו עניין רב בשני תחביבים משותפים לנו - ספרות ומוסיקה. יחד הקשבנו לה-רצאות, למוסיקה וחלקנו רשמים. המאפיין הבולט ביותר בבוריס היה

הכתיבה על בוריס בשלב זה, קשה. זה שלב בו טרם עיכלתי את היעדרו מחיי, ותחושת האשליה הזמנית מקלה על ההכרה. קצרה היריעה מלתאר ולהסביר את דמותו ואת משמעותו של החבר היקר שהיה לי.

מלאות הנפש שלו במשפחתו, בבנותיו, בנכדיו ובניניו. זיק מיוחד היה נדלק בעיניו עת דיבר על יקיריו. אלה, מילאו את ליבו ואת ימיו באור לא יתואר. זכיתי לבלות עם בוריס ביום שבת שמשי, ימים ספורים בטרם שובשה דרכו. נראה היה כי משהו לא כשורה. אור העיניים התמידי היה מעט נוגה, כמו ידע את הבאות, כמו רצה להסביר בלי הרבה מילים כי אנו נפרדים. דאגתי לו, ליבי חש כי משהו לא טוב מתרחש. כמובן שלא יכולתי לשער את גודלו או מקורו, לא רציתי להעיק. אח"כ ביקרתי בביתו. גם שם התאמץ בוריס לנסוך חיוך על פניו, כמו לומר שוב, בדרכו החברית, זה בסדר, רק אל תדאגי. הייתה זו הפעם הראשונה והאחרונה בה לא יכול היה לעמוד בהתחייבותו הפנימית שלא להכביד על קרוביו וחבריו ולשמור על שלומם. תמיד ייזכר בליבי כסמל של טוב, עזרה לזולת ויושר אינסופי. יהא זכרו ברוך.

בוריס היה, ראשית לכל, אדם. רוחב ליבו לא ידע גבול, והוא הגיע לקרוב ולרחוק. ראיתי לאורך השנים כיצד הוא עסוק, בשקט ובנחישות, בעזרה מתמדת לזולת סביבו. לאחד הייתה זו הסעה לביתו לטיפול, אחר צריך היה עזרה בביתו ולשלישי הייתה תקלה טכנית ונזקק לייעוץ. בוריס היה שם לכל קריאה וצורך. עיניו סרקו את הסביבה טוב מכל סורק אלקטרוני, למצוא היכן יש חסך, היכן יוכל להושיט יד. כל זה נעשה בענווה שקטה ובסיפוק שניכר במבטו החייכני. בוריס היה חבר אמת, קשוב ורגיש. נימת קול נעצבת נשמעה לו כצו קריאה, והוא לא החטיא מעולם. הייתה זו הרגשה טובה ובוטחת לדעת שהוא תמיד שם, בעת הצורך. בוריס שמר על כבודה של חברות ועל הערך עצמו, ערך שכלה והולך מן העולם הזה. רוצה להתקשר, לדבר, לשמוע את קורותיו השבוע, להשמיע את קורותיי תוך ידיעה בטוחה שאוזנו קשובה וליבו שותף מלא. נמנעת בכוח המחשבה.

כך צריך היה לעשות

בלה ליפל, חסידת אומות העולם, 1917-2012

מתוך המדור "אחרי מות" מאת: אורי דרומי

"הארץ" יום ו' ל' בתמוז תשע"ב 20.7.2012

אולטימטום: או שאריה יחזור עמה אל המסתור או שהיא והתינוקת יעברו אליו לגטו. הוא הסכים לחזור.

בלה שיחדה שומר גרמני עם מנת "שפק" (בשר חזיר) עסיסית והם יצאו מהגטו. כעבור שבוע הובילו הנאצים את שארית יהודי רובנה אל יער סוסנקי הסמוך וטבחו אותם.

אבל כמה יהודים ניצלו. אברהם קושניר, בן דודו של אריה, הסתתר בעלית גג, עד שהצליח להגיע לנובוסטב ובאישון לילה דפק על דלתה של בלה. בלא היסוס היא צירפה אותו לאריה בבור החשוד. אחר כך הגיעו שני אחיו של אריה וחברותיהם, ולבסוף עוד נערה יהודייה. קושניר כתב בעדותו ביד-ושם כי על השבעה נאסר להשתעל או להתעטש, כי כששינה אחד מהם את תנוחתו בשנתו, נאלצו כל השאר להסתובב, וכי בלה הייתה מורידה להם כל יום מנת מזון ומפנה את שפכיהם. היא גידלה חזיר גדול בחצר, ובכל פעם שאמה ואחותה תהו בעבור מי היא מבשלת מזון רב כל כך, השיבה בתקיפות: "בעבור החזיר".

19 חודשים שכבו היהודים בבור של בלה. "הם נדמו לנו כ 19 שנים", כתב קושניר, "אך הפחד שלנו החוויר לעומת זה של בלה, שכל רגע הייתה עלולה להיחשף."

ב 6 בפברואר 1944 כבש הצבא האדום את המקום, והשבעה יצאו לחופשי, תשושים והמומים הן מהצלתם והן מהחורבן של עולמם הישן. בלה התגיירה, ובשנת 1948

בלה ליפל נולדה כוולנטינה (וליה) יקימוב, בת למשפחה אוקראינית נוצרייה מכובדת בעיירת הנופש נובוסטב. בילדותה נהגה לחמוק מבית הספר כדי להתלוות למסעותיו של אביה, מפקח יערות, דבר שמן הסתם עיצב את אישיותה החופשית שהעדיפה מעשים על פני דיבורים. קשר רומנטי בינה לבין היהודי לובקה (אריה) ליפל, מהכפר קליבן שבפלך ווהלין, לא נשא חן בעיניו שתי המשפחות גם יחד, ולכן עברו השניים - שהתחתנו ב 1940 בנישואים אזרחיים - לכפר צומן, שם נולדה הבת חנה.

ב 22 ביוני 1941, סיפרה בלה לימים, הופיעו הגרמנים על "המוטורצייקלים" והחלו לירות ביהודים. כמה מיהודי קליבן הצליחו לברוח לרובנה, ואילו את הנותרים כלאו הנאצים בבית הכנסת והעלו אותם באש. בלה לקחה את אריה לבית משפחתה בנובוסטב, ניסרה לוח ברצפת העץ, ואחרי שירד אריה לבור שמתחת, החזירה את הלוח למקומו והעמידה עליו סל כביסה. כך שכב אריה בבור החשוד, כשהיא מורידה לו מזון, תוך שהיא מצליחה להסתיר את קיומו מאמה ומאחותה שהיו בבית (אבי המשפחה נפטר לפני המלחמה).

אחרי כמה שבועות פקעה סבלנותו. "את אחי אני מבקש", אמר לה, והתגנב בחזרה לגטו רובנה. כל יום ראשון היא הייתה באה לבקרו, כשבזרועותיה התינוקת, עונדת טלאי צהוב בכניסה לגטו ומסירה אותו ביציאתה. בתחילת יולי 1942 היא העמידה

אומות העולם. כששאל אותה חתנה, יצחק רוטשילד, איך העזה לסכן כך את חייה למען שבעה יהודים, השיבה בלי היסוס: "מה זאת אומרת, כך צריך היה להיעשות."

עלתה לארץ עם אריה, חנה והתינוק משה (מוסיק). אריה נפטר ב 1964 וחנה נפטרה גם היא ממחלה. בלה החזיקה בקיוסק קטן בחיפה, וסבלה מהערות כמו "הנה הגויה". ב 1995 היא קיבלה את אות חסידת

זר קהילת ראזנה, תשס"ז

משה גורביץ ז"ל

הספד מאת בנו: קובי גורביץ

האחרונות. אבא חי 81 שנים. קשים ומרים היו שני ימי חייו. קשה להגזים בתיאור הסבל של ימיו האחרונים. אלא שלא על ימיו האחרונים בא אני כאן לדבר. אני רוצה לדבר על אבא שלי, אותו אני זוכר קצת אחרת. אני מעדיף לדבר על אותם ימים בהם הפציעה השמש מבין העננים הקודרים שליוו חלקים רבים במהלך סיפור חייו. יתכן ומדובר בטרגדיה

בשמי ובשם אחותי גילית, גיסי דודי נטע, אשתי, הנכדים, ובשם אמא שלי, אני מבקש להודות מקרב ליבי לכל האנשים הטובים והיקרים שטרחו והגיעו הבוקר, בוקר יום שישי בהתראה קצרה כל כך, לחלוק כבוד אחרון לאבא שלי, משה, מוישה, מוישלה או מומו גורביץ. אתמול בשעות הערב נפטר אבא שלי בגיל 81 ממחלה קשה, ממנה סבל בשנות חייו

הוא גם סיפר לאחותי ולי כי אמא שלו שהייתה סוחרת עסוקה ומפורסמת בעיירה היהודית והייתה טרודה בפרנסת הבית, מעולם לא שאלה אותו איך היה בבית ספר, האם חסר לו משהו, האם הוא רעב, האם הוא עצוב, והאם יש לו תחפושת למחר לבית הספר לחג הפורים.

ואז הגיעה המלחמה. ואבא מספר לאורך השנים שלמרות שהיה נורא כל כך ומפחיד כל כך להיות במקום הזה כילד בן תשע, פתאום גם לחברים אחרים בכיתה אין יותר אבא. פתאום משחק החיים - בחוויה שלו, הפך להיות יותר הוגן. יותר פירי. יתר על כן, בהיותו ילד יתום עם ניסיון בן תשע שנים, הוא חש יתרון מסוים על ילדים אומללים אחרים, ומנוסים פחות. פתאום להיות יתום זה ה"דיפולט" בעולם החדש. פתאום יש לו כוחות להילחם על נפשו, בזמן שילדים אחרים סביב שאך לא מזמן לעגו לו - מהלכים שבורים ורצוצים בעיירה ואילו לו יש את הכוח לעזור להם וגם לשרוד.

בהיותו ילד בלונדיני בעל חזות "ארית", ובהיותו בן לאם בעלת קשרים, הצליח איכשהו בדרך נס לשרוד את השואה ולהגיע בסופו של דבר לארץ. אימו אמנם הבריחה אותו אל מחוץ לגטו שחוסל כמעט לחלוטין, אך חוויית השואה הייתה בהמשך קשה מנשוא, רצופת תלאות וסבל גופני ונפשי יומיומי. שוב חזרו ימי הבדידות, שהיו מלווים הפעם ברעב, בסופות שלג, בקור ובמחלות, בחורפים הקשים ביערות באוקראינה. החשיפה לכנופיות רוצחים אוקראיניות, והמנוסה הבלתי פוסקת מהן, לאורך חודשים ארוכים, הותירו צלקות לא מעטות בנפשו של הנער אותן נשא עימו להמשך חייו.

ואז עלה לפלסטינה. כאן, אחת הייתה מטרתו. לבנות בית. בית חם ויציב. לזכות

של כל בני הדור הזה של ניצולי השואה. אבל הסיפור הספציפי של אבא שלי הוא חתיכת טרגדיה נוראית של ילד יתום, ניצול שואה, שעבר חיי הישרדות קשים ומרים, לאורך פרקי חיים לא מבוטלים בעוצמות הסבל ובמשך הזמן שלהם. כאילו לא היה די בסבל אותו חווה במהלך ילדותו ונעוריו, הנה באה סופה זועמת ושוצפת שהייתה לא פחות קשה מקודמותיה ועשתה שמות במה שעוד נותר מאותו אוד מוצל. ובכל זאת בחוויה שלי ושל אחותי הוא הצליח לייצר עבורנו חוויות ילדות מאושרות עד אין קץ. מי שמכיר את סיפור חייו של אבא יודע כי מדובר באדם שאפתן ואמיץ, בעל תעוזה, יוזמה מצפון ויושר אישי, בעל עמידות, או כפי שאחותי מדגישה ואומרת "שרידות", מעוררי התפעלות, עם טוב לב ללא גבולות. ללא מיצרים. סבא מומו היה אדם בעל רצון עז רק להיטיב עם הבריות. לעזור לאנשים, לעשות חסד עם הזולת בכל הזדמנות שאך נקרתה בדרכו. ומעל לכל - היה הוא איש משפחה נאמן ומסור לאמא ולנו הילדים והנכדים. אבא שאנחנו הערצנו ואהבנו כל כך.

אבא נולד בעיירה כפרית בשם קוריץ, בחבל ווהלין שבאוקראינה, עיירה מזרח אירופאית בסגנון טוביה החולב, שרוב התושבים בה היו יהודים. בגיל חצי שנה התייתם מאביו. אבא דיבר לא מעט על העדר האב בחייו. כמה התגעגע בילדותו לאב שלא היה לו, שחסר לו. הוא סיפר שלמרות שהיה תלמיד מצטיין וספורטאי מצטיין ומוערך בבית הספר היסודי, היה ליבו נצבט לא פעם כשראה ילדים אחרים הולכים עם אביהם לבית הכנסת בשבתות ובחגים, בזמן שהיה הוא נאלץ ללכת בגפו, ולחמוק ממבטי הלעג של הילדים וההורים שצרבו את גבו כל הדרך לבית הספר או לבית הכנסת.

שאדם יכול לתת לזולתו: הוא אהב אותנו בכול מאודו. היינו עבורו הרעיה, הילדים, החתנים והנכדים המושלמים, הטובים ביותר שמיליארד שנות אבולוציה יכולות לייצר. הוא אהב אותנו אהבה נטולת מגננות ונטולת אינטרסים, כזו שכדי לחוש אותה במלואה ולהעניק אותה בנדיבות נדרש לב מיוחד, לב רחב וזך וטהור, כזה שפועם עוד בתום ובהתרגשות ובפליאה.

כזה היה הלב של סבא מומו, ותמיד הייתה הפליאה כיצד זה לא גס או התכווץ או נכמר או נשבר בילדות של יתמות, בהתבגרות של שואה, בבגרות של עלייה ומאבק ועבודה קשה. איך נשאר בו חלום ואנחנו באמת ובתמים היינו התגשמותו. אין לאדם מטבע רב ערך מזה בעולם, מטבע שאי אפשר לזייף ואי אפשר לקנות בכסף, ורק מעטים זוכים לקבלו. העיניים הטובות של סבא מומו, שנחו עלינו באהבה הגדולה הזאת, ימשיכו ללוות אותנו. הוא נגאל מייסוריו. ויש בכך מן הנחמה.

נוח על משכבך בשלום אבא יקר ואהוב. תהא לך מנוחה נכונה. אל תדאג יותר. אל תחשוש. לא היית עבורנו נטל בימים הקשים שלך. היה לנו את מלוא הכבוד, הזכות והעונג לסעוד אותך ולטפל בך בימים בהם הגוף בגד בך. ועדיין אנחנו מרגישים חייבים לך כל כך הרבה. אנחנו כל כך אוהבים אותך. תהיה נשמתך צרורה בצרור החיים ונאמר אמן.

יהי זכרך ברוך.

10.5.2013

לגדל משפחה. הוא פגש את אמא שלי שהייתה בנעוריה מהיפות בבנות ישראל, התפתח ביניהם סיפור אהבה שהחזיק שישים שנה, נולדו שני ילדים, והינה הגיע רגע ההגשמה הגדול עבורו, או כפי שאבא היה אומר תמיד במבטא רוסי אוקראיני כבד: "לזכות לתת לילדים שלי כל מה שלי לא היה".

ואיזה אבא זה היה. זה היה אבא כל יכול. זה היה אבא חזק. אבא עם אצבעות פלדה שהיה יכול באצבע אחת שננעצת בצלעות שלנו בעת משחק, לדגדג ולפרק ולתת לנו לחוות את מידת תחכומו, זריזותו וטוב ליבו. זה היה האבא הכי טוב בעולם. אני אוצר בנפשי עד עצם היום הזה את מבטי האושר, ההשתאות והגאווה שהיו נסוכים על פניו בכל פעם שהיה למשל רואה אותי חוזר מבית הספר או מפעולה בצופים, או מהצבא. כאילו אינו מאמין לעצמו שיש לו בכלל ילד. את מבטיו הזורחים כשהיה מעיין במבחנים או בתעודות שהבאתי הביתה. וזאת החוויה שלי כילד מאבא שלי. רק רציתי שיהיה גאה בי עוד ועוד. רק רציתי לשמח אותו.

ואני גם זוכר היטב את הרגעים המשותפים בחופשות המשפחתיות שלנו על הדשא בנווה ים, בכינרת, באילת או בשבתות בים. אני זוכר אותם כל כך טוב ומרגיש את מתיקות רגעי החסד האלה מציפה אותי בכל חלקי גופי עד עצם היום הזה. מתיקות שאין שנייה לה.

ואני מסרב להיזכר בשנות המחלה הקשה. בשנות הסבל האחרונות.

סבא מומו נתן לנו את הדבר היקר ביותר

שעתו היפה ישראל בן דור פורסם לראשונה ב"א-לה-גוש"- משגב

ביוני 1941 וכבשו את המרחב העצום של מזרח-אירופה ורוסיה שבו היו כ- 700 - 800 עיירות יהודיות בדמותה של קאמין-קושירסקי. הנאצים רצחו את תושביה היהודים של העיירה ואת היהודים בכפרים השכנים. אברהם הצליח לברוח ולהינצל, הצטרף לפרטיזנים ולאחר המלחמה עלה לארץ עם אחותו באונייה "אנצו סירני" ב- 17 בינואר 1946. ביחד עם כחמישים בני נוער (שניצלו מהשואה והתארגנו כ"פלוגת

לחירות" באיטליה), הצטרף לקיבוץ גשר שבעמק הירדן. ד"ר יוסף צבי הלפרין, שהוביל את הקבוצה לארץ ישראל, כתב על אברהם: "השכלתו היהודית והעברית, כישרונו באמנות הדיבור והוויכוח, ושאיפתו להישגיות - היוו גורם מרענן בנוף הפלוגה שלנו". (הלפרין, עמ' 72).

בין השנים 1948 -

1968 שירת אברהם בקבע בחיל האוויר ופרש מצה"ל בדרגת סא"ל. את כל שנותיו הקדיש להנצחתה של עיירתו ולהנצחת היהודים בחבל ווהלין ומורשת הלחימה של הפרטיזנים. הספר שכתבו יחד ("יהודים של יערות ואגמים") היה רק אחת מיזמות אלו. אברהם ריכז אצלו את שמותיהם של הניצולים ותיעדנו את זיכרונותיהם מן

לפני כחצי שנה, ב- 4 באפריל, נאלצתי להיפרד מידיד יקר שהייתה לי הזכות לעבוד איתו על הנצחתה של עיירתו שנחרבה בשואה. הקשר בינינו, למרות פערי הגיל והרקע השונה, התמיד כעשר שנים. הידיד הוא **אברהם ביבר ז"ל**, שנולד בשנת 1924 בעיירה קאמין-קושירסקי שבפלך ווהלין, אזור שהיה בחלקה המזרחי של פולין בין שתי מלחמות העולם וכיום הוא חלק מאוקראינה. בכל השנים האלה נהניתי מחוכמתו ומחריפותו

ולמדתי ממנו הרבה מאוד על הקשר הישיר של ההווה הישראלית-יהודית לתולדותיו של העם היהודי. ב"חדר" שבעיירה רכש את יסודות העיון והלימוד וידע רב ביהדות. מעת לעת היה מעמיד אותי במבחן ואם שגיתי במשהו, היה צוהל: "אתה גוי! אתה גוי!" - אולם ידע גם להחמיא ולחזק.

מבחינת תכונותיו האישיות התרשמתי במיוחד מיושרו ומדיבורו הישיר והברור, מנדיבותו ומאהבתו לאנשים. כשהגיע מעת לעת לבקר בביתי, ילדיי נהנו לדבר איתו: "הפרטיזן הגיע!". אברהם היה נער כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה. לאחר שנתיים שבהן הייתה העיירה בשלטון סובייטי, פלשו כוחות הצבא הגרמני ב- 22

מס. 2" והוא היה מצויד ברובה אנגלי. כיום ניתן להתרשם מזיכרונות המלחמה ומהקרבות באתר ההנצחה לגשר הישנה. ב-19 באוגוסט 1948 כתב מא"ז גשר אישור: "בזה הנני מאשר שהחבר אברהם ביבר היה בקבוצת "גשר" מאז התחלת המלחמה ועד ה-18 באוגוסט 48 והשתתף בכל הקרבות על הגנת הנקודה".

באוגוסט 1948 עזב את הקיבוץ והתגייס לצה"ל. אברהם שירת בחיל האוויר למעלה מעשרים שנה והשתחרר בדרגת סגן-אלוף. במשך שירותו מילא תפקידי פיקוד ומטה שונים. בשנת 1952 סיים קורס קצינים והוצב במטה חיל האוויר כשליש לראש מחלקת אוויר ואחר כך כקצין מטה בענף אוויר 1. בשנת 1955 הוצב בכנף 1 (רמת דוד) בתפקיד מפקד טייסת מנהלה ושירת בתפקיד זה עד לאוגוסט 1958. הזדמן לו לשרת תחת שלושה מפקדים - אל"מ עזר ויצמן, אל"מ גדעון אלרום ואל"מ מנחם בר. וייצמן, שנודע באישיותו הייחודית והצבעונית, לא היה מרוצה ממינויו של אברהם לתפקיד וכאשר קיבל את פניו אמר לו בלי כחל ושרק: "אני לא מעוניין בך בתפקיד זה אבל: ילך - לא תלך, לא ילך- תלך". כאשר קיבל את הפיקוד באוקטובר 1953, מצא וייצמן ברמת דוד שלוש טייסות: טייסת מטוסי "ספיטפייר", טייסת מטוסי "מוסטאנג" וטייסת סילונית ראשונה - מטוסי ה"מטאור". מטוסי ה"מטאור" היו רכש של מטוסים חדשים ממש ולא "שאריות" ממלחמת העולם השנייה. ב-1955, כאשר הוחלט להוציא את ה"ספיטפיירים" משירות, החליט וייצמן לאמץ לעצמו את אחד המטוסים מדגם זה - ה"ספיטפייר השחור" שהיה מאז לסימן היכר מובהק של וייצמן והוא המשיך להטיסו שנים רבות. ערב מלחמת סיני, במסגרת הברית

השואה, הלחימה בפרטיזנים והבנייה מחדש בארץ. בכל בית התקבלנו במאור פנים ובחיבה. נדמה לי שהספר נכתב מחדש שלוש פעמים לפחות. אברהם שב ובדק עוד ועוד וחיפש והשלים מידע. היו לנו גם וויכוחים לא מעטים. במסגרת פעולות ההנצחה שלו, בשנות התשעים, חזר לעיירתו וביחד עם הניצולים, הקים אנדרטאות להנצחת המקומות שבהם נרצחו יהודי העיירה והסביבה והמקום שבו הוקם הגטו. אולם ברצוני להקדיש רשימה זו דווקא לפרק בחייו שבו שירת בחיל האוויר כקצין בקבע. בין הניירות שהשאיר מאחוריו נמצאות רשימות בכתב ידו וכן אלבום עם תמונות (בשחור-לבן) שקיבל כמוזכרת על השנים 1955 - 1958 בהן פיקד על טייסת המנהלה בבסיס רמת דוד.

קיבוץ גשר נמצא אז באתר הישן על גדתו המערבית של הירדן, בסמיכות לשלושה גשרים שבהם ניתן היה לחצות את הירדן. בזמן שנמצא אברהם במשק, נשבע אמונים ל"הגנה" וכך צורף ל"פלוגת הלילה המיוחדת" של עמק הירדן. לאחר החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947 על "החלוקה" פרצה מלחמת העצמאות ומצב הביטחון הדרדר גם בבקעת הירדן. אברהם גויס כמלווה שיירות לחיפה ולתל אביב. כאשר פלשו הצבאות הערביים, מיד לאחר ההכרזה על הקמת המדינה, הותקף הקיבוץ מכל עבריו על ידי כוחות ירדניים ועיראקיים גדולים. אולם למרות היתרון הגדול של הכוחות התוקפים ועוצמת האש של מרגמות ותותחים - גשר החזיקה מעמד. למרבה הצער, מפעל החשמל בנהריים ותל-אור נפלו בידי הכוחות הערביים ותל-אור נחרבה לחלוטין. ב"מצבת גשר לקראת הקרבות" - שיבוץ קרבי של מגיני הקיבוץ במלחמה - מופיע השיבוץ של אברהם בעמדת "פל"ם [פלוגת לילה מיוחדת]

המתהדקת עם צרפת, הצטייד חיל האוויר במטוסי "מיסטר" ו"אורגאן" צרפתיים. היחסים שנוצרו בין וייצמן לביבר היו מצוינים ובנובמבר 1955 כתב עליו וייצמן בטופס הערכה: "הסתגל יפה לעבודתו, ממלא את תפקידו ביעילות, מסירות ותבונה". ב- 1956 יצא ביבר לקורס צניחה והוא צנח 5 צניחות מהן אחת בלילה. בקיץ 1956 יצא לקורס פו"ם של חיל האוויר (מחזור ב') ובסיום הקורס קיבל את דרגת הרס"ן וחזר לתפקידו בכנף 1. באפריל 1956 התחלף הפיקוד בכנף 1 ואל"מ גדעון אלרום קיבל את התפקיד. בהיערכות המוקדמת למלחמת סיני ב- 1956 דרש דוד בן-גוריון מהצרפתים שיערכו כוחות אוויריים כדי להגן על מדינת ישראל מפני התקפה אפשרית של חיל האוויר המצרי ולכן הועברו לישראל שלוש טייסות צרפתיות. שתי טייסות צרפתיות (199 ו-201), שהפעילו מטוסי "מיסטר", הגיעו לרמת דוד. טייסת 199 הגיעה עם מטוסים והטייסת האחרת הפעילה מטוסים ישראליים והביאה עימה צוותי קרקע וציוד מצרפת. (תהייה מלחמה בקיץ, עמ' 407 - 409). הטיפול בלמעלה מ-200 צרפתים היה לא קל. המזון הצה"לי הרגיל לא מצא חן בעיניהם ואברהם קיבל תקציב מיוחד כדי לשפר את המזון שקיבלו. אלרום כתב על ביבר בנובמבר 1956: "גילה במבצע קדש כי הוא מסוגל לעמוד בלחץ ניכר ללא וויתור על יעילות בביצוע תפקידו. מפקד טייסת מפקדה מעולה. עבודתו משך מבצע קדש ראווה לשבחים רבים".

בשנת 1958, כאשר סיים את התפקיד, תכנן ביבר לצאת לחופשה בארה"ב כדי להכיר את בני משפחתו שיצאו לארה"ב לפני מלחמת העולם השנייה. הוא הופתע לחלוטין כאשר האלוף עזר וייצמן, שקיבל את הפיקוד על חיל האוויר ב- 25 ביולי, פנה

אליו והציע לו לשרת כראש לשכתו. המינוי לתפקיד ראש הלשכה, מטבע הדברים, הוא רגיש במיוחד. בספר זיכרונותיו כתב וייצמן: "ימים ראשונים - כמפקד. עוד קצת נסער, נרגש. מלקט בהנאה את המחמאות והבעות האמון הנרגשות. מינויים ראשונים. ראש לשכה. מזכירה. אלה יהיו האנשים הקרובים אליך. אתה תהיה חשוף בפניהם, על לבטיך וחולשותיך. מוטב לך לדקדק בבחירתם. במהירות יחושו בעמדות הכוח שלהם, קרובים אל אוזנך ואל פיך. אז ראוי יהיה להחליף אותם". (לך שמים לך ארץ, עמ' 191). מפקדת החיל נמצאה אז ברמלה ותוכננה העברתה לקריה. ביבר סיכם שישתתף בתפקיד במשך שנה ואחר כך יצא לחופשה - וכך היה. הוא יצא לחופשה בארה"ב ועם שובו קודם לדרגת סא"ל על ידי וייצמן ושירת בתפקידים שונים במפקדת החיל. מלחמת ששת הימים קטעה את לימודיו לתואר ראשון באוניברסיטה העברית והוא הופקד על התאמתו של שדה התעופה באל-עריש בסיני, שזה עתה נכבש, לשירות מבצעי. אחרי המלחמה סיים את לימודי התואר הראשון וחזר לצבא. אברהם התמנה למפקד בסיס חיל האוויר ברפידים (ביר גפנפה) שבסיני. המינוי ביטא את הערכתו של מפקד החיל באותה עת, האלוף מוטי הוד, מכיוון שזכה למינוי שבדרך כלל רק טייס זוכה לו. על כתב המינוי חתום הרמטכ"ל דוד ("דדו") אלעזר. בחג הפסח הופקד ביבר על ארגונו של הסדר המרכזי של חיל האוויר, שנערך אז בבסיס רפידים. הרב שלמה גורן ניהל את הסדר והיו בו למעלה מ-500 משתתפים. ביולי 1968, לאחר למעלה מעשרים שנות שירות, פשט את המדים ופרש מן הצבא. הוא התמיד בשירות המילואים (כולל במלחמת יום הכיפורים) עד לשנת 1981. בכל השנים שבהן הייתי בקשר עם אברהם

הוא התנגד להצגתם של הניצולים כחלשים וחסרי כל ותמיד עמד על תרומתם הכבירה לביטחון ישראל ולבנייתה של החברה הישראלית. סיפורו האישי הוא רק דוגמה

אחת מיני רבות הממחישה את רצונם ויכולתם של הניצולים להפוך לחלק ממשי מההווה הישראלית ואת הישגיהם בכל התחומים. אנו חבים להם רבות.

מקורות

תודה מיוחדת לידידי יעקב חן, מאנשי חיל האוויר, על הסיוע והעידוד.
אברהם ביבר וישראל בן-דור, יהודים של יערות ואגמים (2007)
מוטי גולני, תהיה מלחמה בקיץ..., מערכות/משרד הבטחון, ת"א (1997) שני כרכים
ימי גשר, הוצאת קיבוץ גשר (1994)
יוסף צבי הלפרין, הדרך לחירות 1945-1946, משרד הביטחון, ת"א (1996)
עזר וייצמן, לך שמים לך ארץ, מעריב, ת"א (1975)

זר משפחת קלורמן, קאמין קוֹסירסקי, תשע"ג

דברים לזכרו של פרופ' ישעיהו פרידמן ז"ל מלוצק

בטכס גילוי המצבה

מאת: יעקב מור

דור הולך ונעלם

היה באידיש, שפה שלא שגורה כל כך בפי דור ההמשך. דאגת לתרגמו לעברית לעריכתו ולהוצאתו לאור כספר עב כרס ומכובד, המספר את תולדות העיר מפי הניצולים.

חלפו חמישה חדשים מאז שהלכת לעולמך ואנו מרגישים בחסרונך.

אישית נהייתי לעבוד במחיצתך תחת שרביטך כמזכיר הארגון. היית משיא לי עצות כיצד לנהוג בכל הנושאים הקשורים לארגון מבחינה כספית וארגונית, נתת לי יד חופשית לבצע את כל המטלות שהטלת עלי.

היית חסר לנו באזכרה האחרונה ליוצאי לוצק, כי דבריך באזכרות במרוצת השנים היו מעניינים ומאלפים.

האצילות, הסובלנות והסבלנות שלך, הענווה, הכבוד ההדדי, האוזן הקשבת לזולת והרצון לעזור לזולת היו נר לרגלי, דוגמא ומופת.

כיליד לוצק פעלת והפעלת את ארגון יוצאי לוצק ועמדת בראשו. לאורך השנים היית מעורה בכל הנושאים הקשורים לארגון. נתת יד והיית הכוח המניע בהקמת האנדרטה בקבר האחים ב"גורדה פולונקה" בעיר לוצק שבאוקראינה להנצחת הנרצחים יוצאי לוצק. ניהלת עם בונה האנדרטה משא ומתן על המחיר ודרבנת אותו להקימה מהר ולדאוג לשמירתה.

לישראל אבד היסטוריון דגול רב פעלים שהוציא ספרים רבים על התקופה של טרם הקמת המדינה הן בעברית והן באנגלית. ספרים אלו יהיו לעזר רב לדורות הבאים ויהיו גם זיכרון לפועלך רב השנים. יהי זכרך ברוך !

דאגת להוצאת ספר לוצק חדש בעברית למען הדורות הבאים, כי הספר הישן חלקו

זר קהילת לוצק, תשע"ג

זר קהילת ברסלב'קה, תשע"ג

זר קהילת אולסטרסאה, תשע"ג

זר קהילת ברזנה, תשע"ג

ספרים אדשים

מלודמיר לנהלל

מאת: משה קריגסר בהוצאת יהושע אשכנזי, 2013

סיפור חייו של משה קריגסר שילדותו בעיירה אוסטרוג נקטעת בבוקר אביב אחד. סיפור הגבורה של ילד אחד קטן המצליח לשרוד בגטו, להינצל ממסעי הרצח ההמוניים, לברוח ולהילחם בשורות הפרטיזנים, כאשר אירועים של מוות והשמדה יחד עם דאגת האחות הגדולה, חוה, מלווים אותו בדרכו. זהו סיפור על דרך מופלאה בה הופך נער צעיר מעיירה יהודית ללוחם בכל מלחמות ישראל ומקים משפחה במדינת ישראל.

משה קריגסר זטקס י"א הזיכרון
אלה, היכל יהדות ווהלין, תשע"ג

הכדור הכחול

מאת: ניר קפטן, הוצאת "אופיר ביכורים", 2013

ניר קפטן מספר את סיפורו של אביו, משה קפטן מהעיירה דומברוביצה. האב מספר את סיפורו כדי לחשוף מידע על חיי היהודים טרם השואה - על התרבות, החינוך, המסורת ועל שנות המלחמה שעברו בנודדים ביערות, תוך מלחמה מתמדת בקור, ברעב ובמרצחים האורבים בכל פינה.

זר קהילת דאמברוביץ, תשע"ג

דגם בית הכנסת הגדול בקובל